

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ

Τμήμα Μεθοδολογίας, Ιστορίας και Θεωρίας της Επιστήμης (Μ.Ι.Θ.Ε.)
ΔΠΜΣ: Ιστορία και Φιλοσοφία των Επιστημών και της Τεχνολογίας (ΙΦΕΤ)

**Μορφές ανορθόλογης συμπεριφοράς και το πρόβλημα της
διάσπασης του προσώπου στη φιλοσοφία της ψυχανάλυσης**

Μεταπτυχιακή Φοιτήτρια:

Μαρίνου Δήμητρα-Δηώ

A.M.: 02714

Μέλη τριμελούς επιτροπής:

Βιρβιδάκης Στέλιος, Καθηγητής

Κιντή Βασιλική, Καθηγήτρια

Φιλίππου Μιχάλης, Ε.ΔΙ.Π.

Αθήνα 2020

**Μορφές ανορθόλογης συμπεριφοράς και το πρόβλημα της
διάσπασης του προσώπου στη φιλοσοφία της ψυχανάλυσης**

Στην μητέρα μου Αικατερίνη
και στο νονό μου Βασίλειο

Πίνακας περιεχομένων

Πρόλογος - Ευχαριστίες

Εισαγωγή.....	1
Η έννοια του προσώπου.....	3
Η ανάδυση του προβλήματος.....	4
A. Ο Freud και η τριμερής διάκριση του ψυχισμού	11
B. Κριτική της φροϋδικής χωροθεσίας από τον Sartre.....	18
Γ. Η προσέγγιση του Donald Davidson	28
Δ. Η προσέγγιση του Gardner.....	35
Πώς επιδρά η ασυνείδητη φαντασίωση.....	47
E. Η κληρονομιά του Freud και οι νέες θεωρίες περί ψυχικής χωροθεσίας.....	56
Ο Wollheim και η συνθήκη των εσωτερικευμένων αντικείμενων.....	69
Επίλογος.....	76
Βιβλιογραφία.....	81

Πρόλογος - Ευχαριστίες

Με την κατάθεση της παρούσας εργασίας, μου δίνεται η ευκαιρία να εκφράσω τις ευχαριστίες μου στο Τμήμα Μεθοδολογίας, Ιστορίας και Θεωρίας της Επιστήμης του Πανεπιστημίου Αθηνών, στα πλαίσια του οποίου εκπονήθηκε.

Κατ' αρχάς, επιθυμώ να ευχαριστήσω θερμά όλα τα μέλη ΔΕΠ διότι, παρά το ιδιαίτερα βεβαρυμένο πρόγραμμά τους, επέδειξαν για την φοίτηση μου ιδιαίτερο ενδιαφέρον, συμβάλλοντας ουσιαστικά στην περαιτέρω ανάπτυξη της ερευνητικής μου προσπάθειας. Οι παραδόσεις τους στα μεταπτυχιακά σεμινάρια και οι συζητήσεις μαζί τους επηρέασαν σημαντικά τη διαμόρφωση της σκέψης μου, κυρίως όμως, με υποχρέωσαν να αποσαφηνίσω πολλές έννοιες της αγγλοσαξονικής (αναλυτικής) φιλοσοφίας, τα χαρακτηριστικά της οποίας δεν μου φαίνονται πλέον τόσο τεχνικά και απροσπέλαστα.

Ειδικότερα, θα ήθελα πρώτα-πρώτα να αναφερθώ με συγκίνηση στην παρότρυνση και τη βοήθεια που έλαβα από τον αείμνηστο Άρη Αραγεώργη και την αείμνηστη Βασιλική Γρηγοροπούλου. Ευχαριστώ επίσης την Ελένη Γέμτου, τον Πρόεδρο του ΜΙΘΕ Κωνσταντίνο Δημητρακόπουλο, τον Βασίλειο Καρακώστα, τον Χρυσόστομο Μαντζαβίνο, την Ελένη Μανωλακάκη, τον Αριστείδη Μπαλτά, τον Εμμανουήλ Πατηνιώτη, τον Γιάννη Πρελορέντζο, τον Γιάννη Στεφάνου και τον Γιάννη Χριστιανίδη, για την διαρκή ενθάρρυνση και την εξαιρετική γενναιοδωρία τους, στοιχεία απαραίτητα για την ολοκλήρωση της φοίτησής μου.

Ιδιαίτερα επιθυμώ να ευχαριστήσω την επιβλέπουσα της μεταπτυχιακής εργασίας μου Βασιλική Κιντή καθώς και τους επιβλέποντες Στέλιο Βιρβιδάκη και Μιχάλη Φιλίππου στους οποίους οι οφειλές μου είναι πολλές και σημαντικές. Ακόμη και στις πιο δύσκολες στιγμές αυτής της επίπονης διαδικασίας στήριξαν χωρίς ενδοιασμούς και προκαταλήψεις αυτό το τόσο χρονοβόρο εγχείρημα. Οι υποδείξεις τους και οι διεισδυτικές φιλοσοφικές παρατηρήσεις τους συνέβαλαν ουσιαστικά

στην επεξεργασία των τοποθετήσεών μου και καθόρισαν εν πολλοίς τη δική μου στάση έναντι της ψυχανάλυσης.

Θα ήθελα επίσης να εκφράσω την ευγνωμοσύνη μου προς την αείμνηστη Παιδοψυχίατρο, ψυχαναλύτρια Αφροδίτη Δηλάρη και τον Ψυχίατρο, ψυχαναλυτή Δημήτριο Κυριαζή, χωρίς την βοήθεια των οποίων, την αντοχή και την ανιδιοτέλειά τους η εκπόνηση της εργασίας θα ήταν ανέφικτη.

Πολλοί άλλοι άνθρωποι με βοήθησαν με διάφορους τρόπους σε αυτό το πόνημα. Ανάμεσα τους συνάδελφοι και συνεργάτες, οι οποίοι μου επέτρεψαν να αφοσιωθώ με την αποκλειστικότητα που απαιτούσε η εκ νέου φοίτηση μου στο Πανεπιστήμιο. Σε αυτούς συμπεριλαμβάνονται η Γεωργία Ανδρεαδάκη, η Ελένη Βλαστού, η Δέσποινα Ζυμαράκη, η Αργυρώ Μαγκανιώτη, η Μαρία Μωριάτη, η Δέσποινα Πεπονή και η Ζωή Φυτάκη. Σημαντική ήταν ακόμη η βοήθεια της Τερέζας Μπούκη, οι διορθώσεις και οι διαρκείς επισημάνσεις της οποίας μου έδωσαν τη δυνατότητα να βελτιώσω σε μεγάλο βαθμό το κείμενο.

Επίσης, θέλω να ευχαριστήσω τους στενούς φίλους μου Μαριάνθη Κοτέα, Δέσποινα Μάνδρατζη, Κωνσταντίνο Τριανταφύλλου, Γεωργία Χριστέλλη και Ανδρέα Κοντέλλη, για την απλόχερη βοήθειά τους, την πολύτιμη συμπαράστασή τους, αλλά και για την αγάπη τους, η οποία με συνόδευε όλη αυτήν την περίοδο.

Ως κατακλείδα, νιώθω την ανάγκη να ευχαριστήσω την κ. Ευθυμία Μομφεράτου, Ομότιμη Καθηγήτρια Ανατομίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, για όλα όσα έκανε αυτά τα χρόνια και για όσα εξακολουθεί να κάνει για μένα.

Εισαγωγή

Η έννοια του προσώπου

Ο προσδιορισμός της έννοιας του προσώπου¹ αποτελεί ένα κεντρικό μεταφυσικό πρόβλημα στη φιλοσοφία. Το ζήτημα αυτό δεν είναι μόνο θεωρητικής αλλά και πρακτικής φύσεως «εφόσον το πρόσωπο παρουσιάζει μια ισχυρή ηθική και δικαιοϊκή διάσταση»,² συνιστά δηλαδή, φορέα δικαιωμάτων και υποχρεώσεων. Όλοι σχεδόν οι φιλόσοφοι, αλλά και επιστήμονες, έχουν ενσωματώσει στη θεωρία τους σειρά αντιλήψεων περί της έννοιας του προσώπου, επιχειρώντας κατ' ουσίαν, να αναδείξουν μια προβληματική που συσχετίζεται με έννοιες, όπως εκείνες της «αντίληψης του εαυτού», της προσωπικής ταυτότητας, της προσωπικής ευθύνης, εν τέλει με την έννοια της συνείδησης (ή σκέψης με την ευρεία χρήση του όρου, που περιλαμβάνει πεποιθήσεις, επιθυμίες, συναισθήματα).

---

¹ «Πρόσωπο (το): (ΕΤΥΜ) αρχ. πρόσωπον, σύνθετο εκ συναρπαγής από τη φράση 'Προς εις ὤπα' 'μπροστά στα μάτια'. Αλλά και η σημασία πρόσωπο απαντά από το 1804 ως απόδ. των γαλλ. Individu (αδιαίρετος) personne. Η σημασία 'άνθρωπος, άτομο' είναι μγν. Και ξεκίνησε από την αρχ. σημ. 'χαρακτήρας (δραματικός)' που αποδιδόταν στους προσωπιδοφόρους ηθοποιούς. Φιλοσ. Τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της ανθρώπινης φύσης, όπως φανερώνονται σε κάθε ατομική ύπαρξη. Το σύνολο των στοιχείων που συνθέτουν τον χαρακτήρα κάποιου (προσώπου ή πράγματος), το σύνολο των βασικών του χαρακτηριστικών». (Μπαμπινιώτης, Γ., *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*, Κέντρο Λεξικολογίας, Δ' Έκδοση 2012, σελ. 1658).

«Εγώ: Η συνείδηση του ανθρώπου για τον εαυτό του και την προσωπικότητά του. Συν. ο εαυτός μου». Μπαμπινιώτης, Γ., 2012: 626.

² Βλ. την ενδιαφέρουσα μελέτη της Βάννας Γρηγοροπούλου για τον Locke (Γρηγοροπούλου Β., «Προσωπική ταυτότητα και συνείδηση στον Λοκ», *Ισοπολιτεία* Τομ. ΙΧ-Χ, 2005-2006, σελ. 61-90), καθώς επίσης και τη μελέτη της ίδιας για τον Descartes, όπου μεταξύ άλλων αναφέρει: «Ο όρος πρόσωπο στον Descartes αναφέρεται σε μια ατομική ψυχοσωματική οντότητα: είναι επομένως ουσιώδης η ένωση ψυχής - σώματος για το πρόσωπο. Η καινοτομία εντούτοις της καρτεσιανής θεωρίας οφείλεται στη ριζική διάκριση του σκεπτόμενου εγώ από το σώμα· το σκεπτόμενο εγώ βεβαιώνει την ύπαρξή του ανεξάρτητα από το σώμα. Παρουσιάζεται λοιπόν η διάκριση ανάμεσα στον ανεξάρτητα στοχαζόμενο εαυτό και το πρόσωπο ως ψυχοσωματική οντότητα. Τον κύριο ρόλο φαίνεται ότι αναλαμβάνει το στοχαζόμενο εγώ, που είναι εκείνο που αναλογίζεται τον εαυτό του και την ψυχοσωματική του ύπαρξη. Μέσω του στοχαζόμενου εγώ εισάγεται η συνείδηση ως αυτοαναφορική σχέση του πνεύματος· μια καινοτομία της καρτεσιανής θεωρίας στην ιστορία της συνείδησης, η οποία αποτελεί προϋπόθεση για την αναγνώριση της προσωπικής ταυτότητας». (Γρηγοροπούλου, Β., «Στοχαζόμενος εαυτός και πρόσωπο: Ερωτήματα σχετικά με την προσωπική ταυτότητα στον Ντεκάρτ», *Υπόμνημα στη Φιλοσοφία*. Εκδόσεις Πόλις, Αθήνα 2008, σελ. 95).

Στη νεότερη φιλοσοφία, οι όροι του προβληματισμού τέθηκαν από τον Descartes για τον οποίο, όπως ο ίδιος δηλώνει «δεν μπορεί να υπάρχει τίποτα μέσα στο πνεύμα μας... για το οποίο να μην έχουμε συνείδηση» (AT IX, 190). «Και με την εξαίρεση του Leibniz, ο οποίος αναφέρεται σε μικρές αντιλήψεις (*petites perceptions*) που υπάρχουν στο υποκείμενο χωρίς να είναι συνειδητές, από τον Locke στον Reid, κανείς δεν αμφισβητεί τον παραπάνω ισχυρισμό. Ακόμα και ο Hume (που δεν δέχεται τη μεταφυσική υπόσταση του προσώπου) διαφημίζει την επίγνωση των αντιλήψεων από το κατασκευασμένο από τη φαντασία υποκείμενο».³

Η ανάδυση του προβλήματος

Από τις σύγχρονες συζητήσεις για την έννοια του προσώπου, που γίνονται στη φιλοσοφία της ψυχολογίας που συμπίπτει, εν μέρει, με τη φιλοσοφία του νου, ο ισχυρισμός του Descartes αποτελεί βασική αναφορά, μολονότι η καρτεσιανή προσέγγιση έχει δεχτεί έντονη κριτική τόσο εντός όσο και εκτός του φιλοσοφικού χώρου. Πρόκειται για ένα αμφιλεγόμενο ζήτημα μεταξύ των φιλοσόφων, η πραγμάτευση του οποίου, τουλάχιστον στην αναλυτική φιλοσοφία,⁴ επιχειρείται να

---

³ Κρουστάλλης, Β., 2010: 18.

⁴ Οφείλουμε να διευκρινίσουμε ότι η μελέτη μας έχει ως κύριο αντικείμενο πραγμάτευσης την έννοια του προσώπου στο πλαίσιο της αγγλοσαξονικής (αναλυτικής) φιλοσοφίας και στην ανάδειξη της σημασίας που έχει η εν λόγω έννοια στη φιλοσοφία του νου, δίχως να εμβαθύνουμε στην Ηπειρωτική Φιλοσοφία και στη Χριστιανική Θεολογία, όπου η πραγμάτευση του ζητήματος αφορά περισσότερο τη μεταφυσική παρά τη γνωσιολογία. Γενικά όμως μπορούμε να πούμε ότι για την ηπειρωτική παράδοση, όπως ισχυρίζεται ο Μ. Μπαρτσίδης, «η εμπειριστική διαδρομή δείχνει την αδυναμία συγκρότησης της ταυτότητας με βάση μια έννοια της υπόστασης... [Ετσι], με τον μη ουσιοκρατικό ορισμό της έννοιας του προσώπου (person), ο οποίος συνιστά την καρδιά της λοκιανής επανάστασης, η έννοια αυτή επιτελεί τον ρόλο του 'νεωτερικού υποκειμένου'. Η έννοια του υποκειμένου ως *substantia* δεν μπορεί [πλέον] να εφαρμοστεί σε ό,τι συνιστά το πρόσωπο. Η διαδρομή από τον Αυγουστίνου στον Λοκ δείχνει ότι η "ουσιαστικοποίηση" του υποκειμένου, δηλαδή η αυτοονομασία του ως ονόματος-ουσιαστικού, η προσωποποίησή του, αποτυπώνεται στο φαινόμενο της γραμματικής έκθλιψής του και εντέλει στον αποκλεισμό του ως έννοιας. Το υποκείμενο-Subjekt, μια επινόηση του Καντ που προβάλλεται στον Ντεκάρτ, δεν μπορεί να συναγωνιστεί την επικράτηση των όρων *πρόσωπο* και *εαυτός* της νεότερης αγγλόφωνης παράδοσης. Εκεί, το πρόσωπο διατηρεί τον ρόλο του υποκειμένου (subject), το οποίο ως όρος απουσιάζει, καθόσον δε το πρόσωπο ορίζεται με τρόπο μη ουσιοκρατικό, αποβάλλει την ιδέα μιας υπόστασης-Εγώ. Το υποκείμενο σκέψεων και πράξεων δεν επιβιώνει παρά ως εργαλείο λογικής ανάλυσης, σαρωμένο οντολογικά όπως και η έννοια της υπόστασης».

κατανοηθεί ως ζήτημα που αφορά στη σημασία του όρου συνείδηση και συνυφάνεται με την ακραία καρτεσιανή θέση της πλήρους διαφάνειας του συνειδητού νου.

Γιατί πράγματι, εάν «η νοητική μας ζωή εξαντλείται από το περιεχόμενο της επίγνωσής μας - δηλαδή από εκείνα τα πράγματα των οποίων έχουμε συνείδηση»⁵ και εκλάβουμε ότι ο εαυτός ή το «εγώ» ταυτίζεται με ένα έλλογο ανθρώπινο υποκείμενο, τότε ανακύπτει το ακανθώδες πρόβλημα του πώς είναι δυνατόν ένα έλλογο υποκείμενο να εκδηλώνει ανορθολογικά φαινόμενα, όπως αυτό της ακρασίας και της αυτοεξαπάτησης.

Εν προκειμένω, μπορούμε να σκιαγραφήσουμε τις σχετικές προσεγγίσεις για αυτά τα δυσερμήνευτα φαινόμενα που εμφανίζει η ανθρώπινη συμπεριφορά σε δύο διακριτές εκδοχές. Η μία υιοθετεί την οπτική του τρίτου προσώπου, η οποία συνδέεται άμεσα με τον υλισμό ή τον φυσικαλισμό στο πλαίσιο μιας λειτουργιστικής εξήγησης για τη συνείδηση.⁶ Η άλλη δίνει έμφαση στην αποβλεπτικότητα του νοητικού στοιχείου, το περιεχόμενο του οποίου εκτιμά ότι αναπαριστά καταστάσεις και διαρθρώνεται εννοιολογικά.

Στην πρώτη περίπτωση, η έννοια της συνείδησης εξαλείφεται χάριν μιας επιστημονικής θεώρησης. Πιο συγκεκριμένα, οι φιλόσοφοι που υπερασπίζονται τον αναγωγισμό ή τον εξαλειπτισμό ως προς το νοητικό στοιχείο, εκτιμούν ότι, εάν συσχετίσουμε ανώτερες γνωσιακές καταστάσεις με συγκεκριμένα συμβάντα στον

Βλ. Μπαρτσιδής, Μ., 2012, «Ταυτότητα χωρίς υποκείμενο». ([http:// www. philosophica.gr /critica/2012-08.html](http://www.philosophica.gr/critica/2012-08.html), σελ. 6).

Αξίζει να σημειωθεί επίσης, ότι στην Ορθόδοξη Χριστιανική Θεολογία «όταν γίνεται λόγος για πρόσωπο, εννοείται η μοναδική, ξεχωριστή και επώνυμη υπόσταση, σε αντίθεση με το άτομο που είναι η μονάδα ενός είδους στο οποίο ανήκει από τη στιγμή της γεννήσεως του ως τη στιγμή του θανάτου». Κατσιμίγκας, Γ., *Το Βήμα του Ασκληπιού*, Τόμος 9ος, Τεύχος 02, Απρίλιος-Ιούνιος 2010, σελ. 167. Γι' αυτό, ενδεχομένως, ο Γιανναράς υποστηρίζει ότι «προσδιορίζοντας τη συνείδηση ως προσωπική ιδιότητα, εννοούμε ότι η αναφορά της συνείδησης σε ένα περιεχόμενο δεν εξαντλεί την πραγματικότητα της σχέσης του προσώπου με τα όντα... Η συνείδηση ανήκει στον αναφορικό χαρακτήρα του προσώπου, αλλά δεν τον εξαντλεί». (Γιανναράς, Χ., «Το Πρόσωπο & ο Ερως (I)», *Δευκαλίων*, τ. 3, αρ. 10, 1974, σελ.148).

Για μια ενδελεχή, συνοπτική παρουσίαση των κριτηρίων διάκρισης μεταξύ Αναλυτικής και Ηπειρωτικής φιλοσοφίας βλ. Βιρβιδάκης, Σ., «Συναίσθημα και Κανονιστικοί Λόγοι», Νεύσις, τεύχος 14, Αθήνα 2005, σελ. 3-47.

⁵ Kim, J., [1998], *Η Φιλοσοφία του Νου*, Εκδόσεις Leader Books, Αθήνα 2005, σελ. 253.

⁶ Στο ίδιο, 269.

εγκέφαλο, δηλαδή με καταστάσεις και διεργασίες του ΚΝΣ, θα κατορθώσουμε να εξηγήσουμε το φαινόμενο της συνείδησης με νευρωνικούς όρους (neural terms)⁷ και θα επιλύσουμε το παράδοξο φαινόμενο των μη έλλογων συμπεριφορών. Εντούτοις, όπως προκύπτει από τη φιλοσοφική βιβλιογραφία, εγείρονται κατ' αρχήν ερωτήματα όσον αφορά τον μύχιο πυρήνα της θέσης, την ιδέα της ταύτισης αυτής καθαυτήν των νοητικών καταστάσεων με τις φυσικές καταστάσεις, εφ' όσον, «οι νοητικές καταστάσεις έχουν σημασιακές (semantic) ιδιότητες [ενώ] οι νευρωνικές δεν έχουν».⁸ Παρ' όλες όμως τις διαφορετικές τάσεις, φαίνεται ότι η εξήγηση νοητικών διαδικασιών στη βάση φυσικών και βιολογικών συμβάντων, που παραμένει μέχρι και σήμερα αντικείμενο διαμάχης, αντιστέκεται στην προοπτική μιας αναγωγιστικής προσέγγισης.⁹

Στην δεύτερη περίπτωση, η έμφαση δίνεται στη δημόδη εννόηση των προσώπων, αυτήν ακριβώς που δέχεται ως ουσιώδη συστατικά του νου προθετικές καταστάσεις, «...το εννοιολογικό σχήμα [της οποίας] ορίζει τι είναι ορθολογικότητα, τι είναι ορθολογική συμπεριφορά και πράξη [σύμφωνα με το ακόλουθο σχήμα]:

[ΕΠΠ] Αν η/ο Χ επιθυμεί το πράγμα (και/ ή την κατάσταση) Ο, έχει αισθήματα F, και πιστεύει ότι επιτελώντας την πράξη Α θα αποκτήσει το Ο (και/ ή θα πραγματωθεί η κατάσταση Ο), τότε είναι ορθολογικό να επιτελέσει την πράξη Α (υπό κανονικές συνθήκες / ceteris paribus)».¹⁰

Ωστόσο, η βασική αρχή της δημόδους ψυχολογίας είναι μια «αρχή υπερβολικά ισχυρή» που δεν μας εξασφαλίζει την κατανόηση των ανορθολογικών συμπεριφορών. «Συχνά επιλέγουμε να μην πράξουμε σύμφωνα με τις πεποιθήσεις

---

⁷ Επειδή ακριβώς, οι λόγοι δράσης που επικαλούμαστε κατά την εξήγηση μιας πράξης δεν επιδέχονται φυσιοκρατική αντιμετώπιση, αναζητά αιτιώδεις εξηγήσεις και «στοχεύει να αναπτύξει μια θεωρία για τη συμπεριφορά που να μπορεί να συνδέεται συστηματικά με τη νευροεπιστήμη». Rosenberg, A., [2016], *Φιλοσοφία των Κοινωνικών Επιστημών*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2017, σελ. 176-181.

⁸ Νικολινάκος, Δ., «Η Εκπληκτική Υπόθεση του Crick και ο Αναγωγισμός», *Δευκαλίων*, τεύχος 16/1, Εκδόσεις Στιγμή, Αθήνα 1998, σελ. 94.

⁹ Schaffner K. F., [1992], 2007: 431-477.

¹⁰ Βλ. Μαραγκός, Γ., «Η Συνείδηση, Φυσικά», *Δευκαλίων*, τεύχος 14/1, Εκδόσεις Ζαχαρόπουλος, Αθήνα 1995, σελ. 61.

ή τις επιθυμίες μας και μερικές φορές αλλάζουμε επιθυμίες ή τις αποβάλλουμε». ¹¹ Πράγματι, οι περισσότεροι από εμάς δεν μπορούμε πάντοτε να δικαιολογήσουμε τις κρίσεις και τις πράξεις μας και οι εκδηλώσεις της νοητικής μας ζωής παρουσιάζουν πολλές διφορούμενες σημασίες. Αναμφίβολα, στην καθημερινή μας ζωή εμφανίζονται φαινόμενα όπως η παραδρομή στον γραπτό λόγο, η απώλεια κάποιου πράγματος, τα γλωσσικά ολισθήματα, «οι παραπραξίες..., όπου το φανερά επιδιωκόμενο αποτέλεσμα δεν επιτυγχάνεται». ¹² Πρόκειται για περιπτώσεις στις οποίες «το υποκείμενο αποτυγχάνει, ενώ είναι συνήθως ικανό να επιτύχει... [και] τείνει να αποδώσει την αποτυχία του σε απροσεξία ή στην τύχη». ¹³

Φαίνεται, λοιπόν, ότι η εξήγηση των εν λόγω πράξεων δεν υπάγεται στη θεμελιώδη αρχή που συνδέει την πεποίθηση, την επιθυμία και την πράξη. Στην πραγματικότητα, η δημόδης ψυχολογία δεν μπορεί να εξηγήσει αυτού του είδους τις συμπεριφορές, ούτε καν να διαμορφώσει θεωρίες εξήγησης για έναν μεγάλο αριθμό ακαθόριστων ψυχολογικών καταστάσεων και ανορθόλογων συμπεριφορών.

---

¹¹ Kim, J., 2005: 68-69, 207. Σημειώνουμε εδώ, ότι οι προθετικές θεωρίες προσπαθούν να ερμηνεύσουν τη συμπεριφορά με την επισήμανση των πεποιθήσεων και των επιθυμιών ενός δρώντος. Πιο συγκεκριμένα, η δημόδης ψυχολογία πάει πίσω από την επιστημονίζουσα προσπάθεια (την προσπάθεια αιτιοκρατικής εξήγησης του κόσμου), γιατί δίνει εξηγήσεις μέσω της παράθεσης λόγων που παρήγαγαν την εκάστοτε συμπεριφορική εκδήλωση ή την πράξη και όχι με την παράθεση αυστηρών αιτιών που μπορούν να υπαχθούν σε νομολογικές γενικεύσεις. Αν και είναι προφανές ότι δεν μπορούμε να υπεισέλθουμε σε μια συστηματική διερεύνηση των ενστάσεων που έχουν διατυπωθεί για την αρχή [ΕΠΠ], ενδεικτικά όμως, θα μπορούσαμε να αναφέρουμε την σοβαρή κατηγορία ότι είναι ασαφής και ανακριβής και η εφαρμογή της σε συγκεκριμένες περιπτώσεις μπορεί, συχνά, να είναι αμφίσημη. Εντούτοις, παραβλέποντας τις ποικίλες κατηγορίες που της προσάπτουν, θα θεωρήσουμε εδώ, ως αφετηρία, ότι η αρχή [ΕΠΠ], χωρίς να αποτελεί νόμο σχετικό με την ανθρώπινη συμπεριφορά, είναι «θεμελιώδης για την ίδια την έννοια της έλλογης πράξης». Kim, J., 2005: 68. Άλλωστε, για την πλειονότητα των φιλοσόφων, «...εάν θέσουμε σε αμφισβήτηση το όλο σύστημα των εννοιών της ψυχολογίας του κοινού νου (Folk Psychology), τότε τίθεται σε αμφισβήτηση ολόκληρο το κοινό πλαίσιο εξήγησης της ανθρώπινης συμπεριφοράς». (Νικολινάκος, Δ., 1998: 95). Βεβαίως, οι συσχετίσεις νου και συμπεριφοράς μπορούν πάντοτε να υπονομευτούν, όχι απλώς από φυσικά εμπόδια αλλά από την εμφάνιση μιας επιπλέον νοητικής κατάστασης», ή ακόμη, από την εμφάνιση μιας μη έλλογης συμπεριφοράς.

¹² Laplanche, J. Pontalis, J.-B., [1981], *Λεξιλόγιο της Ψυχανάλυσης* (μτφ. Καψαμπέλης Β., Χαλκούση Α., Σκούλικα, Α., Αλούπης Π.), Εκδόσεις Κέδρος, Αθήνα 1986, σελ. 380.

¹³ Freud, S., [1901] «Μια περίπτωση αυτοεξαπάτησης» *Ψυχοπαθολογία της Καθημερινής Ζωής*, Εκδόσεις Επίκουρος, Αθήνα 1992, σελ. 47-48, 345.

Υπό αυτή την θεώρηση, φιλόσοφοι όπως οι Wollheim, Hopkins, Davidson, Pears, Gardner και Pataki,¹⁴ επιχειρούν να υπερβούν το πρόβλημα κάνοντας χρήση της έννοιας του ασυνειδήτου,¹⁵ όπως αυτή αναπτύχθηκε στο έργο του Freud. Εκτιμούν ότι στον βαθμό που τα εννοιολογικά - εξηγητικά αποθέματα της δημόδους ψυχολογίας είναι περιορισμένα, μπορούμε να αναγνωρίσουμε ότι η φροϋδική θεωρία μας υποδεικνύει έναν τρόπο για να ερμηνεύσουμε, ενδεχομένως και να προβλέψουμε την μη έλλογη συμπεριφορά των άλλων ανθρώπων, συμβάλλοντας έτσι στην επίλυση αυτού του παράδοξου φαινομένου. Και κυρίως, να γεφυρώσουμε το εξηγητικό χάσμα ανάμεσα στην εξήγηση μιας πράξης και στην αδυναμία μας να επισημάνουμε τους λόγους που οδήγησαν σε αυτήν· όπως συμβαίνει για παράδειγμα, όταν η συμπεριφορά είναι τέτοια ώστε να την χαρακτηρίζουμε ανορθόλογη ή μη έλλογη.

Σε γενικές γραμμές, στην παρούσα εργασία θα εστιάσουμε κατά κύριο λόγο στη δεύτερη θεώρηση, εντός της οποίας, ωστόσο, έχουν αναπτυχθεί διαφορετικές προσεγγίσεις.

Ας σημειώσουμε, αρχικά, ότι ένα από τα πιο αξιοσημείωτα χαρακτηριστικά της διαμάχης γύρω από την κατανόηση του μη έλλογου χαρακτήρα του πράττειν μας επικεντρώνεται στον προσδιορισμό της δομής και της υφής των νοητικών περιεχομένων. Έτσι, για τους εισηγητές της θεωρίας των υποσυστημάτων, όπως οι Davidson και Pears, ο νους αποτελείται από διαφορετικά επιμέρους υποσυστήματα

---

¹⁴ Βλ. σχετικά, Davidson, D., [1978], (2007, σελ. 289-305), Gardner, S., [1993], (2006), Hopkins, J., [1982], (2007, σελ. vii-xlv), Hopkins, J., (1995), Pataki, T., [2014], Pears, D., [1982], (2007, σελ. 264-288), Wollheim, R., [1982] (2007, σελ. 124-138). Επίσης, επισημαίνουμε το γεγονός ότι χρησιμοποιούμε τους όρους με τον τρόπο που χρησιμοποιούνται στη φιλοσοφία της ψυχανάλυσης και όχι με τον τεχνικό τρόπο της φροϋδικής θεωρίας.

¹⁵ Στο σημείο αυτό, θα πρέπει να διευκρινίσουμε ότι το φροϋδικό ασυνείδητο «υποδηλώνει το σύνολο των περιεχομένων που δεν είναι παρόντα στο ενεστώδες πεδίο της συνείδησης». Laplanche, J., 1986:103. Είναι προφανές, ότι δεν πρέπει να συγχέεται με τις ασυνείδητες νοητικές καταστάσεις των οποίων το υποκείμενο δεν έχει επίγνωση που μελετά η γνωσιακή επιστήμη. Στο συγκεκριμένο κλάδο πρόκειται για ασυνείδητη επεξεργασία πληροφοριών και όχι για έναν «ιδιαιτέρως ψυχικό χώρο, ο οποίος θα πρέπει να εννοηθεί όχι βεβαίως ως μία δεύτερη συνείδηση, αλλά ως ένα σύστημα που έχει ειδικά περιεχόμενα, μηχανισμούς, και ίσως και μια ειδική 'ενέργεια'. Freud, S., [1915], «Το Ασυνείδητο», στο *Δοκίμια Μεταψυχολογίας*. Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 1980, σελ. 56. (Laplanche, J., 1986: 104). Θα μπορούσαμε μάλιστα να αναφέρουμε, έστω και αν δεν σχετίζεται με την παρούσα εργασία, ότι η γνωσιακή θεραπεία, συνήθως βραχείας διάρκειας, αντιμετωπίζει τις ψυχικές διαταραχές (Κατάθλιψη, Άγχος, Φοβίες) ως αποτέλεσμα αρνητικής παραμόρφωσης νοητικών-γνωστικών σχημάτων.

ή ανθρωπίσκους (*homunculi*). Τα υποσυστήματα αυτά μπορούν να γίνουν κατανοητά, αν το καθένα θεωρηθεί, υπό μία έννοια, ως ημιανεξάρτητο δρών υποκείμενο στο οποίο μπορούμε να αποδώσουμε ιδιότητες προσώπου. Αυτό σημαίνει, ότι, εάν υιοθετήσουμε μια ασθενέστερη εκδοχή της αυθεντίας του πρώτου προσώπου, μπορούμε να επιλύσουμε το πρόβλημα της εμφάνισης ανορθόλογης συμπεριφοράς, αρκεί για την εξήγησή της να αποδώσουμε ορθολογικότητα σε όλες τις νοητικές καταστάσεις.

Σύμφωνα με μια εντελώς διαφορετική προσέγγιση που προβάλλουν οι Gardner, Hopkins και Wollheim,¹⁶ οι οποίοι αντιτίθεται σε κάθε ερμηνεία που διασπά το πρόσωπο σε ανθρωπίσκους (*homunculi*), η παρεκκλίνουσα συμπεριφορά πρέπει να γίνει κατανοητή εντός του πλαισίου της δημόδους ψυχολογίας κατά τρόπο, όμως, συμβατό με τη μεταφυσική εννόηση των προσώπων ως ενιαίας ψυχοσωματικής οντότητας. Οι θέσεις τους, που θα αναλύσουμε λεπτομερέστερα στη συνέχεια, στηρίζονται στην ιδέα ότι η διάκριση ανάμεσα στις ανορθόλογες και τις έλλογες συμπεριφορές ενός υποκειμένου είναι ότι οι μεν πρώτες διέπονται από παρακινητικούς λόγους ενορμητικού χαρακτήρα, οι δε δεύτερες υπόκεινται σε ορθολογικό έλεγχο. Και μας υποδεικνύουν να αποδεχθούμε τη φροϋδική θέση ότι η προσωπικότητά μας συγκροτείται και από έναν ενορμητικό πόλο, η αναγνώριση του οποίου θα μας δώσει τη δυνατότητα να εξηγήσουμε τον μη έλλογο χαρακτήρα του πράττειν μας, που δεν αφορά πάντα μια μορφή διαταραχής, ψυχικής ή σωματικής.

Γ' αυτό προκρίνουν, σε αντίθεση με μια περιοριστική αντίληψη για την κατάκτηση του ψυχισμού σε επί μέρους συστήματα, η οποία προσβάλλει την έννοια του προσώπου, να γίνουν κάποιες αναθεωρήσεις στην φιλοσοφία του νου υπό το φως της ψυχανάλυσης, ώστε να εκλεπτύνουμε την τυπολογία μας για την ανθρώπινη συμπεριφορά.¹⁷

---

¹⁶ Βλ. Hopkins, J., (1995), "Wittgenstein, Interpretation, and the Foundations of Psychoanalysis". https://philpeople.org/profiles/10084/publication_attributions?order=added&page:1. Gardner, S., [1993], *Irrationality and the Philosophy of Psychoanalysis*, Cambridge University Press, Cambridge 2006, σελ. 78-79.

¹⁷ Είναι σημαντικό να επισημάνουμε ότι οι εν λόγω φιλόσοφοι χρησιμοποιούν τους φροϋδικούς όρους με διαφορετική σημασία, αλλά αυτό δεν σημαίνει ότι απορρίπτουν την ψυχανάλυση. Εν προκειμένω, επιδιώκουν να διασαφηνίσουν τις έννοιες, ακόμη και να τις αναδιατυπώσουν,

---

προκειμένου να αντιμετωπίσουν φιλοσοφικά προβλήματα που σχετίζονται με την έννοια του προσώπου. Κοντολογίς, αποσκοπούν να θεμελιώσουν τη φροϋδική θεωρία με σύγχρονα εργαλεία της αναλυτικής φιλοσοφίας.

A. Ο Freud και η τριμερής διάκριση του ψυχισμού

«Ονομάσαμε ψυχανάλυση την εργασία μέσω της οποίας επαναφέρουμε στη συνείδηση του αρρώστου τον απωθημένο ψυχισμό που έχει μέσα του... Ο άρρωστος αγνοεί τα πάντα, ή σχεδόν, για τα ενεχόμενα επιμέρους κίνητρα... Με τον ίδιο τρόπο, δείχνουμε στον άρρωστο ότι και οι ψυχικές εκδηλώσεις που δεν θεωρούνται παθολογικές ανάγονται σε αιτιολογίες των οποίων δεν έχει συνείδηση παρά ατελώς, και ότι στην παραγωγή τους συνέβαλαν και ενορμητικά κίνητρα, τα οποία του ήταν άγνωστα».¹

Παραθέσαμε το εκτεταμένο αυτό χωρίο, γιατί περικλείει ακριβώς την ουσία της μεθόδου ψυχοθεραπείας που επινόησε ο Freud, κατά τον οποίον η συνείδηση παρέχει ατελή εικόνα των ψυχικών μας διεργασιών, εφόσον αυτές είναι σε μεγάλο βαθμό ασυνείδητες.² Αυτή η παράδοξη φροϋδική θέση αποσαφηνίζεται αν εμβαθύνουμε στην έννοια του ασυνειδήτου,³ η οποία εισάγεται αξιωματικά για να εξηγήσει τα ανθρώπινα συναισθήματα και τις (ορθολογικές ή ανορθολογικές) συμπεριφορές που προκύπτουν από αυτά. Η γενική ιδέα είναι ότι ο ψυχισμός δεν περιορίζεται στον συνειδητό νου και ότι ορισμένα «περιεχόμενά» του, από τα οποία ακριβώς πηγάζουν τα συμπτώματα

---

¹ Laplanche, J., 1986: 550.

² «Τα πλέον προσωπικά μας καθημερινά βιώματα μας φέρνουν αντιμέτωπους με ιδέες που η προέλευσή τους μας είναι άγνωστη και με προϊόντα σκέψης που η επεξεργασία τους μας διαφεύγει. Όλα αυτά τα συνειδητά ενεργήματα παραμένουν ασυνάρτητα κι ακατανόητα, όσο εμμένουμε στον ισχυρισμό ότι το συνειδητό αρκεί για να εξαντλήσει όλα τα ψυχικά ενεργήματα που διαδραματίζονται μέσα μας. Αντίθετα, συνιστούν ένα σύνολο με έκδηλη συνοχή, μόλις παρεμβάλλουμε τα ασυνείδητα ενεργήματα που την ύπαρξή τους συμπεράναμε». Freud, S., [1915], «Το Ασυνείδητο», στο *Δοκίμια Μεταψυχολογίας*. Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα: 1980:52.

³ Τα κύρια χαρακτηριστικά του ασυνειδήτου (ή Ασδ.) ως συστήματος μπορούν να συνοψιστούν ως εξής: Τα «περιεχόμενά του είναι «εκπρόσωποι» ενορμήσεων. Αυτά τα περιεχόμενα διέπονται από τους ειδικούς μηχανισμούς της πρωτογενούς διαδικασίας και ειδικότερα τη συμπύκνωση και τη μετάθεση. Επενδυμένα έντονα από την ενορμητική ενέργεια, τείνουν προς μια επιστροφή μέσα στη συνείδηση και την πράξη (επιστροφή του απωθημένου) αλλά δεν μπορούν να έχουν πρόσβαση στο σύστημα Πσδ-Σδ παρά μόνο στο εσωτερικό συμβιβαστικών σχηματισμών και αφού υποστούν προηγουμένως τις παραμορφώσεις της λογοκρισίας. Οι επιθυμίες της παιδικής ηλικίας, ειδικότερα, είναι εκείνες που υφίστανται μια καθήλωση στο ασυνείδητο». (Laplanche, J., 1986:103-104).

διαταραχών όπως οι νευρώσεις, διέπονται από μηχανισμούς της πρωτογενούς διαδικασίας της σκέψης.⁴

Για τους σκοπούς της παρούσας εργασίας, ας διευκρινίσουμε αρχικά, ορισμένες κεντρικές θέσεις της φροϋδικής θεωρίας. «Ο όρος ψυχικό όργανο υπογραμμίζει ορισμένους χαρακτήρες που αποδίδει η φροϋδική θεωρία στον ψυχισμό και κυρίως τη διαφοροποίησή του σε επιμέρους συστήματα»,⁵ καθένα από τα οποία έχει ιδιαίτερα γνωρίσματα και λειτουργίες. Μιλώντας για ψυχικό όργανο, ο Freud «υποβάλλει πράγματι, την ιδέα μιας ορισμένης διευθέτησης, μιας ψυχικής εσωτερικής διαρρύθμισης. Συγχρόνως, όμως, προτείνει κάτι περισσότερο από μια απλή τοποθέτηση των διαφόρων λειτουργιών σε ειδικούς 'ψυχικούς χώρους'».⁶

Πιο συγκεκριμένα, η πρώτη φροϋδική θεώρηση για το ψυχικό όργανο εμφανίζεται στο κεφάλαιο VII της *Ερμηνευτικής των Ονείρων (Die Traumdeutung, 1900)*, στο οποίο η βασική διάκριση γίνεται ανάμεσα σε Ασυνείδητο, Προσυνείδητο και Συνείδητο. Ενώ, το 1923, στο σύγγραμμα *Το Εγώ και το Αυτό (Das Ich Und Das Es)*, παρουσιάζεται η δεύτερη φροϋδική θεωρία για το ψυχικό όργανο, όπου ο Freud επεξεργάζεται μια άλλη αντίληψη για τον άνθρωπο και οι απόψεις του υφίστανται βαθύ ανασχηματισμό. Αυτή η θεωρία⁷ συνίσταται στη διάκριση τριών συστημάτων (ή ψυχικών θεσμών) της προσωπικότητας, το Αυτό, το Εγώ και το Υπερεγώ (Id, Ego,

---

⁴ Αυτή η διαδικασία μπορεί να συνοψιστεί ως εξής: Ο Freud διακρίνει δύο τύπους λειτουργίας του ψυχικού οργάνου, την πρωτογενή, που χαρακτηρίζει το σύστημα Ασυνείδητο και την δευτερογενή διαδικασία, που χαρακτηρίζει το σύστημα Προσυνείδητο-Συνείδητο. «Η πρωτογενής διαδικασία, [η λειτουργία της οποίας διαφέρει πολύ από τις διαδικασίες της σκέψης που υπόκεινται στην παραδοσιακή ψυχολογική μελέτη], αποσκοπεί στο να ξαναβρεί αντιλήψεις ταυτόσημες με την εικόνα του αντικειμένου που προκύπτει από την εμπειρία της ικανοποίησης. Ενώ, κατά τη δευτερογενή διαδικασία, το ζητούμενο είναι η ταυτότητα των σκέψεων μεταξύ τους, υπό την έννοια ότι αποσκοπεί στην απαλλαγή των ψυχικών διαδικασιών από την αποκλειστική ρύθμιση με βάση την αρχή της ηδονής». (Laplanche, J., 1986: 121-122, 494).

⁵ Laplanche, J., 1986: 559. 122

⁶ Στο ίδιο, 559.

⁷ Πρόκειται για ένα δύσκολο ζήτημα που απαιτεί ιδιαίτερη εξοικείωση για να μην οδηγηθεί κανείς σε ακραίες και απλουστευτικές εφαρμογές των φροϋδικών εννοιών. Έτσι «...υπό τη σχηματική της μορφή, η δεύτερη τοπική θεωρία περιλαμβάνει τρεις 'θεσμούς' (ή 'θεσμικές βαθμίδες'): το αυτό, ενορμητικό πόλο της προσωπικότητας [και έδρα των ασυνείδητων επιθυμιών], το εγώ, σύστημα που εμφανίζεται σαν εκπρόσωπος των συμφερόντων του συνόλου του ατόμου, ...και τέλος το υπερεγώ, σύστημα που κρίνει και δικάζει, συγκροτημένο από την εσωτερίκευση των γονεϊκών απαιτήσεων και απαγορεύσεων». Βλ. Laplanche, J., 1986: 153, 498, 501. Σχετικά με την εξομοίωση του ψυχικού οργάνου με τη δομή της προσωπικότητας βλ. Lagache, D., *Η ψυχανάλυση*, Εκδόσεις Ζαχαρόπουλος, Αθήνα 1965, σελ. 37.

και Superego),⁸ τα οποία διαμορφώνονται με βάση τις ιδιαιτερότητες της ψυχικής σύγκρουσης, ενώ στην πρώτη θεωρία «το κύριο σημείο αναφοράς της ήταν οι διάφοροι τύποι της ψυχοδιανοητικής λειτουργίας (πρωτογενής και δευτερογενής διαδικασία)».⁹

Για να κατανοήσουμε περαιτέρω την εννοιολόγηση των όρων για το ψυχικό όργανο, και τον τρόπο που εμφανίζονται σε ορισμένα εδάφια του έργου του, επισημαίνουμε ότι ο Freud χρησιμοποιεί πιο συχνά τους όρους «σύστημα» ή «θεσμός» για να δηλώσει τα μέρη ή τις επιμέρους δομές του, ενώ σπανιότερα, απαντούμε τις λέξεις «οργάνωση» «σχηματισμός» ή «τόπος».¹⁰ Εύλογα, αυτές οι διατυπώσεις θα οδηγούσαν κάποιον να θεωρήσει ότι το ψυχικό όργανο αποτελείται από επί μέρους δομές, ανεξάρτητες μεταξύ τους και όχι ότι υπάρχει ένα «εγώ» ή ένας εαυτός, δηλαδή ένα μοναδικό υποκείμενο όλων των συνειδητών καταστάσεων μας.

---

⁸ Επιβάλλονται ορισμένες αποσαφηνίσεις για την ορολογία που χρησιμοποιεί ο Freud: «Ο πυρήνας της ύπαρξής μας σχηματίζεται από το σκοτεινό 'Αυτό', που δεν έχει άμεσες σχέσεις με τον εξωτερικό κόσμο και είναι προσιτό ακόμα και στη δική μας τη γνώση μόνο μέσω ενός άλλου παράγοντα, του νου... Οι διεργασίες, που είναι πιθανές μέσα και ανάμεσα στα υποτιθέμενα νοητικά στοιχεία του 'Αυτού' (η πρωτογενής λειτουργία), διαφέρουν σε μεγάλο βαθμό από εκείνες που μας είναι γνωστές από την συνειδητή αντίληψη στη διανοητική και συναισθηματική μας ζωή. Κατ' ουσίαν, δεν υπόκεινται στους κριτικούς περιορισμούς της λογικής, η οποία αποπέμπει μερικές από τις διεργασίες αυτές σαν άκυρες και επιδιώκει να τις ματαιώσει. [Έτσι], οι λογικοί νόμοι της σκέψης δεν ισχύουν για το Αυτό και κυρίως δεν ισχύει η αρχή της αντίθεσης». Freud, S., [1939], *Βασικές Αρχές της Ψυχανάλυσης*, Εκδόσεις Δίοδος, Αθήνα 1990, σελ. 101-102. Το Εγώ, είναι ο ψυχικός θεσμός (ή σύστημα), που διακρίνει ο Freud από το Αυτό (το ασυνείδητο) και το Υπερεγώ στη δεύτερη θεωρία του για το ψυχικό όργανο. Βρίσκεται σε μια σχέση εξάρτησης τόσο απέναντι στις διεκδικήσεις του Αυτού όσο και απέναντι στις επιταγές του υπερεγώ και τις απαιτήσεις της πραγματικότητας. Για τον Freud, «αυτό που χαρακτηρίζει ιδιαίτερα το Εγώ σε αντίθεση από το Αυτό, είναι η τάση του για σύνθεση του περιεχομένου του, για ενοποίηση των ψυχικών του διαδικασιών, πράγμα που διαφεύγει εντελώς από το Αυτό. ...Μπορούμε να πούμε ότι το Εγώ εκπροσωπεί στην ψυχική ζωή τη λογική και τη σωφροσύνη, ενώ το Αυτό τα αχαλίνωτα πάθη». Freud, S., [1933], *Νέα σειρά των Παραδόσεων για την Εισαγωγή στην Ψυχανάλυση*, Εκδόσεις Επίκουρος, Αθήνα 1977, σελ. 77-78.

Ο ρόλος του Υπερεγώ «είναι παρόμοιος με εκείνον του κριτή (γνωμοδότη) ή του λογοκριτή του Εγώ. Ο Freud θεωρεί την ηθική συνείδηση, την αυτοπαρατήρηση και τον σχηματισμό των ιδανικών ως λειτουργίες του Υπερεγώ και δηλώνει ότι συγκροτείται μέσω των γονεϊκών απαιτήσεων και απαγορεύσεων. Επέμενε μάλιστα στην ιδέα ότι το Υπερεγώ εμπεριέχει ουσιαστικά αναπαραστάσεις λέξεων. Επιπλέον, δεν μπορούμε να παραβλέψουμε το γεγονός ότι, κατά τον Freud, «αυτή η λογοκρισία μπορούσε να ενεργεί με ασυνείδητο τρόπο, πράγμα που σημαίνει ότι διαφοροποιούσε εξ' αρχής την άποψη του από τις κλασικές απόψεις για την ηθική συνείδηση». (Laplanche, J., 1986: 511).

⁹ Laplanche, J., 1986: 153.

¹⁰ Εντούτοις, εάν θέλουμε να είμαστε κοντά στη φρουϊδική αντίληψη και «...στο μέτρο που διατηρείται αυτή η απόχρωση στη σημασία, ο όρος σύστημα αντιστοιχεί καλύτερα στο πνεύμα της πρώτης φρουϊδικής τοπικής θεωρίας, ενώ ο όρος θεσμός αντιστοιχεί στη δεύτερη θεωρία για το ψυχικό όργανο, που είναι ταυτόχρονα πιο δυναμική και πιο δομική». (Laplanche, J., 1986: 560).

Είναι σαφές όμως ότι ο Freud, ακόμη και μετά την καμπή του 1920, διερωτάται για τον τρόπο με τον οποίο μπορεί να γίνει κατανοητή η έννοια των ψυχικών συστημάτων στο πλαίσιο της θεωρίας του. Στην πραγματικότητα το ερώτημα παραμένει ανοιχτό. Ωστόσο, είναι σημαντικό να επισημάνουμε ότι «η φροϋδική υπόθεση της ψυχικής χωροθεσίας εντάσσεται, αφενός, μέσα σε ένα ολόκληρο επιστημονικό πλαίσιο (νευρολογία, ψυχοφυσιολογία, ψυχοπαθολογία) των τελών του 19^{ου} αιώνα [και], αφετέρου, θεμελιώνεται στην κλινική εμπειρία, η οποία εξαρχής επιβάλλει στον Freud έναν ορισμένο αριθμό δεδομένων».¹¹

Εξίσου σημαντικό είναι ακόμη το γεγονός ότι ο Freud δεν είναι φιλόσοφος, η θεωρία του όμως, και συνακόλουθα ο διαχωρισμός του νου σε συνειδητό και ασυνείδητο, ανέδειξε ένα κεντρικό φιλοσοφικό πρόβλημα που σχετίζεται με το καρτεσιανό νοητικό πρότυπο της μίας, αδιαίρετης, ενιαίας συνείδησης. Σε αντίθεση προς τη θεμελιώδη θέση του Καρτέσιου, σύμφωνα με την οποία η νοητική μας ζωή εξαντλείται στα όσα γνωρίζουμε, «η αντιδιαφωτιστική θέση του Freud ότι συχνά δεν γνωρίζουμε, ούτε θα μπορούσαμε να γνωρίσουμε ποτέ ολοκληρωτικά, τι διαμείβεται στον ίδιο τον νου μας -πως είμαστε κατά βάση ανορθολογικά, αθεράπευτα δυστυχή όντα-, επρόκειτο να αποτελέσει το προς απάντηση πρόβλημα γενεών φιλοσόφων» του 20ου αιώνα.¹²

Η ψυχαναλυτική θεωρία όμως, μολονότι συγκροτήθηκε αρνούμενη να καθορίσει το πεδίο του ψυχισμού με βάση τη συνείδηση, εν τούτοις, και παρά την κριτική που της έχει ασκηθεί, σε καμία περίπτωση «δεν θεωρεί τη συνείδηση επουσιώδες φαινόμενο».¹³ Αντιθέτως, όπως ο Freud ενδεικτικά υποστηρίζει «η ψυχαναλυτική θεραπεία είναι βασισμένη πάνω στην επίδραση του συνειδητού στο ασυνείδητο και μας δείχνει πάντως ότι αυτή η διαδικασία, όσο δυσχερής και αν είναι, δεν είναι αδύνατη».¹⁴ Είναι αλήθεια ότι αρχικά η ψυχανάλυση επικεντρωνόταν στο ασυνείδητο και είχε την τάση να υποβαθμίζει τη συνείδηση, περιορίζοντάς την σε παραπροϊόν των ασυνείδητων

---

¹¹ Laplanche, J., 1981: 363.

¹² Solomon, R., [1997]. *Μια Σύντομη Ιστορία της Φιλοσοφίας*, Εκδόσεις Φιλίστωρ, Αθήνα: 1999, σελ. 178.

¹³ Laplanche, J., 1981: 460.

¹⁴ Freud, S., [1915], 1980:81.

διεργασιών που καθόριζαν την ψυχική πραγματικότητα.¹⁵ Ωστόσο, μετά τη «στροφή» του 1920, η έννοια του Εγώ διευρύνθηκε, με αποτέλεσμα, αφενός, να αναδειχθεί ο θεμελιώδης ρόλος της συνείδησης ως πυρήνα του Εγώ και, αφετέρου, να αποδοθούν στη συνείδηση ποικίλες λειτουργίες, όπως ο έλεγχος της κινητικότητας και της αντίληψης, η δοκιμασία της πραγματικότητας, η προβλεπτικότητα, η έλλογη σκέψη, καθώς, επίσης, η διαδικασία της εκλογίκευσης και, πρωτίστως, η άμυνα εναντίον των ενορμητικών διεκδικήσεων.¹⁶

Επομένως, δεν είναι αλήθεια ότι η φροϋδική κατασκευή επιτάσσει την αναγωγή όλης της καθημερινής μας εμπειρίας σε όρους ασυνείδητου. Η θεωρία αναγνωρίζει ότι, εκτός από τα αφανή κίνητρα που αποδίδονται στο ασυνείδητο, υπάρχουν κίνητρα που διέπουν το συνειδητό νοητικό περιεχόμενο. Στην πραγματικότητα, «η ψυχική ζωή ενός υποκειμένου απαρτίζεται από μια ασυνείδητη εσωτερική κατάσταση αλλά και προφανώς, από μια συνειδητή εσωτερική πραγματικότητα των γνωστικών διεργασιών, των συνειδητών αναμνήσεων και του αποτελέσματος διαφόρων διαδικασιών μάθησης. Απ' αυτά, ...το υποκείμενο οργανώνει την απόκριση και τις πράξεις του όταν έρχεται αντιμέτωπο με διάφορα συμβάντα, τα οποία ονομάζουμε 'εξωτερικά ερεθίσματα'».¹⁷

---

¹⁵ Αξίζει να λάβουμε υπ' όψιν ότι ο ορισμός των συστημάτων στην πρώτη θεωρία του ψυχικού οργάνου στηρίζεται στην αναφορά στη συνείδηση: ασυνείδητο, προσυνειδητό, συνειδητό.

¹⁶ Επιπλέον, σχολιάζουμε ότι προϋπόθεση της συγκρότησης της συνείδησης είναι «η αρχή της πραγματικότητας, η οποία αποτελεί ρυθμιστή της ψυχικής λειτουργίας και περιγράφεται ως 'απόγονος' της αρχής της ηδονής, που κατά την γέννηση ήταν ο 'απόλυτος' άρχων. Η εγκαθίδρυσή της αρχής της πραγματικότητας, απαιτεί έναν αριθμό προσαρμοστικών μεταβολών που ο ψυχισμός οφείλει να υποστεί: ανάπτυξη των συνειδητών λειτουργιών, προσοχή, κρίση, μνήμη, υποκατάσταση της κινητικής εκφόρτισης από πράξεις που αποβλέπουν στον κατάλληλο μετασχηματισμό της πραγματικότητας και, τέλος, γέννηση της σκέψης που ορίζεται ως δραστηριότητα δοκιμασίας της 'πραγματικότητας'». (Laplanche, J., 1986: 93). Με άλλα λόγια, για τον Freud, η ικανότητα του σκέπτεσθαι επιβάλλεται στον οργανισμό από τις απαιτήσεις της πραγματικότητας.

¹⁷ Ansermet, F., Magistretti, P., [2004], *Τα ίχνη της εμπειρίας*, Εκδόσεις ΠΕΚ, Ηράκλειο 2011, σελ.154.

Σε τελική ανάλυση, είναι η ανάπτυξη της έλλογης σκέψης, εκείνη που θα μας επιτρέψει να αναγνωρίσουμε και να αποδεχτούμε την ισχύ των ενστικτωδών ενορμήσεων που εξασθενούν το Εγώ.¹⁸ Γνωρίζουμε, μάλιστα, ότι για τον Freud «ο τρόπος να ενδυναμώσουμε το εξασθενημένο Εγώ ξεκινά από τη διεύρυνση της ικανότητας αυτογνωσίας του προσώπου».¹⁹ Όπως δηλώνει ρητά η «ικανότητα του προσώπου να μετουσιώνει τις ενορμήσεις του παίζει σημαντικό ρόλο, το ίδιο και η δυνατότητά του να ανυψωθεί πάνω από τη πρωτόγονη ζωή των ενορμήσεων καθώς, επίσης, η σχετική δύναμη των ίδιων των διανοητικών του λειτουργιών».²⁰

Δεν μπορούμε ασφαλώς να μην επισημάνουμε ότι, σύμφωνα με ευρέως αποδεκτές απόψεις, «η έμφαση του Freud στη θεωρητική πρόσβαση ως τον κύριο τρόπο πρόσβασης στα φαινόμενα αποτελεί ένα χαρακτηριστικό της φροϋδικής φιλοσοφίας της επιστήμης και το μεθοδολογικό πλαίσιο εντός του οποίου μια τέτοια έμφαση έχει νόημα μοιάζει περισσότερο καντιανής παρά εμπειριοκρατικής προέλευσης, σε αντίθεση δηλαδή με τον εμπειρισμό που συνήθως αποδίδεται στον Freud».²¹ Γι' αυτό, ενδεχομένως, ο Βαρτζόπουλος υποστηρίζει ότι «ο Freud προσβλέπει σε έναν άνθρωπο που δεν επαφίεται στις 'αυταπάτες' αλλά στηρίζεται στη δύναμη του νου και της λογικής για να διαλευκάνει τις σκοτεινές πλευρές της ύπαρξης είτε στα βάθη του ασυνειδήτου είτε στα βάθη της προέλευσής του. Είναι θιασώτης ενός πνεύματος ορθολογισμού, μιας βαθύτερης προσήλωσης στον άνθρωπο, ο οποίος είναι συγχρόνως η πηγή και ο αποδέκτης των δημιουργημάτων του.

---

¹⁸ Ενδεικτικά υποστηρίζει ότι «με τη μεσολάβηση μιας κάποιας (δι)εργασίας, οι ασυνείδητες ψυχικές καταστάσεις είναι σε θέση να μετασχηματιστούν σε συνειδητές διαδικασίες, να αντικατασταθούν απ' αυτές και μπορούν να περιγραφούν με όλες τις κατηγορίες που χρησιμοποιούμε για τα συνειδητά ενεργήματα, όπως αναπαράσταση, τάση, απόφαση κ.ο.κ.». Freud, S., [1915], 1980: 54. Εξάλλου, «η συνειδητοποίηση των διεργασιών της σκέψης, που εξαρτάται από τη σύνδεσή τους με τα λεκτικά κατάλοιπα», ήταν πάντα ένα κύριο στοιχείο της ψυχανalyτικής θεραπείας. (Laplanche, J., 1981: 461).

¹⁹ Freud, S., 2017: 65.

²⁰ Freud, S., 2017: 72.

²¹ Θεοδοσίου, Μ., «Από την ψυχολογία του ασυνείδητου στη στοιχειωμένη γλώσσα», στο *Ludwig Wittgenstein. Συζητήσεις για τον Freud*. Εκδόσεις Ευρασία, Αθήνα 2013, σελ. 41. Για τη σπουδαιότητα του ζητήματος αυτού στις σύγχρονες συζητήσεις περί της ψυχανάλυσης, βλ. Tauber (2010, κεφ.3) και Bergo (2004), για τους οποίους η ερευνητική πρακτική του Freud διέπεται από νεοκαντιανά στοιχεία, ενώ [είναι προφανές], ότι στις φροϋδικές αντιλήψεις υποβόσκει η επίδραση του Kant και του Γερμανικού Ιδεαλισμού». Αναφέρεται στο Θεοδοσίου, Μ., (2013, σελ. 41-42).

Στην πορεία του ο Freud εκφράζει επιφυλάξεις για τη δυνατότητα του ανθρώπου να φωτίσει τις σκοτεινές πλευρές της ύπαρξής του και της ιστορίας του, και ακόμη περισσότερο να ελέγξει και να αποτρέψει τις συνέπειες της καταστροφικότητας του. Παρέμεινε όμως υποστηρικτής της επιστήμης έναντι της πίστης, της αλήθειας έναντι της αυταπάτης...Αυτό ήταν το ιδανικό του Freud και της εποχής του».²² Σημειώνουμε, τέλος, ότι μπορεί κανείς να επιδοκιμάζει ή να αποδοκιμάζει όλες ή ορισμένες από τις θέσεις του Freud, ωστόσο, κατά γενική ομολογία, η θεωρία του ασυνειδήτου άσκησε βαθιά επίδραση στη σύγχρονη σκέψη και χρησιμοποιήθηκε ευρέως ως βάση για να κατανοούμε τον εαυτό μας και τους άλλους.

---

²² Βλ. Βαρτζόπουλος, Ι., «Το διάστημα της πίστης στον Bion: Θρησκεία και επιστήμη στην ψυχανάλυση», στο *Wilfred R. Bion, Η συμβολή του στην ψυχανάλυση*. Εκδόσεις Νήσος, Αθήνα 2012, σελ. 102. Freud, S., *Ο Πολιτισμός πηγή δυστυχίας, το μέλλον μιας αυταπάτης*. Εκδόσεις Επίκουρος, Αθήνα: [1927], 1994, σελ. 35-45.

B. Κριτική της φροϋδικής χωροθεσίας από τον Sartre

Ας επανέλθουμε τώρα στη γενική προβληματική μας και στην κριτική της φροϋδικής θέσης ότι η προσωπικότητά μας συνίσταται από τρία υποσυστήματα, που εγκαινιάστηκε με το φιλοσοφικό έργο του Jean-Paul Sartre.¹ Αν και είναι προφανές ότι δεν μπορούμε να υπεισέλθουμε σε μια συστηματική διερεύνηση της σαρτρικής αντίληψης, θα προσπαθήσουμε να αποσαφηνίσουμε τη θέση του Sartre για την ανορθολογικότητα, η οποία προέρχεται από μια μεταφυσική σύλληψη της ανθρώπινης ύπαρξης.

Ήδη από το *Είναι και το Μηδέν*,² ο Sartre ασκεί δριμεία κριτική στην ψυχαναλυτική θεωρία, η οποία εισηγείται την ύπαρξη ασυνείδητων νοητικών καταστάσεων με αποτέλεσμα το πρώτο πρόσωπο να χάνει την προνομιακή του θέση ως έσχατος κριτής. Πράγματι, ακολουθώντας μια παράδοση που ανάγεται στον Descartes, θεωρούμε ότι είμαστε πλήρως ενσυνείδητα όντα και οι ενέργειές μας κατευθύνονται από τις συνειδητές αποφάσεις μας. Το καρτεσιανό υποκείμενο φαίνεται ότι έχει «άμεση επίγνωση» των δικών του νοητικών καταστάσεων και «φαίνεται ακόμη ότι κατέχει μια ιδιαίτερη θέση αυθεντίας του πρώτου προσώπου σε σχέση μ' αυτές τις καταστάσεις».³

Υπ' αυτήν την έννοια και σε συνδυασμό με την προτεραιότητα που ο Sartre αποδίδει στη συνείδηση, έρχεται κοντά στην καρτεσιανή φιλοσοφία αλλά «ποτέ δεν το ομολογεί ρητά, και όταν χρειάζεται ένα όνομα [στη θεωρία του] δίνει την ονομασία του υπαρξισμού».⁴ Εντούτοις, για τον Sartre η συνείδηση είναι πάντοτε συνείδηση κάποιου πράγματος, γι' αυτό υποστηρίζει ότι «δεν υπάρχει κάτι στη συνείδηση που να μην είναι μη-θέτουσα».⁵ Δηλαδή συλλαμβάνει με διαφορετικό

---

¹ Sartre, J.P., [1943] *Το Είναι και το Μηδέν*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2007.

² Sartre, J.P., 2007: 109 - 146, 713-719.

³ Kim, J., 1998: 261.

⁴ Παπαγιώργης, Κ., Εισαγωγή στο *Το Είναι και το Μηδέν*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2007, σελ. 8.

⁵ Sartre, J.P., 2007: 685. Οφείλουμε να επισημάνουμε στο σημείο αυτό ότι, μολονότι η έννοια της αποβλεπτικότητας του νοητικού στοιχείου αποτελεί ένα σημείο αναφοράς στην αγγλόφωνη,

τρόπο τη φύση της συνείδησης από τον τρόπο που την όρισε ο Descartes, για τον οποίο «προηγείται η θεμελίωση του cogito».⁶

Ο Sartre αναθεωρεί επίσης την έννοια του Εγώ που ο Husserl είχε ταυτίσει με την αυτοσυνειδησία και «υιοθετεί μια προφαινομενολογική ορολογία: τις έννοιες του *δι' εαυτόν* (συνείδηση, άνθρωπος) και του *καθ' εαυτό* (πράγμα, όν)». Όπως μας υποδεικνύει, οφείλουμε να διαχωρίσουμε το Εγώ από τη συνείδηση. Αλλά είναι σημαντικό να επισημάνουμε ότι η άρνηση της απλής ταύτισης του Εγώ με την αυτοσυνειδησία, δεν τον οδηγεί «στην καρτεσιανή παγίδα της διάκρισης αυτών των δύο ειδών του Είναι ως ξεχωριστών ουσιών (υποστάσεων)».⁷ Τις εκλαμβάνει ως μεταφυσικές κατηγορίες, ως τρόπους ύπαρξης του όντος, το οποίο προσπαθεί να συμβιβάσει τα χαρακτηριστικά αυτών των δύο τρόπων. Έτσι, προσπαθώντας να εξηγήσει τον αντιφατικό χαρακτήρα των ποικίλων ανθρώπινων συμπεριφορών, εστιάζει στο ζήτημα της δυσπιστίας-κακοπιστίας, που είναι θεμελιακό στη φιλοσοφία του και αρνείται τη θέση του Freud περί ασυνείδητου καθορισμού της συμπεριφοράς μας.

κυρίως αναλυτική φιλοσοφία, δεν ταυτίζεται με τον τρόπο σύλληψης της ίδιας έννοιας στην φαινομενολογία του Husserl (με τις προεκτάσεις που έχει στη φιλοσοφία του Sartre). Επιπλέον, ο Sartre, δίνει έναν ριζοσπαστικότερο χαρακτήρα στην έννοια της αποβλεπτικής συνείδησης σε σχέση με τους φιλοσόφους της φαινομενολογικής παράδοσης. Αυτό σημαίνει ότι στη θεωρία του η συνείδηση δεν έχει κατ' αρχήν περιεχόμενο και δεν πρέπει να συγχέεται με τη «γνωρίζουσα συνείδηση». (Sartre, J-P., 2007: 20-25). Δεν αντιπροσωπεύει το πρόσωπο, αλλά τη δυνατότητα του προσώπου. «Αυτή η συνείδηση είναι συνείδηση συγκροτούσα: είναι η απόλυτη απουσία του κόσμου, είναι ένα μηδέν, ένα μη είναι... [Υπό αυτή την οπτική] ο εαυτός βρίσκεται πάντα καθ' οδόν προς το να είναι κάτι». (Παπαγιώργης, Κ., 2007: 9). Έτσι, η ιδέα που κατευθύνει την περιγραφή του δι' εαυτόν δεν είναι η κλασική έννοια της αναστοχαστικής εγγελιανής συνείδησης, ούτε καν η φαινομενολογική, αλλά το προαναστοχαστικό cogito, μια έννοια πολύ πιο ριζική από την επιστροφή της συνείδησης στον εαυτό της. Με άλλα λόγια, η σαρτρική συνείδηση, οριζόμενη ως το «είναι δι' εαυτόν», «έχει τέτοια φύση ώστε είναι πάντοτε ελεύθερη να επιλέγει ή να αρνείται (να απορρίπτει) τα δεδομένα χαρακτηριστικά του κόσμου». Σόλομον, Ρ., [1999], *Μια Σύντομη Ιστορία της Φιλοσοφίας*, Εκδόσεις Φιλίστωρ, Αθήνα 1997, σελ. 18

⁶ Όπως εύστοχα αναλύει η Γρηγοροπούλου, «στον Descartes, ο όρος συνείδηση βασίζεται στο cogito και εκφράζει την αυτοαναφορική σχέση του πνεύματος· σημαίνει τη γνώση την οποία μόνο του το πνεύμα αποκτά για τον εαυτό του, τις ενέργειες και τις καταστάσεις του. [Έτσι], ο όρος 'συνείδηση', πρωταρχικά, παρουσιάζει επιστημολογική και όχι ηθική σημασία». (Γρηγοροπούλου, Β., «Βούληση και ελευθερία - Διαφωτισμός και πράξη: Ντεκάρτ, Σπινόζα, Λοκ», *Δευκαλίων*, τεύχος 23/1, Εκδόσεις Στιγμή, Αθήνα 2005, σελ. 12).

⁷ Παπαγιώργης, Κ., 2007: 8-11, Για μια λεπτομερέστερη επεξήγηση βλ. Sartre, J-P., 2007: 33-36, 685, Pucciani, F.O., [1974], «Jean-Paul Sartre», *Encyclopedie de la Pleiade, Ιστορία της Φιλοσοφίας*, Εκδόσεις Μ.Ι.Ε.Τ, Αθήνα 2002, σελ. 204- 224.

Στο πλαίσιο αυτής της θεώρησης, ισχυρίζεται ⁸ ότι η ανορθολογικότητα προκύπτει από τη μεταφυσική ένταση μεταξύ της προσπάθειας ενός όντος με συνείδηση να δει τον εαυτό του ως πράγμα καθ' εαυτό, ενώ δεν είναι. Δηλαδή για τον Sartre, η ένταση αυτή οφείλεται στο ότι το υποκείμενο, εξ' αιτίας της εσφαλμένης αντίληψης για τον εαυτό του, βρίσκεται σε κατάσταση «κακής πίστης» και δεν οφείλεται στην επίδραση του ασυνειδήτου.

Ενώ λοιπόν στη δημόδη ψυχολογία επικαλούμαστε τις επιθυμίες, ή εν πάση περιπτώσει κάποιες ιδιαίτερες συναισθηματικές καταστάσεις, για να εξηγήσουμε την παρεκκλίνουσα συμπεριφορά, στη σαρτρική αντίληψη αυτή σχετίζεται με τον τρόπο με τον οποίο το υποκείμενο αναπαριστά τον εαυτό του μέσω των κοινωνικών ρόλων που του έχουν αποδοθεί. Όπως επισημαίνει, οι επιθυμίες, οι προθέσεις, τα κίνητρα των πράξεών μας επιδέχονται φιλοσοφική ανάλυση, καθώς αποτελούν μέρος ενός «θεμελιώδους σχεδίου» που ο καθένας υιοθετεί στη ζωή του. Από αυτήν την άποψη, είμαστε σε θέση να αναλύσουμε τη μη έλλογη συμπεριφορά, χωρίς να καταφύγουμε στην ψυχανάλυση, εξηγητική βάση της οποίας αποτελούν, κατ' αυτόν, οι ενορμητικές διακινήσεις.⁹ Στην πραγματικότητα, συμφωνεί με τον Freud ότι υπάρχουν αφανή κίνητρα.¹⁰ Αναγνωρίζει επίσης, πως υπάρχουν ορμές και επιθυμίες που δεν είναι εμφανείς ούτε στο ίδιο το υποκείμενο. Το κεντρικό σημείο της μεταξύ τους διαφωνίας αφορά τη λειτουργία και όχι την ύπαρξη του ασυνειδήτου.¹¹

Σύμφωνα με τον Γάλλο φιλόσοφο, ο Freud, «αντιδιαστέλλοντας το Αυτό στο Εγώ, χώρισε στα δύο την ψυχική μάζα». Και όπως χαρακτηριστικά επισημαίνει «Είμαι

---

⁸ Sartre, J-P., 2007: 111-146.

⁹ Αξίζει να σημειωθεί ότι η «ενορμητική διακίνηση (Triebregung, instinctual impulse) ανήκει στην ίδια κατηγορία με τους τρέχοντες όρους της ψυχολογίας: κίνητρο (motif), ελατήριο (mobile), αίτιο, κίνητρο ή ελατήριο μιας πράξης (motivation), οι οποίοι εμπεριέχουν, στο σύνολό τους, την έννοια της κίνησης». (Laplanche, J., 1986: 220).

¹⁰ Sartre, J. P, [1939], *Θεωρία των συγκινήσεων*, Εκδόσεις Αρσενίδη, Αθήνα 2009: σελ. 43.

¹¹ Όπως διατείνεται, «συμφωνούμε με τους ψυχαναλυτές ότι κάθε ανθρώπινη αντίδραση είναι a priori κατανοήσιμη. Τους μεμφόμαστε όμως, διότι παραγνώρισαν αυτή την αρχική 'κατανοησιμότητα' πασχίζοντας να εξηγήσουν την εν λόγω αντίδραση με μια πρότερη αντίδραση, επανεισάγοντας δηλαδή τον αιτιακό μηχανισμό: η κατανόηση πρέπει να οριστεί διαφορετικά.... Πρέπει λοιπόν να αποφύγουμε την αυταπάτη που θα καθιστούσε την καταγωγική ελευθερία θέση κινήτρων και ελατηρίων ως αντικειμένων, κατόπιν απόφασης με βάση αυτά τα κίνητρα και τα ελατήρια. Απεναντίας, άπαξ και υπάρχει κίνητρο και ελατήριο, δηλαδή αποτίμηση πραγμάτων και δομών του κόσμου, προϋπάρχουν ήδη σκοποί και συνεπώς εκλογή. Μόνο που αυτό δεν σημαίνει ότι η βαθειά εκλογή είναι και ασύνειδη. Ουσιαστικά είναι ένα και το αυτό με τη συνείδηση του εαυτού μας». Βλ. Sartre, J-P., 2007: 719.

Εγώ, αλλά δεν είμαι Αυτό. Δεν κατέχω καν, προνομιούχα θέση απέναντι στον ασυνείδητο ψυχισμό μου». ¹² Πράγματι, εάν αποδεχθούμε τα ψυχικά συστήματα -το αυτό, το εγώ και το υπερεγώ (id, ego, και superego)- ως πραγματικά, τότε το πρόσωπο ταυτίζεται με το Εγώ (ego), ενώ το Αυτό δεν αποτελεί μέρος του, και, υπό μια έννοια, είναι κάτι που βρίσκεται εκτός του προσώπου.

Στο μέτρο που το Εγώ είναι το πρόσωπο, τότε το Αυτό μπορεί να θεωρηθεί ότι συνιστά μια άλλη συνείδηση και να εκληφθεί ως ημιανεξάρτητο, με συνέπεια το πρόσωπο να αποξενώνεται από κάποιες ψυχικές του καταστάσεις, οι οποίες όμως, υπάρχουν σε έναν άλλο υπο-νου.

Στην περίπτωση αυτή και αν η ανάλυση της φροϋδικής θεωρίας που προτείνει ο Sartre γίνει δεκτή, αφενός πολλαπλασιάζονται οι οντότητες εντός του υποκειμένου ¹³ και, αφετέρου, οδηγούμαστε σε διασπαστικές εξηγήσεις για τη φύση του προσώπου. Και, καθώς ο Sartre αρνείται κατηγορηματικά την ύπαρξη περισσότερων της μιας συνείδησης, διατυπώνει, ενάντια στη φροϋδική θεωρία, την πρόταση ότι το ασυνείδητο δεν είναι ανεξάρτητο από τη συνείδηση. ¹⁴

---

¹² Sartre, J-P., 2007: 116.

¹³ Σχετικά με τη διατύπωση και την ανάλυση του επιχειρήματος, βλ. Gardner, S., 2006: 49.

¹⁴ Ας προστεθεί στο σημείο αυτό, ότι ο Sartre στη συζήτηση γύρω από την *Ανθρωπολογία*, συμφωνεί με τον Lacan πως η δομή του ασυνείδητου είναι μια γλωσσική δομή. Κατά την γνώμη του όμως, αν το ασυνείδητο είναι γλώσσα, πρέπει να θεωρήσουμε ως θεμελιακή την αποβλεπτικότητα. Δεν υπάρχει διανοητική διαδικασία που να μην είναι αποβλεπτική· και που να μην παγιδεύεται, να μην περιστρέφεται, να μην προδίδεται από τον λόγο· αντίστοιχα όμως και εμείς είμαστε συνένοχοι γι' αυτές τις προδοσίες που αποτελούν το βαθύτερο είναι μας. Ασφαλώς το πρόβλημα παρουσιάζεται στο ηθικό πεδίο: για τον Sartre, είμαστε συνένοχοι για τον λόγο του ασυνείδητου, ενώ για τον Lacan, το «εγώ» που μιλάει για το λόγο του ασυνείδητου δεν είναι το «εγώ» που έχει συνείδηση του εαυτού του.

Ο Lacan ισχυρίζεται μάλιστα, ότι ολόκληρη η φιλοσοφία του Sartre θέλει αξεχώριστα δεμένα το υποκείμενο και τη συνείδηση και αμφισβητεί αυτή τη σύνδεση, στην περίπτωση των ενεργειών του ασυνείδητου. Εντούτοις, κατ' αυτόν πρέπει να απαλλαγούμε από την αυταπάτη της αυτονομίας του υποκειμένου αν θέλουμε να συγκροτήσουμε μια επιστήμη του υποκειμένου. Υπενθυμίζουμε ότι η αντιπαράθεσή τους ξεκινά το 1949 και θα λέγαμε ότι είναι μια αντιπαράθεση μεταξύ του υπαρξισμού και του δομισμού. Ο Lacan σε κείμενό του 1953 με τίτλο "Λειτουργία και πεδίο της ομιλίας και της γλώσσας στην Ψυχανάλυση" και στη συνέχεια, στο Σεμινάριο 3 «Οι Ψυχώσεις», επαναπροσδιορίζει το φροϋδικό ασυνείδητο και διατυπώνει την πρόταση ότι το ασυνείδητο είναι δομημένο σαν γλώσσα. Αναφορές για τον μεταξύ τους διάλογο για το ασυνείδητο συνεχίζουν να υπάρχουν στην βιβλιογραφία, όπως το 1960 στο 6ο συνέδριο του Μπονεβάλ. (Βλ. Philippe Cabestan, «L' inconscient est structure comme un langage. Sartre et le primat lacanien du signifiant», στο *Les Temps Modernes*, Τεύχος 3-4 n° 674-675, 2013, σελ. 34-35).

«Το κάθε πάθος, κάθε ροπή, δεν παραπέμπουν λοιπόν, στην ενόρμηση μιας οποιασδήποτε libido, αλλά το ίδιο είναι συνείδηση και μάλιστα, διέπεται από το cogito».¹⁵ Σε τελευταία ανάλυση, τα νευρωτικά συμπτώματα και οι συγκινησιακές κρίσεις απηχούν εγκατάλειψη της υπευθυνότητας εκ μέρους του υποκειμένου και εκλαμβάνονται ως ένα είδος αυτοεξαπάτησης. Και στηριζόμενος ο Sartre σε κάποια πρώιμα χωρία του Freud, εκτιμά ότι η ψυχανάλυση ασχολείται με φαινόμενα αυτοεξαπάτησης.¹⁶

Ωστόσο, έχουν διατυπωθεί αντιρρήσεις στην εν λόγω θεωρία του, κυρίως επειδή ο Sartre αντιλαμβάνεται την ψυχανάλυση με ένα συγκεκριμένο τρόπο, ο οποίος παραπέμπει αναμφίβολα, στην καρτεσιανή προσέγγιση. Όπως επισημαίνει μάλιστα ο Gardner,¹⁷ εξαιτίας των παραδοχών του, παραγνωρίζει τη βασική ετερότητα που έχει η ψυχαναλυτική θεωρία σε σχέση με τη ψυχολογία του κοινού νου, στην οποία πράγματι εντάσσεται η κακοπιστία (*bad faith*).

Έτσι, ένα πρώτο πρόβλημα που αντιμετωπίζει η προσέγγιση του Sartre είναι ότι δεν φαίνεται να επαρκεί για την ένταξη όλων των ανορθόλογων συμπεριφορών και πρωτίστως, της κατηγορίας των παθήσεων που περιγράφηκαν από τον Freud, στα φαινόμενα αυτοεξαπάτησης. Είναι αμφίβολο, εάν ο νευρωσικός έχει τη δυνατότητα να επιλέξει μεταξύ των συμπτωμάτων του με διανοητικούς τρόπους.¹⁸ Επιπροσθέτως, τα κίνητρα του πολλές φορές είναι αφανή και σε συνειδητό τουλάχιστον επίπεδο, μη αναγνωρίσιμα από τον ίδιο .

Ο Sartre, επαναλαμβάνουμε, διεξάγει μια συζήτηση στο επίπεδο της αυτοεξαπάτησης, η οποία, κατά τη γνώμη μας, προϋποθέτει ότι το υποκείμενο είναι σε θέση να αντιληφθεί την πραγματικότητα. Αντιθέτως, στις κλινικές περιπτώσεις φαίνεται πώς το Εγώ βρίσκεται υπό την επήρεια της πρωτογενούς διαδικασίας,¹⁹ με αποτέλεσμα, να απουσιάζει η ικανότητα διάκρισης ανάμεσα στην εσωτερική

---

¹⁵ Rucciani, O., 2002: 210.

¹⁶ «Έτσι, η ψυχανάλυση υποκαθιστά την έννοια της κακοπιστίας με την ιδέα ενός ψεύδους δίχως ψεύτη». Sartre, J-P., 2007: 117.

¹⁷ Βλ. Gardner, S., 2006: 43-44, 50, 87- 88.

¹⁸ Βλ. Gardner, S., 2006: 100.

¹⁹ Ο ένας εκ των δύο τύπων λειτουργίας του ψυχικού οργάνου που χαρακτηρίζει τους ασυνείδητους σχηματισμούς.

φαντασίωση και στην εξωτερική πραγματικότητα. Πιο συγκεκριμένα, για τον Freud «τα συμπτώματα αποτελούν συμβολική έκφραση ψυχικής σύγκρουσης [η οποία] αφορά κατά κανόνα μια διαμάχη μεταξύ διαφόρων επιθυμιών».²⁰ Η νευρωσική συμπτωματολογία είναι σύντονη προς την αρχή της ηδονής²¹ και τείνει «να επιτύχει ένα όφελος, μία ελάττωση της έντασης».²² Από αυτήν την άποψη, η φροϋδική θεωρία της νεύρωσης, που συγκροτεί το πλαίσιο της ψυχαναλυτικής πρακτικής, είναι ήδη από τα αρχικά της στάδια αδιαχώριστη από την ιδέα ότι η αρρώστια εκλύεται και διατηρείται λόγω των ικανοποιήσεων που αποφέρει στο υποκείμενο. Εν προκειμένω, είναι εμφανές ότι, στις περιπτώσεις αυτές, ακόμη και αν δεν υιοθετήσουμε τις έννοιες που εισάγονται από τη φροϋδική θεωρία, όπως ασυνείδητο και «πρωτογενές όφελος» της αρρώστιας, η αντίληψη του Sartre δεν επαρκεί τελικά, για μια εις βάθος ανάλυση του σχηματισμού των συμπτωμάτων που παρατηρούμε σε αυτές τις παθήσεις.

Υπάρχει, επίσης, ένας δεύτερος λόγος που υπονομεύει το επιχείρημά του. Η ψυχανάλυση εμφανίστηκε ως μέσο θεραπείας, κυρίως για ασθενείς που υπέφεραν από διάφορες μορφές νευρώσεων. Στόχος της ήταν να εξηγήσει τον φαινομενικά παράλογο χαρακτήρα ορισμένων ανορθόλογων συμπεριφορών, τις οποίες μπορεί, στην καλύτερη περίπτωση, να ερμηνεύει με συνοχή, αλλά η φροϋδική θεωρία δεν εντάσσεται απαραίτητα σε κάποιο φιλοσοφικό κλάδο.

Μπορούμε λοιπόν να σχολιάσουμε ότι εκ πρώτης όψης, το τι είναι συνείδηση, ό,τι κατανοούμε με τον όρο «συνείδηση», είναι κυρίως ένα φιλοσοφικό ζήτημα που δεν μοιάζει να αφορά την φροϋδική σκέψη. Πράγματι, όταν ο Freud επιχειρεί να ορίσει το ασυνείδητο δεν επιδιώκει να θεμελιώσει τη ριζική διάκρισή του από το πεδίο της συνείδησης βάσει μιας φιλοσοφικής θεωρίας.²³ Ήταν ενήμερος για τις δυσκολίες

---

²⁰ Freud, S., [1916-1917], *Εισαγωγή στην Ψυχανάλυση*, Εκδόσεις Επίκουρος, Αθήνα 1996, σελ. 334.

²¹ Η αρχή της ηδονής είναι «μια από τις δύο αρχές που κατά τον Φρόϋντ διέπουν την ψυχονητική λειτουργία: το σύνολο της ψυχικής δραστηριότητας αποσκοπεί στην αποφυγή της δυσαρέσκειας και στον προσπορισμό ηδονής». Laplanche, J., 1986: 87.

²² Laplanche, J., 1986: 371.

²³ Ας σημειώνουμε εδώ, ότι ο Freud θέτει αξιωματικά την ύπαρξη του ασυνείδητου ως «ιδιαίτερου ψυχικού χώρου» προκειμένου να εξηγήσει τα συμπτώματα και τις παθολογικές εκδηλώσεις των νευρωσικών ασθενών, και συνακόλουθα, για να υποδηλώσει «το σύνολο των περιεχομένων του ψυχισμού, που δεν είναι παρόντα στο ενεστώδες πεδίο της συνείδησης». Βλ. Laplanche, J., 1981: 104. Υπό αυτούς τους όρους, το φροϋδικό ασυνείδητο είναι μία έννοια που συνάγεται από την

που αντιμετωπίζει η ορολογία που χρησιμοποιεί, ωστόσο, δεν προσπάθησε να μας δώσει μια πλήρη θεωρία για το τι είναι συνείδηση· δεν ορίζει, ως μη ώφειλε, και κυρίως, δεν δεσμεύεται στην πραγμάτευση και την διασαφήνιση των εννοιών υπό μια φιλοσοφική προοπτική. Αυτό σημαίνει ότι μια θεώρηση σαν του Freud, εντάσσεται σε μια λειτουργιστική μάλλον, παρά σε μια φιλοσοφική αντίληψη περί συνείδησης.²⁴ Και μολονότι έχει επικριθεί από έναν επιβλητικό αριθμό σύγχρονων φιλοσόφων, που εντάσσονται είτε στην αναλυτική είτε στην ηπειρωτική παράδοση, δεν είναι μια θεωρία η οποία επιχειρεί να μας δώσει λύση στο φιλοσοφικό πρόβλημα της έννοιας του προσώπου.²⁵ Είναι συμβατή όμως, με διάφορες προσεγγίσεις περί του προσώπου και εκτιμούμε ότι αποτελεί ένα συνεκτικό μοντέλο για τον ανθρώπινο ψυχισμό.

Αλλά εάν, παρ' όλα αυτά, θελήσουμε να εντάξουμε την ψυχανάλυση εντός του φιλοσοφικού χώρου, μπορούμε να ισχυριστούμε ότι είναι μια αντικαρτεσιανή θεωρία για το νου.²⁶ Ακόμη όμως και στην περίπτωση αυτή, θεωρούμε ότι η αντίρρηση του Sartre ενάντια στην ψυχανάλυση και η απαίτησή του να εξηγήσουμε την ανορθόλογη συμπεριφορά με όρους συνείδησης είναι υπερβολική. Για τους λόγους αυτούς, και στον βαθμό που η φροϋδική θεωρία περί της συναισθηματικής πλευράς της ανθρώπινης προσωπικότητας δίνει μια ικανοποιητική εξήγηση ενώ, ταυτόχρονα, «διασώζει την εμφάνιση των μη αιτιολογημένων νευρωτικών

εμπειρία της ψυχαναλυτικής αγωγής και πάνω στην οποία στηρίζεται όλο το ψυχαναλυτικό οικοδόμημα.

²⁴ Οφείλουμε να διευκρινίσουμε ότι ο Freud δεν είναι λειτουργιστής με φιλοσοφικό τρόπο· δεν αναλύει τη συνείδηση σύμφωνα με τον αιτιακό της ρόλο ή λειτουργία, έτσι όπως ορίζεται στη θεωρία του λειτουργισμού (functionalism), μια υλιστική θεωρία για τον νου και τη σχέση του με το σώμα, η οποία κυριαρχεί στη φιλοσοφία του νου. Βλ. Kim, J., 2005: 269 και Παγωνδιώτης, Κ., «Το φαινόμενο Συνείδηση», *Δευκαλίων* Τ. 14-1, Εκδόσεις Ζαχαρόπουλος, Αθήνα 1995:56. Με άλλα λόγια, ο Freud δίνει με έναν περιγραφικό τρόπο μια λειτουργιστική περιγραφή των συνειδησιακών καταστάσεων που χαρακτηρίζονται από ένα σύνολο ιδιοτήτων, όπως για παράδειγμα, από ένα συγκεκριμένο επίπεδο έντασης και οργάνωσης των παραστάσεων, από τη σύνδεσή τους με τα «λεκτικά κατάλοιπα», και κυρίως, από την προσήλωση της προσοχής στις διεργασίες της σκέψης. Μόνο τότε, όπως μας υποδεικνύει, το υποκείμενο έχει συνείδηση.

²⁵ Gardner, S., 2006: 203.

²⁶ Επειδή, αντίθετα με την καρτεσιανή θέση της πλήρους διαφάνειας του συνειδητού νου, «συνίσταται κατά βάση στην ανάδειξη της ασυνείδητης σημασίας των λόγων, των πράξεων και των προϊόντων της φαντασίας (ονείρων, φαντασιώσεων, παραληρημάτων) του ατόμου», (Laplanche, J., 1986: 549).

συμπτωμάτων»,²⁷ είναι μάλλον αναπόφευκτο να είμαστε επιφυλακτικοί απέναντι στις θέσεις του. Σε κάθε περίπτωση, για τους ψυχαναλυτές υπάρχει μια θεμελιακή διαφορά ανάμεσα στο υποκείμενο όπως συλλαμβάνεται στη φροϋδική σκέψη, το οποίο αναδύεται βαθμιαία από την ενορμητική διαδικασία²⁸ και σε «ένα Εγώ σαν αυτό του υπαρξισμού».²⁹

Εντούτοις, οφείλουμε να ομολογήσουμε ότι η πρόσληψη της ψυχανάλυσης από τον Sartre συνδέεται στενά με τις βασικές παραδοχές της θεωρίας του βάσει των οποίων ο άνθρωπος αντιμετωπίζεται ως πλήρως συνειδητό όν. Στο πλαίσιο αυτής της θεώρησης, επανατοποθετεί το πρόβλημα της συνείδησης, εστιάζοντας την προσοχή του πρωτίστως, σε μια οντολογική ανάλυση της ύπαρξης – του Είναι.³⁰ Άλλωστε, η αποδοχή της φροϋδικής θέσης ότι η προσωπικότητά μας συγκροτείται και από έναν ενορμητικό πόλο θα συνιστούσε μείωση της ανθρώπινης ελευθερίας, έννοιας που έχει σημαίνουσα διάσταση στη φιλοσοφία του Sartre.³¹ Όπως emphaticά λέει, «τόσο η σκέψη του Freud όσο και η σκέψη του Marx είναι θεωρίες εξωτερικού καθορισμού».³²

---

²⁷ Hanly, C., [2008], «Ψυχανάλυση: Ιδεολογία ή Επιστήμη», *Ψυχανάλυση και Ιδεολογίες*, Εκδόσεις ΚΑΠΟΝ, Φίλοι του Διεθνούς Ψυχαναλυτικού Συμποσίου Δελφών, Αθήνα 2013: 54-55.

²⁸ Laplanche, J., 1986: 155.

²⁹ Green, A., [1998], «Ο Αρχαϊκός Νους και η Εργασία επί του Αρνητικού», στο *Wilfred R. Bion Η συμβολή του στην Ψυχανάλυση*, Εκδόσεις Ε.Ψ.Ε.- Νήσος, Αθήνα 2012, σελ. 11.

³⁰ Σύμφωνα με τον Sartre «η συνείδηση γεννιέται αναφερόμενη σε ένα είναι που δεν είναι ο εαυτός της» Τούτο ακριβώς το ονομάζει «οντολογική απόδειξη». Με άλλα λόγια, «...το είναι της συνείδησης προϋποθέτει ένα είναι διαφορετικό από την ίδια, ένα είναι υπερβατικό, ...το είναι καθεαυτό». Pucciani, F. O., 2002: 212. Έχοντας αυτό ως αφετηριακό σημείο της θεωρίας του, η συνείδηση περιγράφεται ως δραστηριότητα, ως «ένας άνεμος που φυσά από το πουθενά προς τον κόσμο» και δεν μπορεί ποτέ να έχει επίγνωση του εαυτού της παρά μόνο μέσω των αντικειμένων.

³¹ Για τον Sartre, «ο άνθρωπος δεν είναι μόνο ελεύθερος είναι καταδικασμένος να είναι ελεύθερος». Sartre, J-P., [1946], 2010: 36.

³² Pucciani, F. O., 2002: 232. Αξίζει ασφαλώς να αναφέρουμε ότι ενώ «το 1943 ο Sartre αρνείται διαρρήδην τη φροϋδική έννοια του ασυνειδήτου, στη συνέχεια θα είναι πιο συμβιβαστικός, εφαρμόζοντας στον Ζενέ, τον Μποντλιέρ ή τον Φλομπέρ μια «υπαρξιστική ψυχανάλυση και συγγράφοντας κατόπιν προτάσεως του Τζον Χιούστον το σενάριο των πρώτων ανακαλύψεων του Freud». Μπενιέ, Ζαν-Μισέλ, [1993], *Ιστορία της Νεωτερικής και Σύγχρονης Φιλοσοφίας*, (μτφ. Κ. Παπαγιώργης). Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 2001, σελ. 687.

Στην πραγματικότητα, διατυπώνει μια μεταφυσική αντίληψη για την ανορθολογικότητα³³ και συνακόλουθα, εκτιμά ότι εξαρτάται από τις συνειδητές γνωστικές καταστάσεις του δρώντος υποκειμένου. Με αυτόν τον τρόπο όμως, μια έρευνα που προσπαθεί να αποσαφηνίσει τη δομή της ανθρώπινης συνείδησης «οδηγούμενη από τη φαινομενολογική ψυχολογία καταλήγει σε ένα πρόβλημα μεταφυσικό».³⁴

---

³³ Gardner, S., 2006: 38.

³⁴ Pucciani, F. O., 2002: 210 , Gardner, S., 2006:37 .

Γ. Η προσέγγιση του Donald Davidson

Το έργο του Donald Davidson έχει ιδιαίτερο φιλοσοφικό ενδιαφέρον για την αναλυτική φιλοσοφική παράδοση. Καθώς, στο πλαίσιο της παρούσας εργασίας, δεν μπορούμε να υπεισέλθουμε σε μια συστηματική ανάλυση της ντεϊβιντσονιανής θεώρησης για τον τρόπο με τον οποίο μια θεωρία νοήματος για μια γλώσσα μπορεί να ενταχθεί σε μια θεωρία κατανόησης της ανθρώπινης συμπεριφοράς, θα περιοριστούμε στην προσέγγισή του για τις ανορθολογες πράξεις, όπως αυτή αναπτύχθηκε στο άρθρο του «Paradoxes of irrationality» (1978).³⁵

Κατ' αρχήν, θα πρέπει να διευκρινίσουμε ότι το φιλοσοφικό του κίνητρο είναι να ορίσει την ανορθολογικότητα «προϋποθέτοντας την αναγνώριση στο υποκείμενο ενός ευρέος πλέγματος ορθολογικών στάσεων».³⁶ Δηλαδή, δεν αποκλείει την ανορθολογή συμπεριφορά ενός ατόμου, η αναγνώριση της οποίας όμως, «προϋποθέτει [κατ' αρχήν] ένα υπόβαθρο ορθολογικότητας».³⁷ Έτσι, σύμφωνα με τον Davidson, για να ερμηνεύσουμε τους ομιλητές μιας γλώσσας και να εξηγήσουμε με τον καλύτερο δυνατό τρόπο την συμπεριφορά τους, «πρέπει να τους αντιμετωπίσουμε ως ορθώς κρίνοντες».³⁸

Υπενθυμίζουμε πως, ένα από τα σημαντικότερα σημεία της επιχειρηματολογίας του Davidson, είναι η παραδοχή ότι η απόδοση αποβλεπτικών καταστάσεων, όπως πεποιθήσεων και επιθυμιών, διέπεται από την «αρχή της χάριτος»,³⁹ δηλαδή από μία αρχή η οποία εξασφαλίζει ότι το σύνολο των αποβλεπτικών καταστάσεων που

---

³⁵ Davidson, D., [1978], "Paradoxes of Irrationality". *Philosophical essays on Freud*: Cambridge University Press, Cambridge 2007, pp. 289- 305.

³⁶ Μανωλακάκη, Ε., *Αλήθεια και Κατηγορήση*, Εκδόσεις Εκκρεμές, Αθήνα 2016, σελ 14.

³⁷ Χρόνης, Χ., «Ντόναλντ Ντέιβιντσον: Μεταξύ νόμου και ανομίας», *Φιλοσοφία και Επιστήμες τον εικοστό αιώνα*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2013, σελ. 385.

³⁸ Davidson, D., *Inquiries into Truth and Interpretation*, Oxford University Press, Oxford 1984, p. 197.

³⁹ Πρέπει να σημειώσουμε στο σημείο αυτό ότι στη βιβλιογραφία συναντάμε πολλές, όχι πάντα ισοδύναμες μεταξύ τους, εκδοχές της αρχής της χάριτος. Σε ορισμένους συγγραφείς μάλιστα, αποκαλείται «απαίτηση ορθολογικότητας». Kim, J., 1998: 302.

αποδίδονται σε ένα υποκείμενο, είναι όσο το δυνατό ορθολογικό και συνεκτικό.⁴⁰ «Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο αποφεύγουμε, για παράδειγμα, να αποδώσουμε ρητά σε ένα πρόσωπο εμφανώς αντιφατικές πεποιθήσεις».⁴¹ Για τον Davidson, στο μέτρο που συστηματικά διακρίνουμε ασυμβίβαστες πεποιθήσεις ή αλληλοαντικρουόμενες επιθυμίες στη συμπεριφορά κάποιου, αυτή δεν είναι ερμηνεύσιμη.

Βάσει αυτών των επισημάνσεων, θα επικεντρωθούμε τώρα στην ανάλυση του Davidson για τη μη έλλογη συμπεριφορά⁴² και πιο συγκεκριμένα, στο παράδειγμα που ο ίδιος αναφέρει, στη συμπεριφορά του «Ράττενμαν», ενός ασθενούς του Freud:

«Ένας ψυχαναγκαστικός ασθενής μου ανέφερε κάποτε ότι στο πάρκο του Σένμπρουκ είχε σκοντάψει πάνω σε ένα κλαδί που ήταν πεσμένο στο δρόμο. Το έπιασε και το πέταξε πίσω στη θαμνοστοιχία στην άκρη του δρόμου. Κατευθυνόμενος στο σπίτι ανησύχησε ξαφνικά μήπως το κλαδί, καθώς ίσως προεξέχει λίγο, γίνει η αιτία να ατυχήσει κάποιος που θα περάσει τώρα από εκεί. Έπρεπε να πηδήξει από το τραμ, να σπεύσει στο πάρκο, να αναζητήσει το σημείο και να επαναφέρει το κλαδί στην αρχική του θέση, μολονότι κάθε άλλος εκτός από τον ασθενή θα καταλάβαινε ότι η αρχική θέση ήταν η πιο επικίνδυνη από τη νέα του θέση μέσα στους θάμνους. Η δεύτερη, εχθρική

---

⁴⁰ «Η αρχή της χάριτος, η οποία είναι συγκροτητική... του δρώντος υποκειμένου αποκλείει με τρόπο a priori ενδεχόμενες ερμηνείες που θα απέδιδαν στα υποκείμενα πεποιθήσεις που στην πλειονότητά τους θα ήταν ψευδείς ή θα στερούσαν συνοχής». (Μανωλακάκη, Ε., 2016: 14, Kim, J., 1998: 303, Αυγελής, Ν., *Φιλοσοφία της γλώσσας*, Εκδόσεις Σταμούλης, Θεσσαλονίκη 2014, σελ. 234-238). Ας προστεθεί στο σημείο αυτό ότι η αρχή της χάριτος, πέρα από τις επιταγές περί λογικής συνέπειας και ορθολογικότητας, «προσδένει τις καταδεικτικές προτάσεις ενός ομιλητή με τις εξωτερικές περιστάσεις που προκαλούν την εκφορά τους». (Χρόνης, Χ., 2013: 384). Ωστόσο, όπως επισημαίνει η Μανωλακάκη, «η εμπειρία, το εμπειρικό δεδομένο, το αισθητηριακό δεδομένο, η αισθητηριακή διέγερση κατέχουν μονάχα αιτιακό ρόλο στην αιτιακή αλυσίδα που με αφετηρία συμβάντα του εξωτερικού κόσμου οδηγεί αιτιακά σε συμβάν που ταυτοποιείται ως πεποίθηση. Η εμπειρία, στο βαθμό που δεν ταυτοποιείται ως πεποίθηση, έχει απλώς αιτιακό ρόλο στο σχηματισμό της πεποίθησης, όχι όμως επιστημικό ρόλο». Μανωλακάκη, Ε., 2016: 28).

⁴¹ Kim, J., 1998: 222. Διότι, εάν υιοθετήσουμε «...ένα ριζικά και καθολικά αποκλίνον εννοιολογικό σχήμα [τότε αυτό] καθίσταται ασυνάρτητη σύλληψη». (Μανωλακάκη, Ε., 2016: 27).

⁴² Βλ. Davidson, D., 1982: 292.

πράξη, που επιβλήθηκε ψυχαναγκαστικά, εμφανίσθηκε στη συνειδητή σκέψη με το αιτιολογικό της πρώτης, φιλόανθρωπης πράξης». ⁴³

Κατά τον Davidson, δεν είμαστε σε θέση να εξηγήσουμε τις ιδεοψυχαναγκαστικές πράξεις του «Ράπτενμαν» επειδή αποτυγχάνουμε να δώσουμε μια συνεπή ερμηνεία των λόγων δράσης του, δηλαδή δεν μπορούμε να εξηγήσουμε αυτούς τους λόγους επικαλούμενοι το περιεχόμενο των συνειδητών νοητικών καταστάσεων του.

Το κεντρικό σημείο της προσέγγισης του Davidson είναι η θέση ότι, για να εξηγήσουμε τι συμβαίνει σε αυτές τις περιπτώσεις, είναι αναγκαίο να υποθέσουμε πως οι ανορθόλογες συμπεριφορές επιβάλλονται, τρόπον τινά, στη συνείδηση από λόγους δράσης του ασυνειδήτου. Αυτό είναι μια ημιανεξάρτητη δομή στο νου –ένας υπο-νους– ο οποίος, κατά τον Davidson, ταυτίζεται με το φροϋδικό ασυνείδητο. Όταν λοιπόν, η συμπεριφορά ενός δρώντος είναι τέτοια ώστε να χαρακτηρίζεται “ανορθόλογη”, τότε το ασυνείδητο ως οιονεί πρόσωπο προκαλεί αιτιακά την ψυχαναγκαστική πράξη, που αυτή καθ' εαυτή μας φαίνεται ακατανόητη. Τούτο σημαίνει ότι υπάρχουν λόγοι δράσης που οδηγούν στις παράλογες πράξεις, οι οποίοι εντοπίζονται στο ασυνείδητο και παίζουν απλώς αιτιακό ρόλο στις συμπεριφορές που παρατηρούμε. Με τον τρόπο αυτό, φαίνεται να επιλύεται το πρόβλημα της ανορθόλογης συμπεριφοράς, αρκεί να επικαλεστούμε λόγους δράσης που διέπουν όμως ένα άλλο τμήμα του ψυχισμού, το ασυνείδητο.

Στην ιδιάζουσα πράγματι θέση του, η ανορθολογικότητα γίνεται κατανοητή εάν θεωρηθεί ότι ο νους αποτελείται από υπο-νόες, οι οποίοι, όπως παρατηρείται σε κάποιες περιπτώσεις, όχι μόνο δεν είναι συντονισμένοι μεταξύ τους, αλλά συγκρούονται, με αποτέλεσμα να εκδηλώνεται το παράδοξο φαινόμενο των μη έλλογων συμπεριφορών. Στο σημείο αυτό, θα πρέπει να διευκρινίσουμε ότι όταν ο Davidson αναφέρεται σε διαφορετικά επιμέρους συστήματα που συνθέτουν το νου, ⁴⁴ εννοεί νοητικά κέντρα που είναι ημιανεξάρτητα.

---

⁴³ Freud, S., [1911], *Τρία Ιστορικά Ασθενείας. Ο Ράπτενμαν, ο πρόεδρος Σρέμπερ, ο Βόλφμαν*, Εκδόσεις Επίκουρος, Αθήνα 1995, σελ. 66-75.

⁴⁴ Davidson, D., 1982: 304.

Συγχρόνως όμως, αντίθετα με τα όσα υποστηρίζει η εκδοχή ενός λειτουργισμού των συστημάτων ή ανθρωπίσκων (*homuncular functionalism*),⁴⁵ προτείνει κάτι περισσότερο από μια απλή τοποθέτηση των διαφόρων λειτουργιών σε ειδικές δομές. Αυτό σημαίνει ότι δεν πρόκειται για ένα ιεραρχημένο σύνολο αλληλένδετων λειτουργικών συστημάτων, αλλά για επιμέρους συστήματα που διαθέτουν τη δική τους συνειδησιακή δραστηριότητα. Το κάθε ημιανεξάρτητο νοητικό κέντρο, ως οιονεί πρόσωπο, διαθέτει εγγεγραμμένες πεποιθήσεις και επιθυμίες, που είναι δυνατό, να αντιφάσκουν μεταξύ τους.

Η ανορθολογικότητα, όπως την αντιλαμβάνεται ο Davidson, εμφανίζεται όταν διαστρέφεται η λογική σχέση μεταξύ των περιεχομένων των επιμέρους συστημάτων. Υπό αυτούς τους όρους λοιπόν, η παρεκκλίνουσα συμπεριφορά επιδέχεται περιγραφή. Σύμφωνα με αυτήν την περιγραφή, επισημαίνουμε λόγους δράσης εντοπιζόμενους σε έναν υπο-νου, που -αντίθετα με τη θεώρηση του Gardner στην οποία θα αναφερθούμε στο επόμενο κεφάλαιο- έχει έναν γνωστικό πυρήνα απαραίτητο για την ερμηνεία και την απόδοση νοήματος στη μη έλλογη συμπεριφορά. Ο Davidson λοιπόν, κρίνει ότι εάν αποδεχθούμε το φρουϊδικό ασυνείδητο ως ένα υποσύστημα, το οποίο έχει περιεχόμενο του ίδιου τύπου με αυτό των υπόλοιπων υποσυστημάτων του νου, τότε μπορούμε, κατ' αρχήν, να εξηγήσουμε το παράδοξο φαινόμενο της ανορθολογικότητας και έτσι να σχηματίσουμε μια συνεκτική εικόνα της ανθρώπινης συμπεριφοράς.⁴⁶

Αυτή η ευφυής προσέγγιση συνιστά αναμφίβολα μια από τις συνεπέστερες προσπάθειες να διατυπωθούν θέσεις για να μπορέσουμε να εξηγήσουμε το παράδοξο φαινόμενο των ανορθόλογων πράξεων. Πρόκειται για ένα εξαιρετικά ενδιαφέρον, αν και αμφιλεγόμενο σημείο στη θεωρία του Davidson, ο οποίος αποδίδει αποβλεπτικά νοητικά περιεχόμενα και στο ασυνείδητο. Είναι προφανές, ότι η φρουϊδική θεωρία ανασκευάζεται από τον Davidson και αυτή η πρόσληψή της δεν θα μπορούσε να υιοθετηθεί από τους ψυχαναλυτές.

---

⁴⁵ Βλ. Gardner, S., 2006: 54, Βενιέρη, Μ., «Λειτουργισμός και qualia», *Δευκαλίων*, τεύχος 20/2, Εκδόσεις Στιγμή, Αθήνα 2002, σελ. 202.

⁴⁶ Και αυτό άλλωστε, συνάδει με τη θέση του, «ότι η πράξη αποτελεί συμβάν το οποίο επιδέχεται περιγραφή η οποία εμπλέκει λόγους». Μανωλακάκη, Ε., 2016: 17.

Ο Freud έχει καταστήσει σαφές ότι η απουσία «λογικού» υποκειμένου είναι το στοιχείο που χαρακτηρίζει με τον καλύτερο τρόπο την οργάνωση του ασυνειδήτου.⁴⁷ Εξίσου σαφές όμως, είναι το γεγονός ότι ο Davidson δεν πραγματεύεται το ζήτημα από ψυχολογική σκοπιά αλλά προσπαθεί να το επιλύσει στο πλαίσιο της αναλυτικής φιλοσοφίας προσανατολιζόμενος σε αυτό που «ο ίδιος ονομάζει μια ενοποιημένη θεωρία του νοήματος και της πράξης».⁴⁸

Αξίζει να επιμείνουμε στο θέμα αυτό και να δούμε λίγο πιο αναλυτικά τις αντιρρήσεις που έχουν διατυπωθεί στην εν λόγω θεωρία του. Μεταξύ των πολλών, ίσως η αποτελεσματικότερη προκειμένου να καταδειχθούν οι διαφορετικές θεωρητικές τοποθετήσεις στο ζήτημα που εξετάζουμε, είναι η προσέγγιση του Gardner.⁴⁹ Κατ' αυτόν, «η αρχή της χάριτος», η οποία απαιτεί να ερμηνεύουμε όλες τις καταστάσεις που αποδίδουμε σε ένα υποκείμενο με τρόπο ώστε να μεγιστοποιείται η εσωτερική τους συνοχή, μοιάζει ανεδαφική και ανεφάρμοστη στις περιπτώσεις όπου αντιμετωπίζουμε ανορθόλογες συμπεριφορές. Όπως παρατηρεί ο Gardner, η «αποδοσιοκρατία» (*attributionism*) του Davidson, δηλαδή η απόδοση περιεχομένου στο ασυνείδητο του ίδιου τύπου με αυτό που αποδίδουμε στις συνειδητές νοητικές καταστάσεις, δεν φαίνεται να είναι αρκετά ρεαλιστική ώστε να εξηγήσουμε την παρεκκλίνουσα συμπεριφορά. Επιπλέον, ο Gardner ισχυρίζεται ότι το μοντέλο του Davidson δεν είναι σε θέση να δώσει ικανοποιητική απάντηση στο ερώτημα περί του νοήματος της ανορθόλογης συμπεριφοράς.

Είναι αλήθεια ότι ο Davidson κάνει μια σοβαρή παραχώρηση όταν αποδέχεται το φροϋδικό ασυνείδητο για να εξηγήσει τις ανορθόλογες συμπεριφορές. Αποδέχεται δηλαδή, όπως ήδη επισημάνθηκε, ότι μέσα στο συνεκτικό σύνολο των νοητικών περιεχομένων που συγκροτούν τον νου επενεργούν με τρόπο ανεξέλεγκτο στοιχεία, τα οποία καθοδηγούν τις μη έλλογες συμπεριφορές ενός δρώντος και εντοπίζονται «υπό» το επίπεδο της συνειδητής νοητικής αντίληψης.

---

⁴⁷ Βλ. Freud, S., [1915], «Ενορμήσεις και Πεπρωμένα των Ενορμήσεων», *Δοκίμια Μεταψυχολογίας*, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 1980, σελ.74, Freud, S., [1939] *Βασικές Αρχές της Ψυχανάλυσης*, Εκδόσεις Δίοδος, Αθήνα 1990, σελ. 101-104.

⁴⁸ Αναφέρεται στο Χρόνης, Χ., 2013: 363.

⁴⁹ Gardner, S., 2006: 223.

Αντιμετωπίζει όμως, ένα δυσεπίλυτο πρόβλημα. Από τη μία πλευρά ερμηνεύει την ανορθολογικότητα ως διάσπαση της συνοχής του συνόλου των συνεκτικών πεποιθήσεων, την οποία υποθέτει ότι διαθέτουμε ως έλλογα όντα. Από την άλλη, στο βαθμό που θέλει να διατηρήσει αυτή τη συνοχή για να μην τροποποιήσει το μοντέλο του, διατυπώνει την ιδιόζουσα θέση του περί της ανορθολογικότητας, την οποία παραπέμπει στο ασυνείδητο κομμάτι του ψυχισμού, σαν να ήταν αυτό ένας άλλος υπο-νους. Στην πράξη, η αρχή της χάριτος δεν μπορεί να ικανοποιηθεί, αφού καθίσταται φανερό ότι στις συγκεκριμένες περιπτώσεις (τις ανορθόλογες συμπεριφορές ενός υποκειμένου) τα κριτήρια της συνέπειας και της ορθολογικότητας δεν μπορούν να εφαρμοστούν.⁵⁰

Υπενθυμίζουμε ότι «η θέση του Davidson είναι ότι η απαίτηση της ορθολογικότητας και της συνεκτικότητας είναι η ουσία του νοητικού· δηλαδή, είναι συγκροτητική της νοητικότητας με την έννοια ότι πρόκειται για ακριβώς αυτό που καθιστά το νοητικό νοητικό».⁵¹ Επομένως, «εάν επιμείνει κανείς σε αυστηρούς νόμους οι οποίοι δεν επιδέχονται εξαιρέσεις»,⁵² όπως φαίνεται να κάνει ο Davidson, τότε, στην περίπτωση κατά την οποία δεν μπορούμε να συνδέσουμε με λογικό τρόπο τις πεποιθήσεις με τις πράξεις ενός δρώντος, όλο το σύστημα της εμπρόθετης ψυχολογίας καταρρέει. Αυτό σημαίνει ότι στη δεδομένη περίπτωση, δεν εμφανίζεται απλώς ερμηνευτική απροσδιοριστία, αλλά στην πραγματικότητα η ερμηνεία αποκλείεται *a priori*.

Ενώ κατά τον Gardner, όπως θα δούμε στο επόμενο κεφάλαιο, τα περιεχόμενα του ασυνειδήτου δεν έχουν προτασιακή διάρθρωση. Από αυτή την άποψη, το ενορμητικό υλικό είναι αυτό που συγκροτεί τα περιεχόμενά του⁵³ και, αντίθετα με τους

---

⁵⁰ Αξίζει να σημειωθεί ότι «...η αρχή της χάριτος ...υπερβαίνει την απλή απαίτηση της συνέπειας. Απαιτεί το σύστημα πεποιθήσεων να είναι συνεκτικό ως ολότητα - θα πρέπει με κάποιο τρόπο οι πεποιθήσεις να έχουν εσωτερική συνοχή δίχως ανεξήγητα κενά μεταξύ τους». Kim, J., 1998: 223.

⁵¹ Kim, J., 1998: 223.

⁵² Στο ίδιο, 230.

⁵³ Gardner, S., 2006: 116.

ισχυρισμούς του Davidson, οφείλουμε να αποδώσουμε στα παράγωγά του, δηλαδή στο σύμπτωμα και κυρίως στη φαντασίωση, ένα είδος προ-προτασιακού περιεχομένου.⁵⁴

Έτσι, έρχεται σε άμεση αντίθεση με τη θεωρία του Davidson και μας προτρέπει να την εγκαταλείψουμε, στο βαθμό που δεν μπορεί παρά να οδηγεί σε κατάτμηση του ψυχισμού και στην αποδοχή της μεταφυσικής ανομοιογένειας των προσώπων. Κατά αυτόν, επειδή η μέθοδος του περιορίζεται στο επίπεδο του συνεκτικισμού, δεν μπορεί κατ' ουσίαν να μιλήσει για τον βαθύτερο μηχανισμό των λειτουργιών που προκαλούν την ανορθολογικότητα. Κατά συνέπεια, δεν μπορεί να την εξηγήσει επαρκώς.

Σε κάθε περίπτωση, ο Gardner εκτιμά ότι το μοντέλο του Davidson μας απομακρύνει από κάθε μορφή ρεαλισμού και δεν αξιοποιεί τη βαθύτερη κατανόηση που, κατά την γνώμη του, επιτυγχάνει η ψυχανάλυση.

---

⁵⁴ Όπως παρατηρούμε, η γενικότερη αντίληψη που υποστηρίζει την εκδοχή του Gardner είναι ότι είμαστε βιολογικά όντα με ζωικά ένστικτα αλλά και ενορμήσεις αυτοσυντήρησης, όπως και επιθετικές, που μπορούν να αποτελέσουν κίνητρα και αίτια ανορθολογικών πράξεων, αλλά η θέση του είναι ότι σε καμία περίπτωση δεν συνιστούν λόγους. Εξυπακούεται ότι ο Gardner βασίζεται στις απόψεις του Freud και εκλαμβάνει το ασυνείδητο σαν «τη μεγάλη παρακαταθήκη της libido και, γενικότερα, της ενορμητικής ενέργειας». Laplanche, J., 1986: 107. Θα μπορούσαμε μάλιστα να πούμε, ότι η δεύτερη φροϋδική θεωρία για το ψυχικό όργανο (1923), κατά την οποία «η γένεση των διαφόρων ψυχικών συστημάτων κατανοείται μάλλον, σαν προοδευτική διαφοροποίηση και ανάδυση διαφορετικών επί μέρους συστημάτων, προσφέρεται πιο εύκολα από την προηγούμενη για 'βιολογίζουσες' ή 'φυσιοκρατικές' ερμηνείες». (Laplanche, J., 1986: 107-109)..

Δ. Η προσέγγιση του Gardner

Στον Gardner¹ οφείλουμε μια πολύ ενδιαφέρουσα κριτική η οποία απευθύνεται ταυτόχρονα στη μεταφυσική αντίληψη του Sartre για την ανορθολογικότητα, στην ισχυρή φυσικαλιστική θέση του Dennett που αναζητά μια αιτιακή θεωρία για την ανθρώπινη συμπεριφορά αλλά και στην κατάτμηση του ψυχισμού σε επιμέρους υποσυστήματα που προκρίνει ο Pears, η προσέγγιση του οποίου γειτνιάζει με τη χιουμιανή αντίληψη για την έννοια του προσώπου.²

Όπως χαρακτηριστικά επισημαίνει, αν θέλουμε να αρνηθούμε τη μεταφυσική διάσπαση του προσώπου, πρέπει να απορρίψουμε τις κατατμητικές εξηγήσεις για το νου³ που εμφανίζονται ως οι μόνες εναλλακτικές επιλογές απέναντι στο πρόβλημα της εμφάνισης ανορθόλογης συμπεριφοράς και να αποδεχθούμε τις αντιλήψεις της ψυχολογίας του κοινού ανθρώπου σχετικά με την ομοιογένεια των προσώπων.⁴ Κατ' αυτόν, είναι αυτονόητο ότι τόσο οι παθολογικές όσο και οι

---

¹ Βλ. Gardner, S., (2000), "Psychoanalysis and the personal\sub-personal distinction", *Philosophical Explorations: An international Journal for the Philosophy of Mind and Action*. <https://www.researchgate.net/publication/248946473>, και Gardner, S., [1993], *Irrationality and the Philosophy of Psychoanalysis*, Cambridge University Press, Cambridge 2006.

² Η προβληματική της ανθρώπινης φύσης θα απασχολήσει τον **Hume** σε πολλά από τα έργα του. Στο βιβλίο *Πραγματεία για την Ανθρώπινη Φύση*, διατείνεται ότι «υπάρχουν ορισμένοι φιλόσοφοι οι οποίοι φαντάζονται ότι έχουμε κάθε στιγμή βαθιά πεποίθηση αυτών που αποκαλούμε ΕΑΥΤΟ μας, ότι νιώθουμε την ύπαρξή μας και τη συνέχειά του». Hume, D., *Πραγματεία περί της Φύσεως του Ανθρώπου (Treatise of Human Nature)*, [1739-1740, 3 τόμοι], (2005, 1,4: 439).

Στη σύγχρονη φιλοσοφία του νου, που ακολουθεί μια παράδοση που ανάγεται στον Hume, το κυρίαρχο μοντέλο δεν αναγνωρίζει την ενότητα του προσώπου. «Ένας άνθρωπος αποτελεί μεν μια οργανική ενότητα που εκτελεί διάφορες εξαιρετικά πολύπλοκες λειτουργίες, ... αλλά οι λειτουργίες αυτές μπορούν να γίνουν κατανοητές αν ο οργανισμός αυτός εκληφθεί ως ένα... σύστημα, το οποίο αποτελείται από υποσυστήματα ή ανθρωπάκια (*homunculi*) που εκτελούν απλούστερες λειτουργίες και τα οποία είναι συντονισμένα μεταξύ τους». (Βένιερη, Μ., 2002: 202).

³ Βλ. Gardner, S., 2006: 82, 203-204.

⁴ Είναι σημαντικό να επισημάνουμε ότι η εν λόγω θέση αναδεικνύεται και στη σκέψη του Freud. Όπως πολύ εύστοχα επισημαίνει ο Laplanche, ακόμη και στις περιπτώσεις όπου παρατηρείται διχασμός του εγώ, για παράδειγμα στον φετιχισμό και τις ψυχώσεις, αυτός αντανάκλα την ύπαρξη «...δύο ψυχικών στάσεων που αντιπαρατίθενται και είναι ανεξάρτητες, εντός όμως ενός και του αυτού υποκειμένου. Και αυτό αποτελεί θεμελιώδη αρχή της ψυχαναλυτικής θεωρίας για το άτομο». (Laplanche, J., 1986: 137).

φυσιολογικές συμπεριφορές δεν είναι τόσο ριζικά διαφορετικές μεταξύ τους, ώστε να μην θεωρούμε τα πρόσωπα ενιαίες οντότητες.⁵

Σύμφωνα με τη θέση του, η αποβλεπτικότητα του νοητικού στοιχείου αποτελεί μια από τις προϋποθέσεις για να είναι κάτι πρόσωπο. Έτσι ο Gardner απομακρύνεται από την αναγωγιστική φυσιοκρατία που απορρίπτει συνολικά την επάρκεια της δημόδους ψυχολογίας, για να προτείνει ότι η προθετική δημόδης ψυχολογία προσφέρει [κατ' αρχήν] τη βάση προς κατανόηση της συμπεριφοράς και των πράξεων.⁶ Εντούτοις, είναι γεγονός ότι η ψυχολογία του κοινού νου δεν αρκεί, ώστε να δώσουμε ικανοποιητικές εξηγήσεις για όλες τις εκφάνσεις ανορθόλογης συμπεριφοράς, η ανάλυση της οποίας συχνά αντιστέκεται σε κάθε απόπειρα αναγωγής σε λόγους δράσης. Πράγματι, «οι κοινοτοπίες της δημόδους ψυχολογίας... μας δίνουν τη δυνατότητα να προβλέπουμε ικανοποιητικά τη συμπεριφορά των συνανθρώπων μας και να την κατανοούμε».⁷ Πρόκειται όμως, για κοινές ψυχολογικές γενικεύσεις που αντλούμε από την εμπειρία, οι οποίες είναι χονδροειδείς και όχι εξηγητικά πλήρεις. Εν προκειμένω, δεν μπορούμε να εξηγήσουμε γιατί μια πράξη, ενδεχομένως και το σύνολο της νοητικής ζωής ενός υποκειμένου, παίρνει μια ανορθόλογη τροπή -the special problem of irrationality- όπως το αποκαλεί ο Gardner.⁸ Για να κατανοήσουμε, λοιπόν, τα εξαιρετικά σύνθετης υφής ψυχικά φαινόμενα που εκδηλώνονται με ποικίλους τρόπους, ο Gardner διατυπώνει συγκεκριμένες προτάσεις.

Πρώτον, διευρύνει το εννοιολογικό πλαίσιο της δημόδους ψυχολογίας προκειμένου να συμπεριλάβει την ψυχανάλυση, την οποία εκλαμβάνει ως επέκτασή της.⁹ Υποστηρίζει ότι η δημόδης ψυχολογία μπορεί, εν μέρει, να εξηγήσει τις ανορθόλογες πράξεις και διατυπώνει τον ισχυρισμό ότι έχουμε δύο πολύ γενικές κατηγορίες ανορθολογικότητας: η μία είναι η συνήθης ανορθολογικότητα (*ordinary irrationality*) -κλασσικές μορφές της οποίας είναι η αυτοεξαπάτηση και η ακρασία- και η άλλη είναι μια βαθύτερη ανορθολογικότητα που αφορά την ιδιοτυπία των

---

⁵ Βλ. Gardner, S., 2006: 214.

⁶ Μαραγκός, Γ., σελ. 45-62.

⁷ Kim, J., 2005: 182.

⁸ Gardner, S., 2006: 32.

⁹ Στο ίδιο, 227.

παθήσεων, την οποία μελετά η ψυχανάλυση. Στην καλύτερη περίπτωση λοιπόν, η ψυχολογία του κοινού νου μπορεί να συνεισφέρει στην εξήγηση του ψυχολογικού σχηματισμού ευσεβών πόθων (*wishful thinking*), όπου κάποιος εκλαμβάνει τις επιθυμίες του για πραγματικότητα, την οποία το υποκείμενο απλώς παραγνωρίζει. Δεν μπορεί όμως να ερμηνεύσει «τον ψυχολογικό σχηματισμό της εκπλήρωσης επιθυμίας (*wish-fulfillment*), [όπου υπερισχύει] το στοιχείο της επιθυμίας και της φαντασιωσικής σκηνοθεσίας της. Σ'αυτή την περίπτωση, το υποκείμενο δεν φαίνεται να μπορεί να επιλέξει τα συμπτώματά του αφού «δεν πρόκειται για παραγνώριση της διάστασης της πραγματικότητας, εφ' όσον έτσι κι αλλιώς αυτή απουσιάζει».¹⁰

Με άλλα λόγια, η αυτοεξαπάτηση και η ακρασία¹¹ αφορούν ανορθόλογες εκδηλώσεις ενός υποκειμένου το οποίο, κατά κάποιον τρόπο, είναι σε θέση να «χειρίζεται» τις επιθυμίες του και τη συμπεριφορά του, γεγονός που υποδηλώνει ότι η πράξη του είναι εμπρόθετη. Τα αντίθετα ισχύουν με το περιεχόμενο των ασυνείδητων φαντασιώσεων, σε σχέση με τις οποίες το υποκείμενο δεν έχει την ικανότητα εξύφανσης στρατηγικών επειδή, είναι απομονωμένο από την ορθολογική διαχείρισή τους.¹² Όπως τονίζει ο Gardner στη σχετική συζήτηση, ένα άτομο καταφεύγει στην εκδραμάτιση ενορμήσεων, φαντασιώσεων και επιθυμιών ως αντίδραση στο άγχος που βιώνει, αλλά αυτό δεν υποδηλώνει την εξύφανση στρατηγικών.¹³ Παρομοίως, το άτομο που υποφέρει είτε από ιδεοληψίες είτε από ψυχαναγκασμούς¹⁴ καταφεύγει σε μια δυσάρεστη επαναληπτική διαδικασία μέσω της οποίας εκφορτίζει την εσωτερική του διέγερση, αλλά δεν την κάνει «για να» ανακουφιστεί από την ενδοψυχική ένταση που προέρχεται από το περιεχόμενο των ασυνείδητων επιθυμιών του.

---

¹⁰ Laplanche, J., 1986: 168.

¹¹ Gardner, S., 2006: 60-63.

¹² Στο ίδιο, 99, 158, 193.

¹³ Άλλωστε και για τον Freud το άγχος, ορίζεται ως «απόρροια συσσωρευμένης και μη εκφορτισμένης λιβιδινικής έντασης». (Laplanche, J., 1986: 1).

¹⁴ «Η ιδεοψυχαναγκαστική νεύρωση απομονώθηκε από τον Freud κατά την περίοδο 1894-1895 και η αιτιοπαθογένειά της [κατά την ψυχαναλυτική θεωρία] αφορά μια εσωτερικευμένη σαδομαζοχιστική σχέση υπό μορφή εντάσεως ανάμεσα στο εγώ και ένα ιδιαίτερα ανηλεές υπερεγώ». (Laplanche, J., 1986: 348, 544-547).

Υπ' αυτήν την έννοια, δεν υπάρχει εργαλειακή πρόθεση εκ μέρους του υποκειμένου, το οποίο κατ' ουσίαν αγνοεί την προέλευση και τον επαναληπτικό χαρακτήρα της πράξης του.¹⁵

Με βάση τα προηγούμενα, γίνεται πλέον εμφανές ότι στην ανάλυση του Gardner, αντίθετα με ό,τι υποστηρίζει η θεωρία των Pears και Pataki, μια τέτοιου είδους συμπεριφορά δεν εμπίπτει στο φαινόμενο της αυτοεξαπάτησης. Αυτό σημαίνει ότι η άποψή του έρχεται σε άμεση αντίθεση με την προσέγγισή τους, αφού οι παραπάνω φιλόσοφοι εκτιμούν ότι η ίδια η ιδεοψυχαναγκαστική πράξη καταδεικνύει ότι το ασυνείδητο μπορεί να κάνει έλλογη διαχείριση των περιεχομένων του και, κατά συνέπεια, διαθέτει ορθολογικότητα.¹⁶ Θα μπορούσε, ωστόσο, κανείς να αντιτείνει ότι σε αυτή την περίπτωση, καθόσον το μοντέλο αυτό μας παραπέμπει στη θεωρία των υποσυστημάτων, εισάγεται μια καινοφανής εννόηση των προσώπων που δεν είναι συμβατή με τη δημόδη αντίληψη. Θα επανέλθουμε στο ζήτημα αυτό που απασχολεί μεταξύ άλλων και τον Gardner σε όλο το έργο του. Αναμφίβολα, βασίζεται στις απόψεις του Freud, ο οποίος «ορίζει το ασυνείδητο... ως τον ενορμητικό πόλο της προσωπικότητας. Τα περιεχόμενά του, ψυχική έκφραση των ενορμήσεων, είναι ασυνείδητα, ένα μέρος τους κληρονομικά και έμφυτα, το υπόλοιπο απωθημένα και επίκτητα».¹⁷

---

¹⁵ Για τη σημασία που έχει στην ψυχαναλυτική θεωρία ο ψυχαναγκασμός επανάληψης, βλ. Freud, S., [1926], (2007) στο *Αναστολή, Σύμπτωμα και Άγχος*. Επίσης, επισημαίνουμε ότι η σκέψη του, έτσι όπως διατυπώνεται στα πρώτα κεφάλαια του Πέρα από την Αρχή της Ηδονής [1920], (2014), δεν καταλήγει ποτέ σε απόρριψη της βασικής του άποψης, ότι πρέπει πάντα να αναζητείται κάποια μορφή ικανοποίησης της επιθυμίας, ακόμη και πίσω από εμφανώς οδυνηρές καταστάσεις, όπως για παράδειγμα την οδύνη του συμπτώματος. Ο Freud διερωτάται επανειλημμένα: «Σε τι εξυπηρετεί η τάση για επανάληψη; Πρόκειται άραγε, όπως αυτό φαίνεται ιδιαίτερα στην περίπτωση των επαναλαμβανόμενων ονείρων που ακολουθούν ψυχικούς τραυματισμούς, για απόπειρες του εγώ να ελέγξει και στη συνέχεια να εκτονώσει σταδιακά τις αυξημένες ψυχικές εντάσεις; ή αντίθετα, μήπως χρειάζεται να δεχθούμε ότι η επανάληψη σχετίζεται, σε τελευταία ανάλυση, με ό,τι πιο 'ενορμητικό', πιο 'δαιμονιακό' θα λέγαμε, ενυπάρχει σε κάθε ενόρμηση, την τάση δηλαδή για απόλυτη εκτόνωση, έτσι όπως απεικονίζεται με την έννοια της ενόρμησης θανάτου;» Laplanche, J., 1986: 544-547.

¹⁶ Σχετικά με αυτό το ζήτημα βλ. Pears, D., [1982], «Motivated irrationality, Freudian theory and cognitive dissonance», *Philosophical essays on Freud*, Cambridge University Press, Cambridge 2007, σελ. 264-268 και Pataki, T., [2000], «Freudian wish-fulfilment and sub-intentional explanation», *The Analytic Freud*, Routledge, London 2002, σελ. 52.

¹⁷ Laplanche, J., 1986: 106. Για τον Freud «είναι αυτονόητο ότι το Αυτό [το ασυνείδητο] δεν γνωρίζει κανένα σύστημα αξιών, καλό, κακό ή ηθική». Σε κάθε περίπτωση, όπως λέει, «ο οικονομικός ή αν θέλετε ο ποσοτικός παράγοντας, συνδεδεμένος πολύ στενά με την αρχή της ηδονής, κυριαρχεί σ'

Δεύτερον, για να αντιμετωπίσει το πρόβλημα των ανορθόλογων συμπεριφορών που δεν επιδέχονται αναγωγή σε λόγους, επικαλείται τις ψυχαναλυτικές ερμηνείες, οι οποίες εκτιμά ότι ανήκουν σε μια ενδιάμεση κατηγορία μεταξύ των αιτιωδών και των προθετικών εξηγήσεων. Και προσπαθεί να δείξει, αναλύοντας περιπτώσεις που ανήκουν στο ευρύτερο πεδίο των νευρώσεων,¹⁸ ότι ορισμένες ασυνείδητες φαντασιώσεις, το περιεχόμενο των οποίων είναι προ-προτασιακό, είναι ικανές να προκαλέσουν πράξη από μόνες τους. Είναι αυτές οι φαντασιώσεις που έχουν μια πρωτόγονη μορφή και συνιστούν λόγους δράσης που προκαλούν την ανορθόλογη συμπεριφορά. Τούτο σημαίνει ότι συμπεριφορές όπως οι ιδεοψυχαναγκαστικές πράξεις που κάνει ο αποκαλούμενος «Άνθρωπος με τα Ποντίκια» ή «Ράπτενμαν»,¹⁹ είναι εκτός της εμβέλειας του επεξηγηματικού σχήματος πεποίθησης-επιθυμίας οπότε και δεν μπορούν να εξηγηθούν με επίκληση του περιεχομένου των προτασιακών στάσεων.²⁰ Πράγματι, στην κλινική εικόνα της ιδεοψυχαναγκαστικής νεύρωσης που εμφανίζει ο «Ράπτενμαν», δεν φαίνεται οι εμμονικές σκέψεις, οι φοβίες και οι τελετουργικές συμπεριφορές που συνοδεύουν τον ασθενή ήδη από την παιδική του ηλικία να του αποφέρουν κάποιο όφελος ή να εξυπηρετούν κάποιο περαιτέρω στόχο του. Γι' αυτό, ακολουθώντας τον Freud, ισχυρίζεται²¹ ότι πίσω από τον σχηματισμό νευρωσικών συμπτωμάτων, λανθάνουν ασυνείδητες επιθυμίες (wishes) των οποίων η ύπαρξη και η παρακινητική δύναμη είναι ανεξάρτητες από τις γνωστικές καταστάσεις του δρώντος.

όλες τις διαδικασίες. Στο Αυτό βρίσκονται και όλες οι ορμικές φορτίσεις που πρέπει κάπου να εκτονωθούν... Υπάρχει επίσης η πιθανότητα μέρη του Εγώ και του Υπερεγώ να είναι ασυνείδητα, χωρίς όμως να έχουν τα ίδια πρωτόγονα και παράλογα γνωρίσματα». Freud, S., [1933], (1977: 76-80).

¹⁸ Gardner, S., 2006: 140-141.

¹⁹ Βλ. Freud, S., [1911], 1995: 29.

²⁰ Gardner, S., 2006: 188.

²¹ Στο ίδιο, 164.

Έτσι, όταν η αρχή της πραγματικότητας²² αρχίζει να υποχωρεί και οι προσαρμοστικές λειτουργίες του ατόμου που εξαρτώνται από το εγώ²³ εξασθενούν, η αρχή της ηδονής επιβάλλεται στον ψυχισμό. Στην περίπτωση αυτή, η ικανοποίηση της ασυνείδητης επιθυμίας πραγματοποιείται πλέον μέσα από την ψευδαίσθηση και το άτομο είναι δύσκολο να αντιληφθεί, να κατανοήσει πραγματικά τι του συμβαίνει.²⁴ Δίνει μ' έναν συμβολικό τρόπο μια φαντασιστική λύση, εκφράζοντας την ασυνείδητη επιθυμία του μέσω της διαδικασίας σχηματισμού συμπτωμάτων. Κατά τον Gardner, το περιεχόμενο αυτών των ασυνείδητων φαντασιώσεων είναι μη προτασιακά διαρθρωμένο και, ως εκ τούτου, δεν έχει συναγωγική δομή. Πρόκειται για μια ψυχολογική κατάσταση, το περιεχόμενο της οποίας δεν υπόκεινται σε λογικές δεσμεύσεις και συνεπώς, δεν ανήκει στις «γνωσιακές» (cognitive) στάσεις, οι οποίες χαρακτηρίζονται «...ως στάσεις που αναπαριστούν τον κόσμο όπως έχει και είναι αληθείς ή ψευδείς».²⁵

Επισημάνθηκε ήδη ότι ο Gardner προβαίνει σε μια λεπτή διάκριση που αφορά την τυπολογία των νοητικών περιεχομένων, εισάγοντας μια επιπλέον κατηγορία τα «προ-προτασιακά» περιεχόμενα. Αξίζει να επιμείνουμε στο θέμα αυτό που έχει φιλοσοφικά εξαιρετικό ενδιαφέρον και αφορά τη γενικότερη προβληματική εντός της φιλοσοφίας του νου γύρω από τη φύση και την ταυτότητα του περιεχόμενου

---

²² Σημειώνουμε εδώ, ότι ο Freud, στο άρθρο «Διατυπώσεις σχετικά με τις δυο Αρχές της Ψυχικής Λειτουργίας» (1911), αντιπαραθέτει στον εσωτερικό κόσμο που τείνει προς την ικανοποίηση μέσω της αυταπάτης, έναν εξωτερικό, ο οποίος με τη μεσολάβηση του συστήματος της αντίληψης επιβάλλει στο υποκείμενο, προοδευτικά, την αρχή της πραγματικότητας. Έτσι, «το ψυχικό όργανο υποχρεώνεται ν' αποτυπώσει την πραγματική κατάσταση του εξωτερικού κόσμου. Δεν αποτυπώνεται πλέον εκείνο που είναι ευχάριστο αλλά το πραγματικό, ακόμη κι αν είναι δυσάρεστο.

²³ Freud, S., [1933], (1977: 77-78).

²⁴ «Σύμφωνα με μια αξιωματική υπόθεση του Freud, η εμπειρία ικανοποίησης είναι μορφή αρχέγονης εμπειρίας, κατά την οποία η εσωτερική ένταση του βρέφους, την οποία προξενεί κάποια ανάγκη του, κατευνάζεται χάρη σε μια εξωτερική παρέμβαση. Η εικόνα του ικανοποιούντος αντικειμένου αποκτά έκτοτε επιλεκτική αξία κατά τη συγκρότηση της επιθυμίας του υποκειμένου. Μπορεί να επενδυθεί εκ νέου, ακόμα και εάν απουσιάζει το πραγματικό αντικείμενο (ψευδαισθητική ικανοποίηση της επιθυμίας), [και είναι ενδιαφέρον ότι, κατά τον Freud], η εμπειρία αυτή καθοδηγεί ανελλιπώς τη μετέπειτα αναζήτηση του ικανοποιούντος αντικειμένου». (Laplanche, J., 1986: 181).

²⁵ Για τη διασάφηση των εννοιών βλ. Μανωλακάκη, Ε., «Διάκριση Πεποιθήσεων και Επιθυμιών», *Δευκαλίων*, τεύχος 22/1, Εκδόσεις Στιγμή, Αθήνα 2004, σελ. 23, 25, όπου μεταξύ άλλων, αναφέρει ότι «οι πεποιθήσεις και οι επιθυμίες, όπως οι φόβοι, οι ελπίδες, οι εικασίες, οι προθέσεις για πράξη αποτελούν ψυχολογικές στάσεις ενός υποκειμένου με προτασιακό περιεχόμενο. Στάσεις, όπως οι πεποιθήσεις και οι επιθυμίες, το αντικείμενο των οποίων (δηλαδή τι πιστεύει ή τι επιθυμεί κανείς), προσεγγίζεται προτασιακά, ονομάζονται προτασιακές στάσεις και τις διακρίνουμε από ψυχολογικές καταστάσεις, όπως τον πόνο ή τις διαθέσεις, το αντικείμενο των οποίων δεν προσεγγίζεται προτασιακά».

των νοητικών καταστάσεων.²⁶ Επειδή, όμως, υπερβαίνει τα όρια της παρούσας εργασίας, καθώς οι προσεγγίσεις σ' αυτό το ζήτημα είναι πολλές και διαφορετικές,

---

²⁶ Η σχετική επιχειρηματολογία σχετίζεται με το ζήτημα του εάν «οι δομές του νοείν και του γινώσκουν αντικατοπτρίζουν [αποκλειστικά] γλωσσικές δομές». (Αυγελής, Ν., 2014:14). Υπενθυμίζουμε ότι «για την φιλοσοφική παράδοση η γλώσσα είναι ετερώνυμη, η σημασιολογική της δηλαδή λειτουργία ανάγεται σε ένα προ-γλωσσικό δεδομένο, στις ιδέες (Πλάτων) ή στις παραστάσεις (J. Locke)». (Αυγελής, Ν., 2014: 14). Η σύγχρονη αναλυτική φιλοσοφία μιλάει περισσότερο για προτασιακές στάσεις - σκέψεις, πεποιθήσεις, προθέσεις- παρά για ιδέες και νοητικές εικόνες που εκφράζουν οι χρησιμοποιούμενες λέξεις· και μιλάει για τα περιεχόμενα αυτών των στάσεων. Μάλιστα, η πλειοψηφία των αναλυτικών φιλοσόφων, παρά τις μεταξύ τους διαφορές, μοιράζονται την παραδοχή ότι «Νοείν και Είναι δεν είναι ανεξάρτητα από τη γλώσσα, που σημαίνει ότι η γνωστική μας πρόσβαση στον κόσμο διαμεσολαβείται από τη γλώσσα, η οποία είναι τα διοπτρα μέσα από τα οποία βλέπουμε τον κόσμο. Έτσι, η κριτική της γλώσσας έχει προτεραιότητα απέναντι στην κριτική της γνώσης, αφού τα γνωσιοθεωρητικά ερωτήματα πρέπει πρώτα να τα κατανοήσουμε πριν απαντήσουμε σε αυτά». (Αυγελής, Ν., 2014:14). Τις τελευταίες δεκαετίες όμως, «η ανάδειξη της κυρίαρχης σημασίας της φιλοσοφίας του νου, σε συνάρτηση με την αξιοποίηση πορισμάτων των εμπειρικών ερευνών της γνωσιακής επιστήμης, οπωσδήποτε φανερώνει μια σημαντική μετατόπιση από τη στροφή της φιλοσοφίας στη γλώσσα ...και φιλόσοφοι, όπως ο G. Evans και ο C. Peacocke, δέχονται [πλέον] την ύπαρξη μη εννοιολογικού και μη γλωσσικά εκφράσιμου νοητικού περιεχομένου». (Βιρβιδάκης, Σ., 2005: 16-17). Η θέση ότι το περιεχόμενο της αντιληπτικής εμπειρίας καθώς, επίσης, το περιεχόμενο που διαχειρίζεται η μνήμη δεν είναι αποκλειστικά προτασιακό είναι πλέον ευρέως αποδεκτή. Διευκρινίζουμε ότι «μη εννοιολογικό είναι το περιεχόμενο το οποίο δεν φέρει μία εννοιολογική δομή», επειδή το υποκείμενο δεν κατέχει τις έννοιες που περιγράφουν το περιεχόμενο αυτό, σε αντίθεση με «το περιεχόμενο της σκέψης, [το οποίο] είναι εννοιολογικά αρθρωμένο» και μπορεί να διατυπωθεί γλωσσικά. Από αυτήν την άποψη, το *σκέπτεσθαι* (*thinking*) συναρτάται άμεσα με την ικανότητα του ανθρώπου να κατέχει έννοιες, νοητικές δηλαδή, αναπαραστάσεις που κατ' ανάγκην, εκφράζονται μέσω γλωσσικόμορφων συντακτικών δομών.

Σε αντίθεση με αυτές τις απόψεις, ορισμένοι φιλόσοφοι κρίνουν ότι δεν είναι καθόλου αυτόνοτο ότι η νοήμων συμπεριφορά μας εξαντλείται στον χειρισμό συντακτικών κανόνων. «Ότι το σύνολο της γνώσης μας μπορεί να διατυπωθεί υπό μορφή γεγονότων, δηλαδή ότι είναι δύναμις ένα *know-that*, μια προτασιακού τύπου γνώση» που μπορεί να διατυπωθεί μέσω της γλώσσας χρησιμοποιώντας μία σειρά συμβόλων. (Παγωνδιώτης, Κ., 1995: 63). Ένα ζήτημα, για το οποίο κλασική αφετηρία, αποτελεί η συνθήκη του κινέζικου δωματίου του J. Searle, *Minds, Brains, and Programs*, 1980, σελ. 417-424, καθώς, και οι προσεγγίσεις του στο μεταγενέστερο βιβλίο του *The Rediscovery of the Mind*, στο οποίο διατείνεται ότι το χαρακτηριστικότερο λάθος, στην έρευνα των συνειδησιακών καταστάσεων είναι η άγνοια της ουσιαστικής υποκειμενικότητας της συνείδησης και η αντιμετώπιση της ως αντικείμενο τρίτου προσώπου. Δηλαδή κατ' αυτόν, η ανάλυση με μιχελιοριστικούς ή υπολογιστικούς όρους είναι εσφαλμένη, καθώς δεν υπάρχει καμιά λογική και αναγκαία σύνδεση μεταξύ εσωτερικών, νοητικών αναπαραστάσεων και εξωτερικής δημόσιας συμπεριφοράς.

Από την δική του πλευρά, ο McDowell, ισχυρίζεται ότι «η κατοχή εννοιών δεν πραγματώνεται μόνο στο πλαίσιο του ενεργού σκέπτεσθαι αλλά και στο πλαίσιο της εμπειρίας, [που κατ' αυτόν], είναι ένα πεδίο στο οποίο ενεργοποιούνται οι ίδιες εννοιακές ικανότητες που δραστηριοποιούνται και στην ενεργό σκέψη». (McDowell, 1994:62). Το διαφοροποιητικό στοιχείο είναι ο τρόπος με τον οποίο εμπλέκονται οι εννοιακές ικανότητες μέσα σε αυτούς τους δύο χώρους. Έτσι, βασική θέση του McDowell είναι ότι η ικανότητα χρήσης εννοιών στην κατ' αίσθηση αντίληψη ενεργοποιούνται ακούσια κάτω από την επίδραση των αντικειμένων του εξωτερικού κόσμου, ενώ η ίδια ικανότητα εμφανίζεται εκούσια, κατά την ενεργητική άσκηση της ανθρώπινης ικανότητας της αυτενέργειας. Βλ. McDowell, 1994:152, 178, McDowell, 2009:12. Μάλιστα, «σε πιο πρόσφατα κείμενά του απελευθερώνει πλήρως την ικανότητα εννοιολόγησης από τα στενά πλαίσια του προτασιακού περιεχομένου». Μανεισιώτη, Μ., 2014:9.

θα σταθούμε επιγραμματικά σε ορισμένα σημεία που αφορούν τους σκοπούς της παρούσας ανάλυσης.

Γενικά μπορούμε να πούμε πως ο Gardner, μεταξύ των φιλοσόφων που υποστηρίζουν την απόδοση εννοιολογικού περιεχομένου σε όλες τις μορφές της ανθρώπινης εμπειρίας, όπως ο McDowell, και όσων κινούνται στο πλαίσιο μιας νεο-Φρεγκεανής προσέγγισης, όπως οι Crane, Dreyfus και Evans που δέχονται την ύπαρξη μη εννοιολογικού νοητικού περιεχομένου κυρίως για το περιεχόμενο της αντιληπτικής εμπειρίας,²⁷ αναγνωρίζει νοητικές καταστάσεις που έχουν προ-προτασιακά περιεχόμενα, τις οποίες επικαλείται για να εξηγήσει την ανορθόλογη συμπεριφορά. Πρόκειται για νοητικές καταστάσεις το περιεχόμενο των οποίων συγκροτείται κυρίως από βρεφικού τύπου εννοιολογήσεις, στις οποίες κατ' ουσίαν δεν έχουμε πρόσβαση καθώς δεν μπορούμε να αποδώσουμε γνωστικό περιεχόμενο στις κρίσεις μας γι' αυτές. Απαιτείται λοιπόν, μια σταδιακή διαδικασία εκ μέρους του υποκειμένου, η οποία συνίσταται εν πολλοίς, στη μετατροπή του περιεχομένου τους σε εννοιακό ώστε να λάβει μια ρητή έκφραση που να προσδιορίζει πλήρως το περιεχόμενό τους και να ενσωματωθεί έτσι στο ευρύτερο γνωστικά υπόβαθρό του.²⁸

Με βάση τα προηγούμενα, είναι προφανές ότι πρόκειται για αποκλίνουσες θεωρήσεις κατανόησης του ίδιου του νοητικού περιεχομένου και εν γένει του *σκέπτεσθαι*.

²⁷ Βλ. McDowell, 1994:254, 374. Βλ. επίσης Μανεισιώτη, Μ., «Η διαμάχη για το εννοιολογικό και μη εννοιολογικό περιεχόμενο στην αντίληψη και την επιδέξια πράξη», *Διπλωματική εργασία*, Πάτρα 2014, σελ. 4-13. Η εκτενέστερη ανάπτυξη αυτής της προσέγγισης βρίσκεται στον McDowell T. [1994], (2013).

²⁸ Εδώ, αξίζει να αναφερθεί ότι στη θεώρηση του Gardner (2006: 156), η προλεκτική φύση του ασυνείδητου περιεχομένου είναι, κατά μία έννοια, σαν το νοητικό περιεχόμενο των ζώων και των βρεφών, ειδικά στο πρώτο στάδιο της ζωής. Πρόκειται δηλαδή για νοητικές καταστάσεις το περιεχόμενο των οποίων είναι **μη εννοιολογημένο** (unconceptualized). Περιλαμβάνει ένα είδος εννοιών πρακτικού τύπου που δεν σχετίζονται με τη σκέψη αλλά απλώς, με την ικανοποίηση επιθυμιών. Επικαλείται μάλιστα, τους Evans και Piaget, οι οποίοι βασιζόμενοι σε μεγάλες έρευνες σχετικά με την ανάπτυξη των παιδιών, ισχυρίζονται ότι το νοητικό περιεχόμενο των βρεφών βασίζεται κυρίως, στην οργάνωση της αισθητικοκινητικής λειτουργίας, τα αφομοιωτικά σχήματα της οποίας είναι σαν ένα είδος εννοιών, πρακτικού όμως τύπου. Βλ. Piaget (1923), *Η γλώσσα και η Σκέψη στο Παιδί*, σελ 68, στο Gardner, S., 2006: 154-156.

Στο πλαίσιο της ίδιας αντίληψης για τη διάκριση που εισάγει μεταξύ προ-προτασιακών και προτασιακών περιεχομένων του νου εντάσσονται επίσης, ο τρόπος που «κατανοούμε το σώμα μας», όπως και το είδος της πρακτικής γνώσης (*know-how*), η οποία δεν μπορεί να εκφραστεί μέσω γλωσσικών αναπαραστάσεων. Ακόμη, στην ετερογενή κατηγορία των προ-προτασιακών νοητικών καταστάσεων συμπεριλαμβάνονται, κατά την γνώμη του, οι υποδοξαστικές στάσεις που ένα υποκείμενο πολλές φορές διαθέτει (υποσυνείδητα), το περιεχόμενο των οποίων δεν έχει επεξεργαστεί. Βλ. Stich, S., σελ. 155, στο Gardner, S., 2006:155.

Αναπτύσσοντας την ιδέα αυτή ο Gardner, ισχυρίζεται ότι μπορούμε να διακρίνουμε ανάμεσα στη γνήσια αποβλεπτικότητα και την «ως εάν» αποβλεπτικότητα, την οποία αποδίδουμε στις ασυνείδητες φαντασιώσεις που εμπλέκονται στη δημιουργία ανορθόλογων συμπεριφορών.²⁹ Ωστόσο, η ενδιάμεση θέση την οποία προκρίνει ίσως, δικαιολογεί έναν σκεπτικισμό. Από τη μια πλευρά, οι φαντασιώσεις μοιάζουν με τις βρεφικές εμπειρίες και, από την άλλη, με τις γνωσιακές και τις επιθυμητικές στάσεις ενός ενήλικα. Στην προκειμένη περίπτωση, θα λέγαμε ότι πρόκειται για υβριδικές κατασκευές, κάτι ανάμεσα σε νοητικές καταστάσεις που δεν έχουν προτασιακά δομημένο περιεχόμενο (για παράδειγμα, ο πόνος που αισθάνομαι) και σε νοητικά συμβάντα το περιεχόμενο των οποίων έχει μια οιονεί γλωσσική δομή.

Γι' αυτό και υπάρχουν απόψεις στη σύγχρονη φιλοσοφία του νου που απορρίπτουν συνολικά την κατηγορία των προ-προτασιακών περιεχομένων,³⁰ εγείροντας το εξής ζήτημα: πώς μπορούμε να αξιολογήσουμε ένα περιεχόμενο το οποίο δεν διαθέτει εννοιολογική δομή, αφού δεν κατέχουμε τις έννοιες που περιγράφουν το

Για να κατανοήσουμε περαιτέρω την ανάλυσή του, σημειώνουμε ότι στη γνωσιακή επιστήμη είναι γενικά αποδεκτό ότι υπάρχουν δύο τύποι γνώσης σύμφωνα με την κατηγοριακή διάκριση που εισήγαγε ο φιλόσοφος G. Ryle. «Η ρητή γνώση -δηλωτική γνώση (*declarative knowledge*) "*knowledge that*"- που μπορεί να διατυπωθεί μέσω της γλώσσας χρησιμοποιώντας μία σειρά συμβόλων και η άρρητη -διαδικασιακή γνώση (*procedural knowledge*) "*knowledge how*"-, η οποία δεν μπορεί να μεταδοθεί μέσω συμβολικών γλωσσών και αναδύεται ως το αποτέλεσμα της επιτυχούς επίλυσης "πρακτικών προβλημάτων"». (Μαντζαβίνος, Χ., "Κανονιστικότητα", σελ. 9). Πρόκειται ουσιαστικά για μια μη προτασιακού τύπου "γνώση" που δεν μεταδίδεται γλωσσικά και η οποία, για τους ακραιφνείς φυσιοκράτες, δεν αποτελεί συστατικό του νοήματος των συνειδητών καταστάσεων. Καθώς δεν μπορούμε να επεκταθούμε περαιτέρω σε αυτό το ζήτημα οφείλουμε ωστόσο, να επισημάνουμε ότι ο Freud περιγράφει τα χαρακτηριστικά του συστήματος Ασδ. με όρους της πρωτογενούς ψυχικής διαδικασίας. Όπως διευκρινίζει, οι λογικοί νόμοι της σκέψης δεν ισχύουν για το Αυτό και «οι διαδικασίες του ασυνείδητου δεν έχουν σχέση με την πραγματικότητα καθώς υπόκεινται στην αρχή της ηδονής. Επιπροσθέτως, δεν είναι δυνατό να γνωρίσουμε τις ασυνείδητες διαδικασίες παρά μόνο κάτω από τις συνθήκες του ονείρου και της νεύρωσης, επομένως, σε περιστάσεις όπου οι διαδικασίες του ανώτερου συστήματος -του συστήματος Πον- έχουν εκπέσει (διαμέσου της παλινδρόμησης) σ' ένα προηγούμενο στάδιο». Freud, S., [1915], 1980:74, Freud, S., [1933], 1977:75, Freud, S., [1939], 1990: 9. Κατά συνέπεια, στην προσέγγιση του Gardner επιβάλλεται, τουλάχιστον, μια επιφύλαξη ως προς την εξομίωση των προ-προτασιακών περιεχομένων του νου με την πρακτική γνώση (*know-how*), η οποία, αν και δεν μπορεί να εκφραστεί ρητά μέσω των γλωσσικών (συμβολικών) αναπαραστάσεων, εντούτοις, αποτελεί «ένα είδος γνώσης που αφορά τον τρόπο με τον οποίο κατανοούμε το σώμα μας και σχετιζόμαστε με τον κόσμο» (Παγωνδιώτης, Κ., 2001:137) και, πάντως, σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να εκληφθεί ως μη έλλογη νοητική διεργασία.

²⁹ Gardner, S., 2006: 189-190.

³⁰ Gardner, S., 2006: 190.

περιεχόμενο αυτό; Σύμφωνα λοιπόν με τους εν λόγω φιλοσόφους, παραμένει ακατανόητο το πώς μπορούμε να αντιληφθούμε το περιεχόμενο ασυνείδητων φαντασιώσεων που δεν είναι ίδιου τύπου με αυτό των γνωσιακών στάσεων. Αναρωτιούνται μάλιστα, εάν είναι αναγκαίο να τροποποιήσουμε το εννοιολογικό μας πλαίσιο για τα νοητικά φαινόμενα επικαλούμενοι αφηρημένες οντότητες, όπως τα προ-προτασιακά περιεχόμενα που, εν τέλει, δεν έχουν καμία ουσιαστική γνωστική διάσταση. Εκτιμούν έτσι, ότι η δέσμευση στην ύπαρξή τους είναι μάλλον προβληματική και παρακάμπτει αντί να επιλύει πολλά από τα ζητήματα που σχετίζονται με την ανορθολογικότητα.

Ο Gardner αποδέχεται αυτή την κριτική και υποστηρίζει ότι, πράγματι, αφού το προ-προτασιακό (pre-propositional) περιεχόμενο των ασυνείδητων επιθυμιών (wishes) και των φαντασιώσεων (phantasies) δεν ανήκει στον ίδιο τύπο με το περιεχόμενο των δοξαστικών και των επιθυμητικών στάσεων, δεν μπορούμε να το περιγράψουμε χρησιμοποιώντας όρους από το εννοιολογικό απόθεμα που ανήκει στη συνειδητή σκέψη.³¹ Μπορούμε όμως, να αντιληφθούμε την επίδραση του στο δίκτυο (network) των προτασιακών στάσεων που ανήκουν στο εγώ, στο περιεχόμενο των οποίων και μόνο μπορεί να έχει πρόσβαση το υποκείμενο. Ενώ, αντιθέτως, δεν έχει άμεση πρόσβαση στο περιεχόμενο των wishes και phantasies, καθώς αυτό δεν υπόκειται σε λογικές δεσμεύσεις και συνδέεται κυρίως με κίνητρα (motivation) και ενορμήσεις. Πιο συγκεκριμένα, αυτές οι ατελείς και συγκεχυμένες, οιονεί σκέψεις (thought-like) της φαντασίωσης, αντανakλώνται ασαφώς στη συνείδηση, παρόμοια με το θαμπό είδωλό μας σ' έναν καθρέφτη και εξαρτώνται εν πολλοίς από το τι γίνεται στον εντός του υποκειμένου φαντασιωσικό κόσμο.³²

Από τα όσα έχουν ειπωθεί παραπάνω, φαίνεται σαφώς πως στην προσέγγισή του οι επιθυμίες (wishes) και οι φαντασιώσεις (phantasies) δεν εκτείνονται σε όλο το εύρος των ανορθολογων συμπεριφορών παρά μόνο στις πολύ σοβαρές μορφές, εκείνες δηλαδή τις καταστάσεις των οποίων το υποκείμενο δεν έχει επίγνωση και εκδηλώνει συμπτώματα τα οποία προκαλούνται από ενορμητικές διακινήσεις. Και

---

³¹ Στο ίδιο, 219.

³² Στο ίδιο, 2006: 158, 190.

εάν, μάλιστα, αποδεχθούμε την διεύρυνση της φροϋδικής έννοιας της ασυνείδητης φαντασίωσης που εισηγούνται οι κλαϊνικοί ψυχαναλυτές και ακολουθεί ο Gardner,³³ το περιεχόμενό της εντοπίζεται στην «παρανοειδή-σχιζοειδή θέση,... που περνά κάθε άτομο κατά τους τέσσερις πρώτους μήνες της ζωής καθώς και ο ενήλικας»,³⁴ ιδιαίτερα όταν εκδηλώνει συμπεριφορές που προσεγγίζουν την παράνοια.

Προτού προχωρήσουμε, απαιτείται να διευκρινίσουμε την βασική για το θέμα μας ορολογία που χρησιμοποιεί ο Gardner, για τον οποίο οι πεποιθήσεις και οι επιθυμίες (desires) ενός υποκειμένου αποτελούν αποβλεπτικές καταστάσεις με προτασιακό περιεχόμενο (έχουν δηλαδή, ως αντικείμενα καταστάσεις πραγμάτων) και προϋποθέτουν αναστοχασμό (self-reflection). Σε αντίθεση με το νοητικό περιεχόμενο του ασυνειδήτου που δεν αρθρώνεται προτασιακά και περιέχει μόνο νοητικές αναπαραστάσεις (εικόνες) αντικειμένων.³⁵ Είναι αυτό ακριβώς το διαφοροποιητικό γνώρισμα που του επιτρέπει τη διάκριση ανάμεσα στην έλλογη και στην ανορθόλογη συμπεριφορά, για την εξήγηση της οποίας επικαλείται παρακινητικές καταστάσεις (motivational states), που βασίζονται σε ενστικτώδεις ανάγκες (instinctual demand) και ασυνείδητες επιθυμίες που τις ονομάζει wishes.³⁶

---

³³ Στο ίδιο, 142. Θα επανέλθουμε στο επόμενο κεφάλαιο στις αντιλήψεις του Gardner περί ασυνείδητης φαντασίωσης που εντάσσονται στη θεωρία της M. Klein.

³⁴ Laplanche, J., 1986: 268.

³⁵ Gardner, S., 2006:124-126. Εδώ, σημειώνουμε ότι η αντίληψη αυτή μας παραπέμπει και στη σκέψη του Freud, ο οποίος στα μεταψυχολογικά του κείμενα διακρίνει δύο τύπους «αναπαραστάσεων»: την βασικά οπτική αναπαράσταση που προκύπτει από το αντικείμενο και τη βασικά ακουστική αναπαράσταση που προκύπτει από τη λέξη. Η διάκριση αυτή έχει, κατά τον Freud, θεμελιώδη σημασία, διότι «η σύνδεση της αναπαράστασης πράγματος με την αντίστοιχη αναπαράσταση λέξεως χαρακτηρίζει το προσυνειδητό-συνειδητό σύστημα, αντίθετα από το ασυνειδητό σύστημα που δεν περιέχει παρά αναπαραστάσεις πράγματος». (Freud, S., [1915], 1980: 89).

³⁶ Στο σημείο αυτό, θα πρέπει να διευκρινίσουμε την ορολογία που επιλέγει ο Gardner για να αποδώσει στα Αγγλικά τους φροϋδικούς όρους: «The third principle rests on a distinction suggested, first, by Freud's talk of drives and theory of instincts · and, second, by his distinction of sexual desires with objects (such as persons, fetishes, acts) from sexual instincts with aims (characterised in terms of bodily zones, and the dimension of activity/passivity)». (Gardner, S., 2006: 117-118).

Αυτό σημαίνει ότι οι παρακινητικές καταστάσεις με τον τρόπο που ορίζονται από τον Gardner, ωθούν τον οργανισμό να πραγματοποιήσει ορισμένες πράξεις, ικανές να χαλαρώσουν την εσωτερική ένταση που βιώνει.³⁷

---

³⁷ Ενδεχομένως, πρόκειται για τις ενδορμητικές διεγέρσεις, «ανάγκες», όπως τις ονομάζει ο Freud η δράση των οποίων εκλύεται για να επιτευχθεί η ικανοποίηση. Βλ. Freud, S., [1915], 1980: 13. Ορισμένες παρατηρήσεις επιβάλλονται, προκειμένου να αποσαφηνίσουμε την φροϋδική ορολογία: Κατά τον Freud, μια ενόρμηση (*Trieb*) συνίσταται σε μια ώση (ενεργειακό φορτίο, παράγων κινητικότητας) που αναγκάζει τον οργανισμό να τείνει προς ένα σκοπό. Επομένως, «εκτός από τις εξωτερικές διεγέρσεις, από τις οποίες μπορεί το υποκείμενο να απομακρυνθεί ή να προστατευθεί, υπάρχουν εσωτερικές πηγές που παρέχουν –με σταθερό τρόπο– μια ροή διεγέρσεων, την οποία ο οργανισμός αδυνατεί να αποφύγει και η οποία είναι η κινητήρια δύναμη της λειτουργίας του ψυχικού οργάνου». (Laplanche, J., 1981: 208). Πράγματι, ο Freud διευκρινίζει ότι «ονομάζουμε ενδορμήσεις τις δυνάμεις που εξ' ορισμού βρίσκονται πίσω από τις εντάσεις, που δημιουργούν οι ανάγκες του Αυτού». (Laplanche, J., 1981: 210).

Οφείλουμε, εντούτοις, να επισημάνουμε ότι «η επιλογή του όρου *instinct* (ένστικτο) ως αγγλικό και γαλλικό ισοδύναμο της φροϋδικής έννοιας του *Trieb*, και η επιλογή της έκφρασης *instinctual impulse*, που υιοθέτησαν οι Άγγλοι για τον όρο *Triebregung*, δεν αποτελεί μόνο μια μεταφραστική ανακρίβεια. Κινδυνεύει να επιφέρει σύγχυση μεταξύ της φροϋδικής θεωρίας των ενδορμήσεων και των ψυχολογικών απόψεων περί του ζωικού ενστίκτου και να αμαυρώσει έτσι, την πρωτοτυπία της φροϋδικής σύλληψης». (Laplanche, J., 1986: 220, 222).

Θα σημειώσει κανείς, κατ' αρχήν, ότι στη Γερμανική γλώσσα υπάρχουν δύο όροι: *Instinkt* και *Trieb*. Ο όρος *Trieb* έχει γερμανική ρίζα, χρησιμοποιείται από πολύ παλιά και διατηρεί πάντα την έννοια της ωθήσεως (*treiben*=ωθώ). Τονίζεται λιγότερο η συγκεκριμένη σκοπιμότητα από τον γενικό προσανατολισμό και υπογραμμίζεται περισσότερο ο ακατανίκητος χαρακτήρας της ενόρμησης από τη σταθερότητα του στόχου και του αντικειμένου. Ορισμένοι συγγραφείς φαίνεται ότι χρησιμοποιούν αδιακρίτως του όρους *Instinkt* και *Trieb*, ενώ στα κείμενα του Freud οι δύο όροι συναντώνται με σαφώς διαφορετική σημασία. Όταν ο Freud μιλάει για το *instinkt* αναφέρεται στο «ένστικτο των ζώων», που υποδηλώνει μια ζωική συμπεριφορά σταθερή, λόγω κληρονομικότητας, χαρακτηριστική του είδους, και εμφανιζόμενη, υπό σχεδόν απaráλλακτη μορφή, σε όλα τα άτομα του ίδιου είδους. Έχει συνέπειες λοιπόν, σαφώς καθορισμένες, οι οποίες είναι πολύ μακριά από τη φροϋδική έννοια της ενόρμησης». (Laplanche, J., (1981, σελ. 222, 208). Σε κάθε περίπτωση, η φροϋδική έννοια της ενόρμησης (*trieb*), ως ωθούσα δύναμη σχετικά ακαθόριστη ως προς τη συμπεριφορά που προκαλεί και ως προς το αντικείμενο το οποίο επιφέρει την ικανοποίηση, διαφοροποιείται σαφώς από τις θεωρίες του ενστίκτου τόσο υπό την κλασική τους μορφή όσο και υπό την ανανεωτική μορφή που έφεραν οι σύγχρονες έρευνες (όπως η έννοια του *rattern* συμπεριφοράς, των έμφυτων μηχανισμών έκλυσης, των ειδικών ερεθισμάτων-σημάτων κλπ.). Όπως το θέτει ο ίδιος ο Freud, «οι ενδορμήσεις εκπροσωπούν τις απαιτήσεις του σώματος στην ψυχική ζωή». (Freud, S., [1939], 2017: 21). Θα παρατηρήσουμε ακόμη, ότι ο φροϋδικός όρος «ενδορμητική διακίνηση» (*triebregung*), ανήκει στον ίδια κατηγορία με τους τρέχοντες όρους της ψυχολογίας: κίνητρο (*motif*), ελατήριο (*mobile*), αίτιο, κίνητρο ή ελατήριο μιας πράξης (*motivation*), οι οποίοι εμπεριέχουν, στο σύνολό τους, την έννοια της κίνησης. Ωστόσο, «όταν μιλάμε για ασυνείδητες ή απωθημένες ενδορμητικές διακινήσεις, εκείνο που εννοούμε είναι ότι «η αναπαράσταση- εκπρόσωπος των διεγέρσεων που πηγάζουν από το εσωτερικό του σώματος και αναδύονται στον ψυχισμό είναι ασυνείδητη». Πρόκειται για μία σωματική δύναμη ή για μία ψυχική ενέργεια; Η ερώτηση που θέτει ο Freud δέχεται διάφορες απαντήσεις στον βαθμό που «η έννοια της ενόρμησης» εμφανίζεται σαν οριακή έννοια ανάμεσα στο ψυχικό και το σωματικό, σαν ψυχικός αντιπρόσωπος των διεγέρσεων που πηγάζουν στο εσωτερικό του σώματος και αναδύονται στον ψυχισμό». (Freud, S., 1915: 12-16). Συνδέεται με την ιδέα του «εκπροσώπου», με την οποία εννοεί ένα είδος αντιπροσωπείας που αποστέλλεται από το σωματικό στον ψυχισμό. Έτσι, διευκρινίζουμε, ότι «η σχέση του σωματικού με το ψυχικό δεν συλλαμβάνεται ούτε υπό μορφή παραλληλισμού, ούτε υπό μορφή αιτιότητας. Θα πρέπει να

Πώς επιδρά η ασυνείδητη φαντασίωση

Ας δούμε λίγο πιο αναλυτικά τη θέση του Gardner,³⁸ ο οποίος, προκειμένου να υποστηρίξει ότι η ασυνείδητη φαντασίωση είναι περίπτωση προ-προτασιακής ψυχολογικής κατάστασης που δεν διαθέτει γλωσσικά εκφράσιμο περιεχόμενο, ανατρέχει στην ψυχαναλυτική ιδέα ότι τα αντικείμενα της ασυνείδητης φαντασίωσης είναι εσωτερικευμένα· συγκροτούνται ιδεατά και «αποτελούν μια ιδιαίτερη μορφή ύπαρξης, η οποία δεν πρέπει να συγχέεται με την υλική πραγματικότητα».³⁹ Βρίσκονται δηλαδή, σε μια συνθήκη που είναι εντελώς διαφορετική από την οργάνωση των εξωτερικών αντικείμενων στον πραγματικό κόσμο. Τούτο σημαίνει ότι η φαντασίωση, σε αντίθεση με την γνωσιακή στάση, δεν μπορεί να διακρίνει το αντικείμενό της στο οποίο αποδίδει φαντασιωσικά χαρακτηριστικά.⁴⁰

Σύμφωνα λοιπόν με αυτή τη θέση του, οι ασυνείδητες φαντασιώσεις δεν αναφέρονται στα πράγματα με τον ίδιο τρόπο που το κάνουν οι πεποιθήσεις, η αναφορικότητα των οποίων στα συμβάντα του εξωτερικού κόσμου είναι αναγκαία για την προτασιακότητα. Συνήθως, μια σκέψη μπορεί να αντιπαρατεθεί στο αντικείμενό της. Αλλά αυτή η διάκριση δεν ισχύει στην περίπτωση της φαντασίωσης, όπου δεν μπορούμε να επιλέξουμε ανάμεσα στη φαντασίωση που έχει ο Χ για κάποιο αντικείμενο και στο αντικείμενο όπως είναι στη φαντασίωσή του Χ. Γι' αυτό και ο

γίνει κατανοητή στη σύγκριση της με τη σχέση που υπάρχει ανάμεσα στον αντιπρόσωπο και τον εντολέα του». (Laplanche, J., 1981: 172). Εξίσου σημαντικό είναι το γεγονός ότι «ο εκπρόσωπος της ενόρμησης δεν περιέχει μόνο ένα στοιχείο αντιπροσώπευσης, αλλά και έναν ποσοτικό ή συναισθηματικό παράγοντα». (Laplanche, J., 1981:170).

³⁸ Βλ. Gardner, S., 2006:155.

³⁹ Βλ. Freud, S., [1900], *Η Ερμηνεία των Ονείρων*, Εκδόσεις Επίκουρος, Αθήνα 1993, σελ. 535 και Laplanche, J., 1986: 536, 534.

⁴⁰ Διευκρινίζουμε εδώ, ότι η εκδοχή του Gardner σχετικά με την υφή των ψυχικών συστημάτων προϋποθέτει τον θεμελιώδη ρόλο της ασυνείδητης φαντασίωσης, η λειτουργία της οποίας είναι παρούσα τόσο στην καθημερινή ζωή, όσο και στη συμπεριφορά που χαρακτηρίζουμε ως "ανορθόλογη". Βασιζόμενος στις απόψεις του Freud, ο οποίος τόνιζε «τη συμβολή των φαντασιώσεων στην αιτιολογία των νευρώσεων» (Laplanche, J., 1986: 536), ισχυρίζεται ότι η ανορθόλογη συμπεριφορά μπορεί να εξηγηθεί μέσω της φαντασίωσης. Μάλιστα, όλη η σκέψη του πραγματεύεται εν τέλει, τον ρόλο της ασυνείδητης φαντασίωσης που επηρεάζει την αντίληψη της πραγματικότητας, και η οποία σε αντίθεση με τη φαντασία, έχει αδιαμεσολάβητη επίδραση (δηλαδή, δρα με αιτιώδη τρόπο) στην ψυχική ζωή του ανθρώπου. Γι' αυτό σημαντικό μέρος του έργου του καταλαμβάνει η προσπάθειά του να διακρίνει τα χαρακτηριστικά της ασυνείδητης φαντασίωσης (phantasy) από την φαντασία (imagination).

Gardner καταλήγει, ότι η ασυνείδητη φαντασίωση μπορεί να παρομοιασθεί με την εικονιστική αναπαράσταση (*pictorial representation*) είναι δηλαδή εικονιστικού τύπου και όχι γλωσσικού.⁴¹ Και στο ερώτημα πώς είναι καλύτερο να αντιληφθούμε το περιεχόμενο της ασυνείδητης φαντασίωσης, ισχυρίζεται ότι τα χαρακτηριστικά που αναγνωρίζει ο Freud στο σύστημα του ασυνειδήτου, μπορούν γόνιμα να συγκριθούν με κεντρικά γνωρίσματα της εικονιστικής αναπαράστασης. Πράγματι, για τον Freud «...η έλλειψη αντιφάσεων, απουσία αμφιβολίας, βαθμού βεβαιότητας, η αχρονικότητα, η αδιαφορία ως προς την πραγματικότητα και υποκατάσταση της εξωτερικής πραγματικότητας με την ψυχική πραγματικότητα καθώς και ρύθμιση από μόνη την αρχή της δυσαρέσκειας - ηδονής... είναι τα χαρακτηριστικά που θα πρέπει να περιμένει να βρει κανείς στις διαδικασίες του ασυνειδήτου».⁴² Μπορούμε εύκολα να αναγνωρίσουμε τα ισχυρά σημεία της αναλογίας. Στις εικονιστικές αναπαραστάσεις, όπως και στα παράγωγα του ασυνειδήτου «το όνειρο, το σύμπτωμα και κυρίως τη φαντασίωση»,⁴³ η έννοια της άρνησης απουσιάζει, ενώ συνυπάρχουν αντίθετα μεταξύ τους στοιχεία· είναι γεγονός ότι δεν υπάρχει σαφές εικονιστικό ισοδύναμο της άρνησης. Παρομοίως, τα περιεχόμενα της φαντασίωσης δεν αξιολογούνται είτε ως αληθή είτε ως ψευδή. Το ζήτημα της εισαγωγής του χρόνου στην εικονιστική αναπαράσταση συνεχεται επίσης, με τη φύση του ασυνειδήτου. Είναι δύσκολο, πράγματι, να αποδώσουμε αισθητικά την έννοια του χρόνου. Οι εικόνες στο καλλιτεχνικό έργο γίνονται αντιληπτές ως αχρονικές, με παρόμοιο τρόπο που είναι αχρονικό και το ασυνείδητο.⁴⁴

Στο πλαίσιο αυτής της θεώρησης, εκτιμούμε ότι η θεωρία του Gardner κατορθώνει σε κάποιο βαθμό να εξηγήσει την ύπαρξη ανορθόλογων πεποιθήσεων και

---

⁴¹ Βλ. Gardner, S., 2006: 156.

⁴² Βλ. Freud, S., [1915], «Ενορμήσεις και Πεπρωμένα των Ενορμήσεων», στο *Δοκίμια Μεταψυχολογίας*, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 1980, σελ.74, και Freud, S., [1939], 1990: 101-104.

⁴³ Laplanche, J., 1986: 168.

⁴⁴ Αναμφίβολα, ακόμη και στο καλλιτεχνικό ρεύμα του ρεαλισμού που βασίζεται σε κάποιους αναπαραστατικούς κώδικες (κανόνες), όσο και αν μερικοί πίνακες έχουν εξαιρετική αναπαραστατική απόδοση και τα αντικείμενα συχνά, παριστάνονται «ως έχουν», εντούτοις, η αντικειμενική πραγματικότητα δεν απεικονίζεται απόλυτα ρεαλιστικά. Δεν αποτελεί απλή, πιστή αναπαραγωγή αντικειμένων και στην πραγματικότητα, ποτέ η τέχνη δεν ήταν μίμηση ή πιστή αναπαράσταση. Σε κάθε περίπτωση, στο έργο τέχνης δεν υπάρχει πλήρης μίμηση της πραγματικότητας.

επιθυμιών που βρίσκονται στη συνειδητή σκέψη, αρκεί να αποδεχθούμε ότι προκαλούνται από ασυνείδητες φαντασιώσεις (phantasies) και ασυνείδητες επιθυμίες (wishes) που βρίσκονται στο ασυνείδητο. Έτσι, αντί να ισχυριστούμε ότι το ασυνείδητο είναι σε θέση να διαχειρίζεται έλλογα τα περιεχόμενά του, κάτι που μας παραπέμπει στη μεταφυσική διάσπαση του προσώπου, μπορούμε να πούμε ότι κάποια από τα συστατικά γνωρίσματά του ομοιάζουν με στοιχεία που χαρακτηρίζουν την εικονιστική αναπαράσταση. Παρ' όλα αυτά, στην ανάλυσή του προκύπτει ένα φιλοσοφικό ερώτημα: πώς η ασυνείδητη φαντασίωση επενεργεί αιτιακά στο δίκτυο των προτασιακών στάσεων του υποκειμένου;

Κατ' αυτόν, πρέπει να εννοήσουμε την επίδρασή της με τον ίδιο τρόπο που αντιλαμβανόμαστε έναν πίνακα ζωγραφικής. Και προβαίνει σε μια πολύ ενδιαφέρουσα αναλογία μεταξύ της ασυνείδητης φαντασίωσης και της εικονιστικής αναπαράστασης.⁴⁵ Η γενική ιδέα είναι ότι το περιεχόμενο μιας ασυνείδητης φαντασίωσης μοιάζει με το περιεχόμενο ενός πίνακα που επιδρά στο αντιληπτικό σύστημα του θεατή. Η αντίληψη των αντικειμένων που δημιουργείται από τη θέαση ενός πίνακα (στον θεατή) μοιάζει, κατ' αναλογία, με αυτό που το περιεχόμενο της φαντασίωσης δημιουργεί στη συνειδητή σκέψη. Έτσι μπορούμε, να κατανοήσουμε τον τρόπο με τον οποίο οι ασυνείδητες φαντασιώσεις (phantasies) και οι ασυνείδητες επιθυμίες (wishes) δημιουργούν ασαφείς προτασιακές στάσεις στη συνειδητή σκέψη. Πρόκειται για μια σχέση η οποία, όπως μας προτείνει, ομοιάζει με το πεδίο της εικονιστικής αναπαράστασης και αυτό σημαίνει, αντίθετα με ότι υποστηρίζει ο Sartre, ότι δεν είναι σχέση μεταξύ εξαπατώντος (το ασυνείδητο) προς εξαπατώμενο (το συνειδητό).

Είναι προφανές, ότι ο τρόπος με τον οποίο αντιλαμβάνεται αυτή τη σχέση ο Gardner συμφωνεί με τον τρόπο που ο Wollheim χαρακτηρίζει την εικονιστική

---

⁴⁵ Ας προστεθεί στο σημείο αυτό, ότι η φιλοσοφία της τέχνης αντιμετωπίζει εξίσου προβλήματα σχετικά με την εικονιστική αναπαράσταση (pictorial representation) και τον τρόπο που η παράσταση (εικόνα) εγγράφεται στον θεατή όταν βλέπει έναν πίνακα. Αποτελεί βασικό ερώτημα το πώς ένα πίνακας κατορθώνει να απεικονίσει. Παρομοίως λοιπόν για τον Gardner, πώς η ασυνείδητη φαντασίωση επενεργεί αιτιακά στο δίκτυο των προτασιακών στάσεων του υποκειμένου; Στην ανάλυσή του μοιάζει με τον τρόπο που ένα έργο τέχνης λύνει προβλήματα αναπαράστασης. Βλ. Gardner, S., 2006: 161.

αναπαράσταση ως «*seeing as*».⁴⁶ Γι' αυτό, όπως επισημαίνει, ο χαρακτηριστικός τρόπος με τον οποίο επιδρά η εικονιστική αναπαράσταση δημιουργεί συνθήκες ισομορφικές με τις συνθήκες που απαιτούνται για την κατ' αίσθησιν αντίληψη. Με άλλα λόγια, η εικονιστική αναπαράσταση δημιουργεί στον θεατή συνθήκες για να σχηματίσει την αντίληψη σαν να ήταν *p* χωρίς ωστόσο, να πιστεύει ότι *p*.

Το ενδιαφέρον της ανάλυσης του Gardner έγκειται στο γεγονός ότι πηγαίνει πέρα από την αναλογία, για να ισχυριστεί ότι η ασυνείδητη φαντασίωση μπορεί να επιδρά με τέτοιο τρόπο σε ένα υποκείμενο που εκδηλώνει ανορθόλογη συμπεριφορά, ώστε να σχηματίζει οιονεί πεποιθήσεις και οιονεί επιθυμίες ισομορφικές μ' αυτές τις οποίες θέτει η κοινή, καθημερινή αντίληψη της πραγματικότητας. Γι' αυτόν τον λόγο, *Ο Άνθρωπος με τα Ποντίκια* δεν πιστεύει αλλά απλώς φαντασιώνεται ότι ο Freud είναι ο πατέρας του, έναντι του οποίου εκδηλώνει μια έχθρα ανάλογη με εκείνην που έχει αναπτυχθεί στον ψυχισμό του για την πατρική εξουσία. Για να καταλήξει, ότι η ασυνείδητη φαντασίωση (*phantasy*), που σχετίζεται με την βαθύτερη επιθυμία, επιτελεί τελικά, μια διαφορετική λειτουργία σε σχέση με το Εγώ με το οποίο βρίσκεται σε αντίθεση.

Εν τέλει, οι Wollheim και Gardner συμφωνούν στο ότι το μη εννοιακό περιεχόμενο της ασυνείδητης φαντασίωσης αναπαριστά κατά ένα τρόπο συγκεχυμένο τον εσωτερικό κόσμο. Γι' αυτό, προτείνουν να υιοθετήσουμε τις ψυχαναλυτικές ερμηνείες,⁴⁷ ο τελικός στόχος των οποίων είναι η ασυνείδητη επιθυμία και η

---

⁴⁶ Βλ. Gardner, S., 2006: 166

⁴⁷ Αξίζει να τονίσουμε εδώ, ότι η ερμηνεία βρίσκεται στο επίκεντρο της φροϋδικής θεωρίας και τεχνικής. «Η ψυχανάλυση θα μπορούσε να ορισθεί από την ερμηνεία, δηλαδή από την αποκάλυψη της λανθάνουσας σημασίας των λεγομένων και της συμπεριφοράς ενός υποκειμένου... δεν καλύπτει, ωστόσο, το σύνολο των παρεμβάσεων του ψυχαναλυτή κατά τη διάρκεια της θεραπείας». (Laplanche, J., 1981:250). Ακόμη, υπογραμμίζουμε, ότι ο Freud, στο δοκίμιο του «Χειρισμός της Ερμηνευτικής των Ονείρων στη Ψυχανάλυση» (1911), διευκρινίζει: «η ερμηνεία των ονείρων δεν πρέπει να χρησιμοποιείται κατά τη διάρκεια της ψυχαναλυτικής θεραπείας, σαν μια τέχνη αυτή καθαυτή, αλλά ότι ο χειρισμός της πρέπει να υπόκειται στους τεχνικούς κανόνες στους οποίους οφείλει να υπακούει η θεραπεία στο σύνολό της». Εξυπακούεται ότι ο επικαθορισμός δεν υπονοεί ότι το σύμπτωμα ή το όνειρο προσφέρεται για απροσδιόριστο αριθμό ερμηνειών.

«Ας σημειωθεί επιπλέον, ότι από άποψη ορολογίας, ο γαλλικός όρος *ερμηνεία* (*interpretation*) δεν αντιστοιχεί ακριβώς στον γερμανικό όρο *Deutung*. Ο γαλλικός όρος προσανατολίζει περισσότερο το πνεύμα προς ό,τι υποκειμενικό και μάλιστα «τραβηγμένο» ή αυθαίρετο υπάρχει στην έννοια που δίνεται σε ένα γεγονός, σε έναν λόγο. Ο όρος *Deutung* βρίσκεται πιο κοντά στην εξήγηση, στη διασαφήνιση, και παρουσιάζει σε μικρότερο βαθμό για το κοινό γλωσσικό αίσθημα

φαντασίωση μέσα στην οποία αυτή παίρνει μορφή, προκειμένου να ερμηνεύσουμε την ανορθόλογη συμπεριφορά ενός υποκειμένου. Καθώς μάλιστα παρατηρεί ο Gardner,⁴⁸ η ψυχαναλυτική ερμηνεία είναι μια «ορθολογικοποιούσα» (οιονεί ορθολογικοποιημένη) μορφή εξήγησης, διότι εστιάζεται σε συνδέσεις περιεχομένου που ωθούνται από την επιθυμία. Και η αντίληψη αυτή τον οδηγεί στην υπόθεση ότι ο ασθενής, μέσω της θεραπευτικής διαδικασίας, αρχίζει σταδιακά να αποδίδει έλλογη μορφή στα περιεχόμενα του ασυνείδητου, έτσι ώστε η σκέψη του να αποκτά συνεκτικότητα και συνεπώς να «εκλογικεύει» την ανορθόλογη συμπεριφορά του.

Παρά τα οποιαδήποτε ερμηνευτικά ζητήματα για τις φροϋδικές διατυπώσεις, δεν μπορούμε, ωστόσο, να μην επισημάνουμε ότι οι απόψεις των Wollheim και Gardner συγκλίνουν με τις αντίστοιχες του Freud για τον οποίο «...τα συμπτώματα και οι παθολογικές εκδηλώσεις του ασθενούς, όπως και όλες οι ψυχικές του δραστηριότητες, είναι εξαιρετικά σύνθετης φύσης, και τα στοιχεία της σύνθεσης αυτής είναι σε τελευταία ανάλυση, κίνητρα και ενορμητικές διακινήσεις. Ο άρρωστος όμως αγνοεί τα πάντα, ή σχεδόν, για τα ενεχόμενα επί μέρους κίνητρα. Του μαθαίνουμε λοιπόν, να κατανοεί τη σύνθεση αυτών των εξαιρετικά πολύπλοκων ψυχικών σχηματισμών, ανάγουμε τα συμπτώματα στις ενορμητικές διακινήσεις που τα προξενούν [και] υποδεικνύουμε στον άρρωστο ότι τα συμπτώματα υπακούουν σε ενορμητικά κίνητρα που αγνοούσε μέχρι τότε».⁴⁹

Εντούτοις, τα πράγματα δεν είναι τόσο απλά, όσο φαίνονται εκ πρώτης όψεως. Ο Freud, ως γνωστόν, υπογράμμισε συνεχώς το γεγονός ότι η ερμηνεία της μεταβίβασης και η ερμηνεία της αντίστασης του αναλυόμενου,⁵⁰ ακόμη κι αν είναι εντελώς ορθή, δεν διασφαλίζει την υποχώρηση των συμπτωμάτων του. Όπως το

την υποτιμητική χροιά που μπορεί να πάρει ο γαλλικός όρος. Η *Deutung* ενός ονείρου, γράφει ο Freud, συνίσταται στον καθορισμό της *Bedeutung* του, της σημασίας του». (Laplanche, J., 1981: 251).

⁴⁸ Βλ. Gardner, S., 2006: 118

⁴⁹ Laplanche, J., 1986: 550. Για μια γενική εικόνα των φροϋδικών απόψεων βλ. Freud, S., [1937], 1985: 107, Freud, S., [1939] 1990: 66-74, Freud, S., [1939], 2017: 65-72.

⁵⁰ Διευκρινίζουμε ότι «κατά τη διάρκεια της ψυχαναλυτικής αγωγής ονομάζεται **αντίσταση** οτιδήποτε, μέσα στις πράξεις και τους λόγους του αναλυόμενου, αντιτίθεται στην πρόσβαση στο ασυνείδητό του. Κατ' επέκταση, ο Freud μίλησε για αντίσταση στην ψυχανάλυση ορίζοντας έτσι μια αρνητική στάση προς τις ανακαλύψεις του, στον βαθμό που αυτές απεκάλυπταν τις ασυνείδητες επιθυμίες και επέβαλλαν στον άνθρωπο μια ψυχολογική ταπείνωση». (Laplanche, J., 1986: 58).

θέτει ο ίδιος,⁵¹ δεν αρκούσε να ανακοινωθεί στους ασθενείς η σημασία των συμπτωμάτων τους για να αρθεί η απώθηση.⁵² «Στην πραγματικότητα, η απώθηση δεν αίρεται παρά μόνο όταν υπερβληθούν οι αντιστάσεις, οι οποίες εμποδίζουν την επικοινωνία μεταξύ των συστημάτων *ασυνείδητο* και *συνειδητό* και συσχετιστεί η συνειδητή αναπαράσταση με τα ασυνείδητα μνημονικά ίχνη. Μόνο όταν συνειδητοποιηθούν τα μνημονικά ίχνη, έχουμε επιτύχει τον σκοπό μας».⁵³

Είναι επίσης εμφανές από την κλινική πρακτική ότι η υπαγωγή του ασυνείδητου περιεχομένου στη συνειδητή σκέψη και η έλλογη διαχείριση της συμπεριφοράς εκ μέρους του πάσχοντος, που υποτίθεται για τον Gardner πως οδηγεί στην άμβλυση των συμπτωμάτων, μάλλον δεν τροποποιεί, κατ' αρχήν, τίποτε στην ψυχική του κατάσταση. Γι' αυτό, φαίνεται αρκετά δύσκολο να αποδεχτούμε τον συλλογισμό του και ο λόγος είναι ότι εμπνέεται μάλλον από μια στενή αντίληψη της φροϋδικής σκέψης. Ότι διακυβεύεται μέσα στην αναλυτική συνεδρία δεν είναι απλώς μια διαδικασία αποσαφήνισης, ώστε να προσδιορισθούν οι παράγοντες που επηρεάζουν μια ανορθόλογη συμπεριφορά. Για να μπορέσει η ψυχανάλυση να είναι «θεραπευτική», απαιτείται μια ολόκληρη διεργασία, όψεις της οποίας θα προσπαθήσουμε να περιγράψουμε επιγραμματικά.

---

⁵¹ Κατά τον Freud, «Ξεπεράσαμε εδώ και καιρό την αντίληψη ότι ο άρρωστος υποφέρει από ένα είδος άγνοιας κι ότι αν κατορθώσουμε να τη διαλύσουμε (με την κοινοποίηση, για παράδειγμα, των σχέσεων αιτιότητας ανάμεσα στην αρρώστια του και την ύπαρξή του, τα γεγονότα της παιδικής του ηλικίας, κ.λπ.) η ίασή του θα είναι βεβαία. Όμως, ο παθογόνος παράγοντας δεν είναι αυτή καθαυτή η μη γνώση, αλλά το γεγονός ότι η μη γνώση στηρίζεται σε εσωτερικές αντιστάσεις που την προξένησαν και που συνεχίζουν να τη συντηρούν». (Laplanche, J., 1986: 552).

⁵² Εγχείρημα με το οποίο το υποκείμενο επιδιώκει να απωθήσει προς το ασυνείδητο ή να διατηρήσει σ' αυτό αναπαραστάσεις (σκέψεις, εικόνες, αναμνήσεις) που απειλούν τον ψυχισμό. Η απώθηση προκύπτει σε περιπτώσεις όπου η ικανοποίηση μιας ενόρμησης – η οποία είναι αυτή καθαυτή ικανή να επιφέρει ηδονή- κινδυνεύει να προκαλέσει δυσaréσκεια ως προς άλλες ψυχικές απαιτήσεις. Βλ. Laplanche, J., 1981:79.

⁵³ Freud, S., [1915], 1980: 61-62. Όπως μάλιστα αναφέρει παρακάτω, «μπορούμε τώρα να διατυπώσουμε με ακρίβεια τι είναι αυτό που αρνείται η απώθηση στην παραμερισμένη αναπαράσταση, στην περίπτωση των νευρώσεων μεταβίβασης: αρνείται τη μετάφρασή της σε λέξεις που θα παραμείνουν συνδεδεμένες με το αντικείμενο. [Έτσι], η αναπαράσταση που δεν αρθρώνεται με λέξεις ή το ψυχικό ενέργημα που δεν υπερεπενδύεται, παραμένουν απωθημένα στο Ασδ». (Freud, S., [1915], 1980: 89).

Συμφωνούμε με τον Gardner ότι η ορθολογιστική αναδιοργάνωση της σκέψης και ο μετασχηματισμός των ακατέργαστων περιεχομένων του νου, ώστε να γίνουν κατάλληλα προς ερμηνεία, διαδραματίζει πράγματι αποφασιστικό ρόλο στη ψυχοθεραπεία. Κατά την εξέλιξη της ψυχαναλυτικής τεχνικής, η μέθοδος θεραπείας συγκεκριμενοποιήθηκε, λαμβάνοντας υπόψη τη συγκρότηση των αντιστάσεων, τη μεταβίβαση και την ερμηνεία της επιθυμίας. Το γεγονός αυτό σημαίνει ότι δόθηκε έμφαση στην αποτελεσματικότητα της ερμηνευτικής επεξεργασίας και στην επίτευξη μιας επαρκούς συμβολοποίησης μέσω του λόγου,⁵⁴ «μιας επαρκούς δηλαδή απόδοσης με γλωσσικούς όρους, κάποιων βουβών, κατά κανόνα επώδυνων συναισθηματικών φορτίων που εμφανίζονταν μέχρι τότε με τη μορφή μη αντιμετωπίσιμων και εν πολλοίς ακατανόητων συμπτωμάτων».⁵⁵

Εντούτοις, όπως τονίζει ο Laplanche, κεντρικό στοιχείο της φροϋδικής θεωρίας παραμένει «η έννοια του συναισθήματος που έχει μεγάλη σημασία ήδη από τα πρώτα ακόμη γραπτά των Breuer και Freud», όπως το έργο *Μελέτες για την Υστερία* του 1985, ένα κείμενο για την ψυχοθεραπεία της υστερίας και την ανακάλυψη της θεραπευτικής αξίας της εκτόνωσης.⁵⁶

---

⁵⁴ Laplanche, J., 1981: 278.

⁵⁵ Μπαλτάς, Α., «Αντικείμενο και πειραματικός έλεγχος επιστημονικών θεωριών: φυσική και ψυχανάλυση», στο *Ψυχολογία*, τόμος 4, τεύχος 2, Αθήνα 1997, σελ. 18.

⁵⁶ Οφείλουμε να λάβουμε υπ' όψιν, ότι στο έργο αυτό «η αρχή του υστερικού συμπτώματος αναζητήθηκε σε ένα τραυματικό γεγονός, στο οποίο το άτομο δεν είχε αντιστοιχίσει μια κατάλληλη εκφόρτιση (εγκλωβισμένο συναίσθημα). (Laplanche, J., 1986: 455). Από τη μελέτη επομένως της υστερίας προκύπτει, κατά τον Freud, ότι η αναπαράσταση δεν σχετίζεται αναγκαστικά με το συναίσθημα που ήταν αρχικά συνδεδεμένο μαζί της. Και είναι αυτός ο διαχωρισμός (συναίσθημα χωρίς αναπαράσταση, αναπαράσταση χωρίς συναίσθημα) που επιφυλάσσει στο καθένα διαφορετική τύχη. Στη βάση αυτής της θεώρησης λοιπόν, ο Freud θα μας υποδείξει διάφορες δυνατότητες μετασχηματισμού του συναισθήματος. Ειδικότερα, υποστηρίζει ότι «αναγνωρίζει τρεις μηχανισμούς: α) Τη (σωματο)μετατροπή των συναισθημάτων στη (σωματο)μετατρεπτική υστερία, β) τη μετάθεση του συναισθήματος στις ιδεοληψίες και γ) τον μετασχηματισμό του συναισθήματος στην αγχώδη νεύρωση και την μελαγχολία». (Laplanche, J., 1986: 455). Ωστόσο, πραγματεύθηκε εκ νέου το ζήτημα της αυτονομίας του συναισθήματος στα μεταψυχολογικά κείμενά του, κυρίως στα άρθρα «Η Απώθηση» (1915) και «Το ασυνείδητο» (1915), για να ορίσει «το συναίσθημα ως η υποκειμενική έκφραση της ποσότητας ενορμητικής ενέργειας και των παραλλαγών της. (Laplanche, J., 1981: 455). Είναι γεγονός λοιπόν, ότι αρχικά ο Φρόυντ δεν διαχώριζε με σαφήνεια το συναίσθημα από τις ενορμήσεις (Trieb). Στη δεύτερη θεωρία του για την αιτιολογία των νευρώσεων όμως, ισχυρίζεται ότι οι ενορμήσεις εκδηλώνονται, αφενός, μέσω ψυχικών αναπαραστάσεων δηλαδή ιδεών, εικόνων και, αφετέρου, μέσω συναισθημάτων. Κατά τη διεργασία μάλιστα της απώθησης, όπως δηλώνει ρητά «το αναπαραστατικό μέρος ενός συναισθήματος γίνεται ασυνείδητο, εντούτοις, εξακολουθεί να μας επηρεάζει ως διεργασία, που γίνεται αισθητή σε εμάς σαν συναίσθημα». (Laplanche, J., 1981: 83,

Αν και στην παρούσα μελέτη δεν μπορούμε να υπεισέλθουμε σε μια λεπτομερή ανάλυση ολόκληρης της φροϋδικής αντίληψης για το συναίσθημα ωστόσο, ένας τρόπος να συνοψίσουμε θα ήταν ότι η ανακούφιση από τα συμπτώματα και, ενδεχομένως, η ίαση των διαταραχών πραγματοποιείται «όταν το υποκείμενο μπορέσει, κατά τη διάρκεια της αγωγής, να ελευθερωθεί (κάθαρση) από τα συναισθήματα που είναι 'εγκλωβισμένα' μέσα του (εκτόνωση)». ⁵⁷ Εν προκειμένω, «η αναμνημόνευση των οδυνηρών αναπαραστάσεων αποκτά θεραπευτική αποτελεσματικότητα μόνο αν η ανάμνηση του γεγονότος συνοδεύεται από την αναβίωση του συναισθήματος, το οποίο αρχικά ήταν συνδεδεμένο μαζί του». Αυτό σημαίνει, ότι το συναισθηματικό στοιχείο έχει κεφαλαιώδη σημασία για την απώθηση· πράγματι, η απώθηση «δεν έχει άλλο κίνητρο και άλλον σκοπό από το να αποφύγει τη δυσαρέσκεια». ⁵⁸

Γι' αυτόν τον λόγο ο Α. Μπαλτάς ⁵⁹ επισημαίνει ότι «μπορεί μεν [η ψυχαναλυτική διαδικασία] να κινητοποιεί ρητούς συλλογισμούς και να επιστρατεύει συνειδητές

---

291). Εν κατακλείδι, «τα συναισθήματα είναι εκφορτίσεις που αυτά καθ' εαυτά δεν υφίστανται απώθηση. Μόνον η ψυχική αναπαράσταση απωθείται και αυτή είναι μια θεωρητική πρόταση ευρέως αποδεκτή μέχρι σήμερα εντός της ψυχαναλυτικής κοινότητας». Βλ. Βασλαματζής, Γ., «Το συναίσθημα στην ψυχαναλυτική κατάσταση», στο *Συζητήσεις για τον Λόγο στο Αιγινήτειο*, σειρά Συνάψεις, τόμος Ι. Αθήνα 2008, σελ. 187-188. Οφείλουμε, όμως, να αναγνωρίσουμε ότι δύσκολα μπορεί κανείς να κατανοήσει πώς ο όρος συναίσθημα μπορεί να έχει νόημα ανεξάρτητα από κάθε αναφορά στη συνείδηση του εαυτού. Ο ίδιος ο Freud θέτει το ερώτημα: είναι θεμιτό να μιλά κανείς για ασυνείδητο συναίσθημα; Αρνείται πάντως να παραλληλίσει το λεγόμενο «ασυνείδητο» συναίσθημα (αίσθηση ασυνείδητης ενοχής, για παράδειγμα) με τις ασυνείδητες αναπαραστάσεις. Κατ' αυτόν, υπάρχει μια αξιοσημείωτη διαφορά μεταξύ της ασυνείδητης αναπαράστασης και του ασυνείδητου συναισθήματος: «Η ασυνείδητη αναπαράσταση, εφόσον έχει απωθηθεί, παραμένει μέσα στο ασυνείδητο σύστημα ως πραγματικός σχηματισμός, ενώ στο ασυνείδητο συναίσθημα δεν αντιστοιχεί παρά ένα στοιχείο, το οποίο δεν κατόρθωσε να αναπτυχθεί». (Laplanche, J., 1986: 455-456). Για τη σημασία των ασυνείδητων συναισθημάτων βλ. Freud, S., [1915], 1980: 63-72.

⁵⁷ Laplanche, J., 1986: 363. Να υπενθυμίσουμε ότι «η εκτόνωση είναι συγκινησιακή εκφόρτιση διά της οποίας το υποκείμενο απελευθερώνεται από το συναίσθημα, που συνδέεται με την ανάμνηση ενός τραυματικού γεγονότος' κατ' αυτόν τον τρόπο του επιτρέπει να μη γίνει ή να μην παραμείνει παθογόνο. Η εκτόνωση, η οποία μπορεί να προκληθεί κατά την ψυχοθεραπεία, ιδίως υπό ύπνωση, με αποτέλεσμα την κάθαρση, μπορεί επίσης να επέλθει αυτομάτως αφού περάσει ένα μεγαλύτερο ή μικρότερο χρονικό διάστημα από τον αρχικό τραυματισμό. (Laplanche, J., 1981:173-174). Επίσης, επισημαίνουμε ότι, κατά τον Freud, η απουσία εκτόνωσης έχει ως αποτέλεσμα την παραμονή σε ασυνείδητη κατάσταση ομάδας αναπαραστάσεων, οι οποίες αποτελούν την αιτία νευρωσικών συμπτωμάτων.

⁵⁸ Απ' αυτό [άλλωστε] προκύπτει ότι «το "πεπρωμένο" του ποσού (quantum) συναισθήματος της ενόρμησης είναι πολύ πιο σημαντικό από το "πεπρωμένο" της παράστασης». (Laplanche, J., 1986: 170).

⁵⁹ Μπαλτάς, Α., 1991:17- 18.

λειτουργίες, αλλά στηρίζεται κατά βάση στη συσχέτιση δύο "ασυνειδήτων", αυτού του "ασθενούς" και εκείνου του αναλυτή του. Είναι αυτή η σχέση που συγκροτεί τη "μεταβίβαση", από την πλευρά του ασθενούς και την "αντιμεταβίβαση" από την πλευρά του αναλυτή, "μεταβίβαση" και "αντιμεταβίβαση" που επιτρέπουν από κοινού τη διακίνηση (δηλαδή τη δυνατότητα απεύθυνσης) τόσο των "ελεύθερων συνειρμών" στους οποίους προβαίνει ο "ασθενής", όσο και των συναφών "παρεμβάσεων" του αναλυτή. Η δε διακίνηση αυτή ουσιαστικά συντελείται σε ένα "συναισθηματικό" ούτως ειπείν, επίπεδο και όχι σε ένα καθαρό γνωσιακό. Τα παραπάνω συνεπάγονται, ότι η γνώση που παρέχει η ψυχανάλυση στον ίδιο τον "ασθενή" που έχει εισέλθει σε αναλυτική διαδικασία, στην ουσία δεν αποτελεί γνώση κατά την οπτική του τρίτου προσώπου.⁶⁰ Δηλαδή, πρόκειται για ένα είδος γνώσης που ουσιαστικά δεν στηρίζεται στη δυνατότητα χειρισμού των οικείων ψυχαναλυτικών εννοιών, ακόμη και αν ενδέχεται κάποιες από αυτές να παίζουν έναν ρόλο εκεί».

Σε αντιδιαστολή με αυτή τη θέση, ο Gardner συναρτά τη θεραπεία με την ανάπτυξη μιας ιδιαίτερης γνωστικής ικανότητας, η οποία αποκτάται ως αποτέλεσμα έλλογης νοητικής διεργασίας και συντελείται, όπως κρίνει, υπό την αποκλειστική καθοδήγηση της γλώσσας και της λογικής. Αντιλαμβανόμαστε, επομένως, ότι μολονότι η εκδοχή του Gardner είναι ελκυστική στο πλαίσιο της φιλοσοφίας του, αμφιβάλουμε εάν σε τελική ανάλυση μπορεί να ερμηνεύσει ικανοποιητικά τη φύση της ίδιας της θεραπείας.

---

⁶⁰ Για καλύτερη κατανόηση της θέσης του σημειώνουμε ότι «ο γενικά αποδεκτός, ήδη από την εποχή του Πλάτωνα, ορισμός της γνώσης ως αληθούς δικαιολογημένης πεποίθησης περιορίζεται στην οπτική του τρίτου προσώπου και άρα, μάλλον, δεν είναι σε θέση να δεξιωθεί την ποικιλία μορφών γνώσης που παρέχει η ψυχανάλυση. Το κύριο χαρακτηριστικό του είδους γνώσης που αποκομίζει ο αναλύόμενος για τον εαυτό του δεν είναι ότι αποκτά αληθείς δικαιολογημένες πεποιθήσεις ή ότι μπορεί να διατυπώσει τη γνώση αυτή σε προτασιακή μορφή, μολονότι κατά κανόνα συμβαίνουν και αυτά. Δηλαδή, αν η εν λόγω γνώση περιοριζόταν έτσι στην οπτική του τρίτου προσώπου τότε θα αρκούσε για τη «θεωρία» του αναλύόμενου απλώς να του "εξηγήσει" ο αναλυτής τι τρέχει με αυτόν και ο ίδιος να το καταλάβει θεωρητικά. Και βέβαια όλοι γνωρίζουν (κατά την οπτική του τρίτου προσώπου!) πως η ψυχανάλυση δεν λειτουργεί καθόλου με αυτόν τον τρόπο. Ωστόσο, ο αναλύόμενος όντως αποκομίζει κάποιου είδους γνώση, ακόμη και αν δεν είναι σε θέση να την αναγάγει σε πεποιθήσεις και να τη διατυπώσει ο ίδιος σε προτασιακή μορφή: πρόκειται για κάτι ζωτικής σημασίας που, ακριβώς, έμαθε, και μάλιστα σε συνήθως επώδυνα, για κάτι που μπορεί να λειτουργήσει ως τέτοιο και να κινητοποιηθεί ή να χρησιμοποιηθεί αντίστοιχα». Μπαλτάς, Α., «Ψυχανάλυση: Μια πρόκληση στη φιλοσοφία», στο *Ο Πολίτης*, τεύχος 71, 1999, σελ. 39.

Ε. Η κληρονομιά του Freud και οι νέες θεωρίες περί ψυχικής χωροθεσίας

Θα εστιάσουμε τώρα την προσοχή μας στο αφετηριακό σημείο της διαμάχης, που αφορά την ίδια την έννοια των ψυχικών συστημάτων. Και αυτό γιατί στο θέμα που μας απασχολεί εγείρονται πολλά ερωτήματα σε σχέση, κυρίως, με την υφή τους. Για παράδειγμα, μπορούμε να εννοήσουμε τα ψυχικά συστήματα ως πραγματικά ή παραπέμπουν σε νοητικές κατασκευές, το περιεχόμενο των οποίων αποτελεί προϊόν μυθοπλασίας; Πρόκειται για αυτόνομα συστήματα εντελώς παράλληλα μεταξύ τους ή μήπως πρέπει να αποδεχτούμε την εκδοχή μιας λειτουργιστικής αντίληψης⁶¹ που υποστηρίζει ότι ο άνθρωπος αποτελεί μια οργανική ενότητα που συγκροτείται από ιεραρχημένα μεταξύ τους λειτουργικά συστήματα;

Στη συνέχεια, θα επικεντρωθούμε στα ζητήματα που σχετίζονται με την εξήγηση της ανορθόλογης συμπεριφοράς και στηρίζονται, όπως ήδη αναφέραμε, σε δύο τύπους επιχειρημάτων. Ο πρώτος τύπος μας υποδεικνύει ότι πρόκειται για αυτόνομα υποσυστήματα του νου, ενώ ο δεύτερος, να τα κατανοήσουμε σαν επιμέρους συστήματα που αναδύονται προοδευτικά από το ασυνείδητο.

Ο Gardner, αντίθετα από την εκδοχή του λειτουργισμού των ανθρωπίσκων⁶² και προσπαθώντας να επιλύσει διάφορα προβλήματα, όπως ότι το πρόσωπο δεν συγκροτείται από διαφορετικά υποσυστήματα, φαίνεται ότι επιστρέφει στη δεύτερη θεωρία (1923) του Freud, η οποία, κατά τη γνώμη του, προσιωνίζει την κλαϊνική θεωρία. Το επιχειρήμα του ξεκινά από τη συγκεκριμένη ανάγνωση της φροϋδικής θεωρίας βάσει της οποίας επιμένει ότι δεν απαιτείται να αντιληφθούμε τα ψυχικά μέρη (το Αυτό, το Εγώ και το Υπερεγώ) ως υποσυστήματα, ώστε να τα θεωρήσουμε, με έναν άκαμπτο τρόπο, πραγματικά υποκείμενα και να τους

---

⁶¹ Ενδεικτικά βλ. Βενιέρη, Μ., 2002: 202.

⁶² Βλ. Gardner, S., 2006: 54.

αποδώσουμε αποβλεπτικότητα, ένα γνώρισμα που χαρακτηρίζει τις ενσυνείδητες καταστάσεις.

Προφανώς, έχουμε να κάνουμε με ένα ζήτημα πολύπλοκο, επειδή συνδέεται με το πρόβλημα της προσωπικής ταυτότητας και της ελεύθερης βούλησης, αλλά στην παρούσα εργασία δεν θα υπεισέλθουμε στην ανάλυση των αντίστοιχων επιχειρημάτων. Αυτό που έχει σημασία, σύμφωνα με τον Gardner, είναι ότι συνήθως οι άνθρωποι νιώθουν πως είναι ενιαίο υποκείμενο και δεν αντιλαμβάνονται τον εαυτό τους ως διασπασμένο.

Προκειμένου όμως να κατανοήσουμε τις έντονες διαφοροποιήσεις, θα επικαλεστούμε ως παράδειγμα ένα όνειρο που παρουσίασε ένας ασθενής την πρώτη βδομάδα της ψυχαναλυτικής θεραπείας του, το οποίο απεικονίζει τη σχέση μεταξύ ασυνείδητης φαντασίωσης, αμυντικών μηχανισμών και δομής του εγώ. Επισημαίνουμε ότι πρόκειται για μια περίπτωση που αναλύθηκε από την Hanna Segal, μαθήτρια της Melanie Klein, η σχολή της οποίας δίνει έμφαση στην ανάλυση των πιο πρωτόγονων φαντασιώσεων και την επίδρασή τους στην ψυχονοητική ζωή του παιδιού.⁶³

---

⁶³ Αξίζει να επιμείνουμε στο θέμα της φαντασίωσης για να αποσαφηνίσουμε τους όρους. «Ο γερμανικός όρος *phantasie* αντιστοιχεί στην έννοια φαντασία. Δεν προσδιορίζει την ικανότητα του να φαντάζεται κανείς με τη φιλοσοφική έννοια του όρου (*Einbildungskraft*), όσο τον κόσμο του φαντασιακού, το περιεχόμενό του και τη δημιουργική δραστηριότητα που τον κινεί (*das phantasieren*). Ο Freud θα χρησιμοποιήσει όλη αυτή την ποικιλία εκδοχών του όρου που παρέχει η γερμανική γλώσσα». (Laplanche, J., 1986: 535). Και σε κάθε περίπτωση, στο έργο του «η φαντασίωση (Αγγλικά: *fantasy* ή *phantasy*) απαντάται με ποικίλες μορφές: συνειδητές φαντασιώσεις ή ονειροπολήσεις, ασυνείδητες ονειροπολήσεις, ασυνείδητες φαντασιώσεις που αποκαλύπτονται από την ψυχανάλυση και αποτελούν την λανθάνουσα υποδομή έκδηλων περιεχομένων, πρωταρχικές φαντασιώσεις». (Laplanche, J., 1986:535). Αναμφίβολα, στη φροϋδική θεωρία «η φαντασίωση βρίσκεται σε πολύ στενή σχέση με την επιθυμία... Πώς όμως πρέπει να κατανοήσουμε τη σχέση αυτή;... Είναι γνωστό ότι η επιθυμία, κατά τον Freud, έχει ως πρότυπο και τόπο καταγωγής την εμπειρία ικανοποίησης. Φαίνεται ότι η πρώτη εκδήλωση επιθυμίας είναι μια ψευδαισθητική επένδυση αναμνήσεων ικανοποίησης». (Laplanche, J., 1981:539). Θα λέγαμε ακόμη, παρόλο που είναι υπεραπλουστευτικό, ότι ο Freud αναγνωρίζει πως «η πρωταρχική φαντασίωση αποδίδει με φαντασιακούς τρόπους την εννομητική ζωή, οι βασικές συνιστώσες της οποίας καθορίζονται βιολογικά». (Laplanche, J., 1986: 533). Επιπλέον, «θα μπορούσαμε, παρά το γεγονός ότι ο ίδιος ο Freud δεν το κάνει με σαφήνεια, να διακρίνουμε στο έργο του τρία διαφορετικά επίπεδα λειτουργίας της φαντασίωσης: το συνειδητό, το προσυνειδητό και το ασυνείδητο. Η ψυχανάλυση αποκαλύπτει τις φαντασιώσεις επιθυμιών που εκδηλώνονται στα νυκτερινά όνειρα και αποτελούν συχνά αναψηλαφήσεις και επαναλήψεις παιδικών σκηνών». (Laplanche, J., 1986: 537- 538).

Ο ασθενής, ένας αξιωματικός του ναυτικού, ονειρεύτηκε μια πυραμίδα στη βάση της οποίας υπήρχε ένα πλήθος βάνουσων, πρωτόγονων ναυτικών. Πάνω στο κεφάλι τους μετέφεραν ένα χοντρό βιβλίο και πάνω στο βιβλίο στεκόταν ένας αξιωματικός του ναυτικού, του ίδιου βαθμού με τον δικό του. Στους ώμους του στεκόταν ένας ναύαρχος που φαινόταν να του ασκεί μεγάλη πίεση πάνω του. Ο αναλυόμενος, αφού διηγήθηκε το όνειρό του, είπε: «Αυτός είμαι εγώ, αυτός είναι ο κόσμος μου».⁶⁴ Κατά την Segal, όλα αυτά, που αναφέρθηκαν από τον ίδιο τον ασθενή στο όνειρό του, περιγράφουν τις φαντασιώσεις που είχε για τον εαυτό του και τον ψυχικό του κόσμο. Υποθέτει δε ότι το εγώ του αναλυόμενου αισθάνεται να συνθλίβεται και να περιορίζεται ανάμεσα στα ένστικτα που τον σπρώχνουν από κάτω και το υπερεγώ που τον πιέζει από πάνω.

Ο Gardner, που υιοθετεί επίσης την κλαϊνική οπτική, επιχειρεί να ερμηνεύσει το περιστατικό με τους ίδιους θεωρητικούς όρους.⁶⁵ Γι' αυτό αναφέρει ότι συνήθως ταυτίζουμε τον εαυτό μας με το ego, υπό την έννοια ενός υποκειμένου που

Υπ' αυτήν την έννοια, «η φαντασίωση ως παράγωγο του ασυνειδήτου αποτελεί εκπλήρωση επιθυμίας, όπου η επιθυμία (Wunsch) εκφράζεται υπό μορφή λίγο ως πολύ μεταμφιεσμένη... Ωστόσο όχι μόνο το όνειρο, αλλά και η υστερική κρίση αποτελεί εκπλήρωση επιθυμίας». (Laplanche, J., 1986: 168-169).

Τώρα, για λόγους που σχετίζονται με την παρούσα εργασία, αναφέρουμε ότι στη διατριβή της *The Nature and Function of Phantasy*, 1948, η Susan Isaacs προτείνει να υιοθετηθούν δύο γραφές: *fantasy* και *phantasy* για να υποδηλωθούν αντίστοιχα από τη μια «οι συνειδητές ονειροπολήσεις, οι επινοήσεις της φαντασίας κλπ.» και από την άλλη «...το πρωτογενές περιεχόμενο των ασυνειδήτων ψυχονοητικών διεργασιών». Η συγγραφέας πιστεύει ότι μολονότι με τον τρόπο αυτό αλλάζει την ψυχαναλυτική ορολογία, στην ουσία παραμένει πιστή στη σκέψη του Freud. Η γνώμη εντούτοις, των περισσότερων ψυχαναλυτών είναι ότι «η προτεινόμενη διάκριση δεν μπορεί να αποδώσει την πολυπλοκότητα των απόψεων του Freud, και ότι εάν κατά τη μετάφραση των κειμένων του είχαμε την υποχρέωση να επιλέξουμε μεταξύ των *fantasy* και *phantasy* θα καταλήγαμε στις πιο αυθαίρετες ερμηνείες». (Laplanche, J., 1986: 540).

Εντούτοις, αυτή είναι η γραμμή που υιοθετεί ο Gardner, ο οποίος επιλέγει την κλαϊνική θεωρία έναντι της φροϋδικής, προκειμένου να απαντήσει στα ερωτήματα που αφορούν την υφή των ψυχικών συστημάτων. Η Klein συμφωνεί ότι η αρχή της ευχαρίστησης βρίσκεται υπό την κυριαρχία της ψευδαισθησιακής ικανοποίησης επιθυμίας. Θεώρησε όμως, ότι από την αρχή υπάρχει η ασυνείδητη φαντασίωση, 'αντιπρόσωπος της ενόρμησης', όπου υπάρχει η στοιχειώδης αναπαράσταση ενός αντικειμένου ικανού να την ικανοποιήσει. Οι πρώτες φαντασιώσεις είναι σωματικές, αργότερα οπτικές και τελικά λεκτικοποιημένες. Τα πρώτα σύμβολα αποτελούν συγκεκριμένες (concrete) προβολές μέρους του σώματος του μωρού προς τον έξω κόσμο. Έτσι, η σημασία που αποδίδει στην ασυνείδητη φαντασίωση την οδήγησε στην διεύρυνση και στην επαναδιατύπωση της φροϋδικής έννοιας. Για μια εξαιρετική σύνοψη του κλαϊνικού έργου βλ. Segal, H. [1964], *Εισαγωγή στο Έργο της Μελανί Κλάϊν*, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 1999 και Έρη Τζαβέλα <https://tzavela.gr>.

⁶⁴ Segal, H., 1999: 49.

⁶⁵ Gardner, S., 2006: 140- 148, 179-181.

αντιλαμβάνεται και έχει επίγνωση όλων των συνειδητών καταστάσεων του. Υπογραμμίζει, ωστόσο, ότι η ταύτιση του εαυτού μας με το ego, είναι πλασματική, όπως και στην περίπτωση του αξιωματικού του ναυτικού. Μπορούμε μάλιστα να υποθέσουμε ότι πρόκειται για μια φαντασιακή κατασκευή που αφορά τους περισσότερους ανθρώπους. Κατ' αυτόν, οι φαντασιώσεις που έχει το ego για τον εαυτό του μας υποχρεώνουν να προσδιορίζουμε το ego ως κεντρικό σύστημα της προσωπικότητας. Οικοδομούμε έτσι μια πλασματική αντίληψη ενός ενιαίου και αναλλοίωτου ego που αφορά ωστόσο μια επιμέρους δομή (το φρουδικό εγώ σαν ψυχικό σύστημα) και όχι το σύνολο των χαρακτηριστικών ενός προσώπου που συγκροτούν το ίδιο το άτομο, δηλαδή αυτό που αποκαλούμε εαυτό (self).

Προκειμένου λοιπόν να αποδώσει ο Gardner μια συνεκτική ερμηνεία στη φρουδική θεωρία, κρίνει ότι πρέπει να αντιμετωπίσουμε αυτή την προτεινόμενη από τον Freud ψυχική χωροθεσία από δύο οπτικές γωνίες, μια ενδοθεωρητική και μια εξωθεωρητική, και γι' αυτό χρησιμοποιεί τη διάκριση μεταξύ δύο τύπων αντίληψης για τα ψυχικά μας περιεχόμενα: η ενδοθεωρητική αντίληψη αναφέρεται στην υποκειμενική σκοπιά και αφορά τον τρόπο με τον οποίο το υποκείμενο αντιλαμβάνεται τα ψυχικά του φαινόμενα, ενώ η εξωθεωρητική συνυφαίνεται με μια αντικειμενική σκοπιά.⁶⁶ Σύμφωνα με την προσέγγισή του, όταν εμείς οι ίδιοι αναπαριστούμε τα ψυχικά μας φαινόμενα ενδοθεωρητικά είναι σαν να δημιουργούμε μυθοπλαστικά αντικείμενα. Αυτά τα μυθοπλαστικά αντικείμενα (το Εγώ, το Αυτό, το Υπερεγώ), αν και αντιστοιχούν σε κάποιες ψυχικές δομές που μπορούν ενδεχομένως να αποκτήσουν για εμάς πλήρη αξία πραγματικότητας, είναι κατ' ουσίαν συστήματα που έχουν έναν δυναμικό χαρακτήρα. Δεν πρόκειται όμως, για έλλογα όντα.

---

⁶⁶ Στην ενδοθεωρητική αντίληψη ανήκουν τα φαντασιωσικά μέρη, όπως το εγώ και το υπερεγώ που εκλαμβάνονται όμως από το ίδιο το υποκείμενο ως πραγματικά. Στο σημείο αυτό θα πρέπει να διευκρινίσουμε ότι αυτή η προσέγγιση δεν αφορά, για παράδειγμα, τις ακουστικές ψευδαισθήσεις από τις οποίες διακατέχονται οι ψυχωτικοί. Διότι, ενδεχομένως, στην περίπτωση αυτή ο ασθενής χάνει εντελώς την ενότητα του εαυτού.

Μολονότι είναι σαφές ότι ο Gardner δεν υποτιμά «τη σημασία των φαντασιώσεων για τον σχηματισμό των συμπτωμάτων, υποστηρίζοντας ότι δεν πρόκειται για πραγματικότητες»,⁶⁷ εντούτοις, όπως χαρακτηριστικά επισημαίνει, οφείλει κανείς να διακρίνει τα αντικείμενα που θεσπίζει μια θεωρία από τις μυθοπλαστικές κατασκευές που επινοεί ο ίδιος ο αναλυόμενος. Σε κάθε περίπτωση, μπορούμε να πούμε ότι ακόμα και αν το υποκείμενο αναπαριστά φαντασιακά τα μέρη του ψυχισμού του ως ενεργώς δρώντος, δεν είμαστε υποχρεωμένοι να τα εκλάβουμε ως δρώντα υποκείμενα.

Είναι προφανές λοιπόν, ότι στο όνειρο που παρουσίασε ο αξιωματικός του ναυτικού, περιέγραφε φαντασιώσεις που είχε σχηματίσει για τον εαυτό του και τον εσωτερικό του κόσμο. Μάλιστα, αφού διηγήθηκε το όνειρο, είπε: «Συνθλίβομαι ανάμεσα στην πίεση των ενστίκτων μου και σε αυτό που θέλω να κάνω, και στις απαγορεύσεις που μου υπαγορεύει η συνείδησή μου».⁶⁸ Στην πραγματικότητα, οι ναυτικοί από κάτω αντιπροσώπευαν τα ένστικτα του ασθενούς και ο ναύαρχος από πάνω, που του επέβαλλε κανόνες, αντιπροσώπευε την αυστηρότητα του δικού του υπερεγώ. Όπως συμπεραίνουμε από την αφήγηση, ο αξιωματικός αντιλαμβάνεται ότι οι ενορμήσεις που βρίσκονται στο ασυνείδητο και οι απαιτήσεις του υπερεγώ ανήκουν σε ανεξάρτητα από αυτόν δρώντα υποκείμενα. Έτσι, ενώ διατηρεί την αίσθηση του εαυτού, δηλαδή μια αίσθηση ενός ενιαίου εγώ, ταυτίζει το δικό του πρόσωπο, τον εαυτό του (self), με το φροϋδικό ego, ενώ συγχρόνως ταυτίζει τον ναύαρχο και το πλήθος των ναυτικών που στέκονται κάτω από αυτόν με πραγματικά υποκείμενα.

Με άλλα λόγια, ενώ ο αναλυόμενος διατηρεί μια αίσθηση ενός ενιαίου εγώ, έχει κάποιες συγκεκριμένες σκέψεις, πεποιθήσεις και επιθυμίες, και έχει συνείδηση τόσο του περιεχομένου όσο και του είδους τους, δεν τις αναγνωρίζει όλες ως δικές του. Φαίνεται ότι ο αξιωματικός του ναυτικού διατηρεί την αίσθηση της ενότητας την οποία ο καθένας από εμάς διαθέτει για τον εαυτό του, διασπά όμως τον εαυτό (το πρόσωπό του) σε πολλαπλά υποκείμενα. Κατ' ουσίαν, υποστασιοποιεί τις

---

⁶⁷ Laplanche, J., 1986: 142.

⁶⁸ Segal, H., 1999: 49.

επιθυμίες του και τα δικά του επιθετικά ένστικτα, τα οποία δεν αναγνωρίζει άμεσα ως δικά του. Αξίζει να σημειωθεί ότι κατά την διάρκεια της θεραπείας ο ασθενής πρόβαλλε στον πατέρα του τις ενορμητικές του διακινήσεις και τις δικές του εχθρικές του τάσεις. Είναι σαφές, ότι ο αναλυόμενος περιέγραφε φαντασιώσεις που είχε σχηματίσει για τον εαυτό του και τον εσωτερικό του κόσμο, προϊόντα μιας φαντασιωσικής αντίληψης, μέσω της οποίας συγκροτούσε τον εαυτό του. Στη βάση αυτής της αντίληψης, το άτομο παραμόρφωνε την εξωτερική πραγματικότητα και αντιλαμβανόταν τον εαυτό του φαντασιακά ως διασπασμένο.

Φαίνεται λοιπόν, ότι μέρη του ψυχισμού αναπαριστούν φαντασιακά κάποια άλλα μέρη ως σχετικά ανεξάρτητα πρόσωπα και το εγώ λανθασμένα κατανοεί ότι συγκροτείται από διάφορους επί μέρους σχηματισμούς και «αυτόνομα» μεταξύ τους συστήματα που το ένα ασκεί κριτική στο άλλο. Στην πραγματικότητα, όπως μας υποδεικνύει ο Gardner, δεν θα πρέπει να εκλάβουμε αυτά τα συστήματα ως αυτόνομα μέρη που συγκροτούν πραγματικά υποκείμενα, αλλά ως διαφορετικά μέρη του ίδιου ψυχικού οργάνου, δηλαδή ως μυθοπλαστικές κατασκευές του ίδιου του υποκειμένου. Και μολονότι στην ψυχαναλυτική πρακτική είναι θεμιτό να ερμηνεύουμε τις έννοιες με χαλαρό τρόπο (*τρόπο του λέγειν*) και λέμε, για παράδειγμα, ότι το υπερεγώ προσπαθεί να επιβληθεί στο εγώ, ή «το υπερεγώ συμπεριφέρεται σαδιστικά απέναντι στο εγώ μου» εντούτοις, η διαφοροποίηση αυτή δεν μας υποχρεώνει να υιοθετήσουμε την άποψη ότι τα τρία ψυχικά συστήματα διαχωρίζονται τα μεν από τα δε και συμπεριφέρονται ως ανεξάρτητα δρώντα υποκείμενα (έλλογα υποκείμενα).

Δεν είμαστε δηλαδή υποχρεωμένοι να αποδεχτούμε τις αντιλήψεις των Pears και Davidson που εμπνέονται από την εκδοχή του λειτουργισμού των ανθρωπίσκων για να μπορέσουν να εξηγήσουν τη συμπεριφορά που χαρακτηρίζουμε ως ανορθόλογη ή μη έλλογη. Και αυτό γιατί, εάν αποδεχθούμε τις συγκεκριμένες αντιλήψεις είναι σαν να αποδίδουμε προθέσεις και επιθυμίες στα τρία ψυχικά συστήματα που διέκρινε ο Freud.

Είναι εξίσου λάθος να υιοθετήσουμε μια «ανθρωπομορφική εκδοχή για το προτεινόμενο μοντέλο του Freud και να εκλάβουμε τα συστήματα σαν σχετικά αυτόνομα πρόσωπα στο εσωτερικό του ατόμου». ⁶⁹ Ως προς το ζήτημα αυτό, ο Freud υπογράμμισε ότι «η μελέτη του ονείρου μας υποδεικνύει την ύπαρξη ενός ασυνείδητου χώρου με δικούς του νόμους λειτουργίας [που] ενισχύει την υπόθεση ότι τα ψυχικά φαινόμενα διαχωρίζονται τα μεν από τα δε». ⁷⁰ Ο ίδιος ο Freud θέτει το ερώτημα: μήπως το Αυτό έχει δικό του τρόπο οργάνωσης, μήπως έχει μια δική του διαφορετική εσωτερική δομή; Για να δηλώσει σαφώς ότι «Οι διαδικασίες που είναι πιθανές στο εσωτερικό και μεταξύ των ψυχικών στοιχείων τα οποία υποθέτουμε ότι υπάρχουν στο Αυτό (πρωτογενής διαδικασία), διαφέρουν σε μεγάλο βαθμό από εκείνες που μας είναι γνωστές επειδή τις αντιλαμβανόμαστε συνειδητά στην πνευματική και τη συναισθηματική ζωή μας, ενώ, επιπλέον, δεν ισχύουν γι αυτές οι κριτικοί περιορισμοί της λογικής, η οποία απορρίπτει ένα μέρος αυτών των διαδικασιών ως απαράδεκτων και επιδιώκει να τις ματαιώσει.... Γεμίζει με ενέργεια που προέρχεται από τις ενορμήσεις, αλλά δεν έχει οργάνωση, δεν προάγει καμία γενική βούληση». ⁷¹

Ως εκ τούτου, όπως διαπιστώνει ο Gardner, η εκδοχή του λειτουργισμού των ανθρωπίσκων είναι μια παραπλανητική ανάγνωση του φροϋδικού έργου. Και στην προσπάθειά του να αντιμετωπίσει τα προβλήματα που ταλανίζουν το μοντέλο της ψυχικής χωροθεσίας, εστιάζει στη μελέτη των εννοιών του «ασυνείδητου» και της «ψυχικής σύγκρουσης». Στο επιχείρημά του προσπαθεί να δείξει ότι εκλαμβάνουμε τις συγκεκριμένες έννοιες με τρόπο εσφαλμένο.

Πιο συγκεκριμένα, είναι πεπεισμένος ότι η χρήση του οριστικού άρθρου (*The Unconscious*), η ονοματοποίηση, μας δίνει την εντύπωση ότι το ψυχικό όργανο υποδιαιρείται σε έναν ορισμένο αριθμό συστημάτων, ένα από τα οποία είναι το ασυνείδητο που λειτουργεί ως μία δεύτερη συνείδηση, ως πραγματικό δρών

---

⁶⁹ Βλ Laplanche, J., 1986: 501, Gardner, S., 2006: 54.

⁷⁰ Θα σημειώσει όμως, ότι «...Για την θεωρία του ψυχισμού, στο βαθμό που το ψυχικό όργανο αποτελείται από διαφορετικά συστήματα, η διαφοροποίηση αυτή πρέπει να έχει λειτουργική σημασία». Laplanche, J., 1986: 499.

⁷¹ Freud, S., [1939], 2017: 97.

υποκείμενο.⁷² Η χρήση αυτή, μας «οδήγησε στο να υποτεθεί η ύπαρξη 'διαχωρισμένων ψυχικών συνόλων' και, γενικότερα, στην παραδοχή του ασυνειδήτου ως ιδιαίτερου 'ψυχικού χώρου'... που πρέπει να εννοηθεί ως ένα σύστημα που έχει ειδικά περιεχόμενα και μηχανισμούς.⁷³

Όπως προαναφέραμε, το ασυνείδητο προσδιορίζει ένα από τα συστήματα που ορίζει ο Freud στα πλαίσια της πρώτης θεωρίας για το ψυχικό όργανο. Εντούτοις, «με τη δεύτερη φροϋδική θεωρία, αυτή η φάση διαχωρισμού μεταξύ των ψυχικών συστημάτων χάνει τον θεμελιώδη χαρακτήρα της».⁷⁴ Υπ' αυτήν την έννοια, «ο όρος ασυνείδητο, χρησιμοποιείται κυρίως με την επιθετική μορφή του. Πράγματι, ασυνείδητο δεν σημαίνει πια αποκλειστικό χαρακτηριστικό ενός ορισμένου ψυχικού συστήματος εφόσον χαρακτηρίζει το Αυτό και, κατά ένα μέρος, το Εγώ και το Υπερεγώ».⁷⁵ Έτσι, λοιπόν, «το Αυτό συγκροτεί πλέον, τον ενορμητικό πόλο της προσωπικότητας. Τα περιεχόμενά του, ψυχική έκφραση των ενορμήσεων, είναι ασυνείδητα, ένα μέρος τους κληρονομικά και έμφυτα, το υπόλοιπο απωθημένα και επίκτητα»⁷⁶, ενώ η έννοια του Εγώ διευρύνεται. Παρ' όλα αυτά, «το Εγώ δεν διαχωρίζεται απόλυτα από το Αυτό· το κατώτερο τμήμα του αναμειγνύεται μαζί του... [Είναι] το μέρος του Αυτού, που τροποποιήθηκε κάτω από την άμεση επίδραση του εξωτερικού κόσμου με τη μεσολάβηση του συστήματος αντίληψη-συνείδηση... Με τον ίδιο τρόπο, το Υπερεγώ δεν αποτελεί καθαρά αυτόνομο ψυχικό σύστημα. Κατά μεγάλο μέρος ασυνείδητο, 'καταδύεται' μέσα στο Αυτό».⁷⁷

---

⁷² Τονίζουμε εδώ, ότι αν ο Freud «απορρίπτει τον όρο υποσυνείδητο, είναι γιατί κατά τη γνώμη του εμπεριέχει την έννοια μιας «δεύτερης συνείδησης», η οποία, όσο μετριασμένη κι αν υποτεθεί, παραμένει σε κατάσταση ποιοτικής συνέχειας με τα συνειδητά φαινόμενα. Μόνο ο όρος ασυνείδητο μπορεί κατά τη γνώμη του, με την άρνηση που περιέχει, να τεκμηριώσει την τοπική διάσταση μεταξύ δύο ψυχικών τομέων και την ποιοτική διάκριση των διαδικασιών που εκτυλίσσονται εκεί». (Laplanche, J., 1986: 518). Σημειώνουμε, τέλος, ότι για τον Freud «η ασυνείδητη ψυχική διαδικασία δεν μας υποδεικνύει την ύπαρξη μίας δεύτερης συνείδησης μέσα μας, αλλά πώς υπάρχουν ψυχικά ενεργήματα που στερούνται συνείδησης». Freud, S., [1915], 1980:56.

⁷³ Laplanche, J., 1986: 104.

⁷⁴ Η γένεση των διαφόρων ψυχικών συστημάτων κατανοείται μάλλον σαν προοδευτική διαφοροποίηση, ανάδυση διαφορετικών επί μέρους συστημάτων. Στο ίδιο, 108.

⁷⁵ Στο ίδιο, 104.

⁷⁶ Στο ίδιο, 106.

⁷⁷ Στο ίδιο, 108.

Υπό αυτή τη σχηματική μορφή, και σύμφωνα με τη γενετική άποψη του Freud, αφού ο ενορμητικός πόλος της προσωπικότητας διατρέχει οριζόντια το Αυτό, το Εγώ και το Υπερεγώ και ανήκει και στα τρία συστήματα, δεν μπορούμε να εκλάβουμε κυριολεκτικά την έννοια του ασυνειδήτου ως αυτόνομο σύστημα και να εξατομικεύσουμε έτσι τα μέρη του ψυχισμού.

Όπως πολύ εύστοχα παρατηρεί ο Gardner,⁷⁸ αν κανείς εκλάβει κυριολεκτικά αυτή την ιδέα, τότε οδηγείται σε μια απόσπαση των (επιμέρους) νοητικών φαινομένων από το υποκείμενο, σε μια υποστασιοποίηση που τα θέτει έναντι αυτού ως αντικείμενα. Σε αυτή την περίπτωση, αφενός θα πρέπει να αναθεωρήσουμε το κριτήριο σύμφωνα με το οποίο καθορίζουμε ποια αντικείμενα μπορούν να κατηγοριοποιηθούν ως οντότητες. Και, αφετέρου, μια τέτοια υποστασιοποίηση δεν μπορεί να δικαιολογήσει την σχέση που έχει το υποκείμενο με τα νοητικά του φαινόμενα, εκτός, ίσως, εάν εντοπίζεται στη στάση των προσώπων που εκδηλώνουν ψυχικές διαταραχές. Αν παρ' όλα αυτά, επικαλεστούμε μια τέτοια ιδέα για να ορίσουμε τις νοητικές καταστάσεις, «η σύγκλιση των νοητικών διαδικασιών θα έμοιαζε με θαύμα», όπως πολύ χαρακτηριστικά δηλώνει ο Sartre.⁷⁹

Ο Gardner, διατυπώνει και μια δεύτερη ένσταση που υπονομεύει την εκδοχή του λειτουργισμού των ανθρωπίσκων όσον αφορά τον ανθρώπινο ψυχισμό. Σημειώνουμε εδώ, ότι στην ψυχανάλυση γίνεται λόγος για σύγκρουση, όταν στο εσωτερικό του υποκειμένου αντιτάσσονται αντιθετικές απαιτήσεις.⁸⁰

---

⁷⁸ Gardner, S., 2006: 176.

⁷⁹ Αναφέρεται στο Gardner, S., 2006: 187.

⁸⁰ Φαίνεται ότι από το 1920 και μετά, στη φροϋδική υπόθεση της δεύτερης τοπικής «η σύγκρουση θεωρείται συστατική του ανθρώπινου όντος, και αυτό προς διάφορες κατευθύνσεις: σύγκρουση μεταξύ της επιθυμίας και της άμυνας, σύγκρουση ανάμεσα στα διάφορα ψυχικά συστήματα ή ψυχικούς θεσμούς, συγκρούσεις μεταξύ των ενορμήσεων, οιδιπόδεια τέλος σύγκρουση, όπου όχι μόνο αντιτίθενται αντίθετες επιθυμίες, άλλα επιπλέον οι επιθυμίες αυτές αντιμετωπίζουν την απαγόρευση». (Laplanche, J., 1986: 555).

Πράγματι, ενώ «στα πλαίσια της πρώτης μεταψυχολογικής θεωρίας, η σύγκρουση μπορεί να αποδοθεί σχηματικά,... σαν η αντίθεση των υποσυστημάτων, του Ασδ από τη μια και Πσδ-Σδ από την άλλη, τα οποία διαχωρίζει η λογοκρισία,⁸¹ [αρκετά αργότερα]... η έννοια της σύγκρουσης τέθηκε σε νέες βάσεις».⁸²

Πάντως, ακόμη και αν επιμείνουμε στο γεγονός ότι υπάρχουν διαφορετικά υποσυστήματα, αυτό δεν συνεπάγεται ότι η σχέση μεταξύ των υποσυστημάτων του ψυχικού οργάνου είναι εξ ορισμού μια σχέση αντιπαλότητας. Θεωρητικά μιλώντας, μας επιτρέπεται ίσως, να υποθέσουμε ότι θα μπορούσαν αυτά τα μέρη να συνυπάρχουν αρμονικά. Από τη σκοπιά της μεταφυσικής, μπορεί εύλογα να υποστηριχθεί ότι είναι δυνατόν να συλλάβουμε τις έννοιες του συνειδητού και του ασυνειδήτου και να τις ορίσουμε, χωρίς κατ' ανάγκην να εισαγάγουμε την έννοια της μεταξύ τους σύγκρουσης. Στο μεταφυσικό πεδίο, θα μπορούσε το περιεχόμενο του ασυνειδήτου να είναι συμβατό με το περιεχόμενο του συνειδητού. Είναι άλλο ζήτημα εάν είναι πρακτικά αναπόδραστο.

Για τον Gardner, η σύγκρουση μεταξύ των υποσυστημάτων του ψυχισμού φαίνεται πράγματι αναπόδραστη, και μάλιστα αναγνωρίζει σχέσεις αντιμαχίας ακόμα και στο εσωτερικό του εγώ, το οποίο, όπως ήδη αναφέραμε είναι κατά ένα μεγάλο μέρος ασυνείδητο. Στον βαθμό όμως που το ego εκλαμβάνεται ως ένα από τα τρία συστήματα, ως ενιαία «θεσμική βαθμίδα»,⁸³ θα μπορούσε κανείς να αντιτείνει ότι δεν είναι δυνατόν να αναγνωρίσουμε την ύπαρξη διακριτών ψυχικών συστημάτων που συγκρούονται μεταξύ τους στο εσωτερικό του ego.

Αντιλαμβάνεται κανείς ότι σ' αυτή την περίπτωση, θα έπρεπε να διασπάσουμε το ίδιο το ego σε διακριτούς δρώντες, συμπέρασμα που δεν μοιάζει εύλογο. Κατά συνέπεια, δεν ισχύει ότι η έννοια της σύγκρουσης μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως κριτήριο για να αποδεχθούμε την ύπαρξη τριών αυτόνομων ψυχικών συστημάτων. Σύμφωνα με την υπόδειξη του Gardner, η σύγκρουση μπορεί να αποδοθεί σχηματικά ως η αντίθεση των υποσυστημάτων, του εγώ από τη μία και του

---

⁸¹ Laplanche, 1986: 556.

⁸² Στο ίδιο, 557.

⁸³ Στο ίδιο, 498.

ασυνειδήτου από την άλλη, αλλά αυτό δεν σημαίνει ότι τα ίδια τα υποσυστήματα είναι από τη φύση τους πολεμοχαρή: η ουσία τους, ο ορισμός τους, δεν είναι η σύγκρουση. Μεταφυσικά λοιπόν, δικαιολογούμαστε να υποστηρίξουμε ότι η σύγκρουση δεν είναι στοιχείο του ορισμού των συστημάτων, και ως εκ τούτου, τα ψυχικά συστήματα δεν ορίζονται βάσει της σύγκρουσης. Από αυτή την άποψη,⁸⁴ οι μηχανισμοί άμυνας που χρησιμοποιεί ο ψυχισμός και οι οποίοι ανήκουν στο ego,⁸⁵ δεν φαίνεται να μας υποχρεώνουν με τρόπο μεταφυσικά αναγκαίο να υιοθετήσουμε τη θεωρία της κατάτμησης του ψυχισμού και να ορίσουμε με άκαμπτο τρόπο ως πραγματικά υποκείμενα τα επιμέρους συστήματα. Και παρά το γεγονός ότι η φροϋδική θεωρία φαίνεται να υποδηλώνει πως υπάρχει ένα είδος αντιπαράθεσης μεταξύ των υποσυστημάτων (το Αυτό, το Εγώ και το Υπερεγώ), δεν υπάρχει, εν τούτοις, καμία ανάγκη να εννοηθούν ως μία δεύτερη ή ως μία τρίτη συνείδηση. Μια αντίληψη άλλωστε, που είναι εξ' ορισμού τελείως ξένη προς το έργο του Φρόυντ και διαψεύδεται από πολλές φροϋδικές διατυπώσεις.⁸⁶

Μπορούμε τώρα να συνοψίσουμε τα επιχειρήματα που αναπτύσσει ο Gardner ενάντια στην περιοριστική αντίληψη για την κατάτμηση του ψυχισμού σε επιμέρους συστήματα, μέσω της οποίας προσβάλλεται η έννοια του ενιαίου προσώπου.

Πρώτον, είναι γεγονός ότι η ψυχαναλυτική θεωρία δεν αναφέρεται στην έννοια του υποκείμενου με την παραδοσιακή φιλοσοφική έννοια, ως ενός μοναδικού υποκείμενου που αντιλαμβάνεται όλες τις νοητικές του καταστάσεις και διατηρεί μια αίσθηση ενός ενιαίου εγώ ή εαυτού (self).

Δεύτερον, οι αφηρημένες οντότητες, το αυτό (id), το εγώ (ego) και το υπερεγώ (superego) που θεσπίζονται θεωρητικά από τον Freud στη δεύτερη θεώρηση του ψυχικού οργάνου, αντιστοιχούν -ενδοθεωρητικά- σε κάποιες ψυχικές δομές οι οποίες είναι μεν πραγματικές, ωστόσο, δεν συνιστούν συστήματα με την έννοια των λειτουργικών συστημάτων. Μια προσέγγιση που κυριαρχεί στη φιλοσοφία του νου αναφέρεται σε συστήματα που εμπεριέχουν νοητικές καταστάσεις τις οποίες

---

⁸⁴ Gardner, S., 2006: 177.

⁸⁵ Laplanche, J., 1986: 16, 301.

⁸⁶ Στο ίδιο, σελ. 104.

ονομάζουμε αποβλεπτικές. Μερικές φορές, το πρόσωπο υποστασιοποιεί αυτές τις ψυχικές δομές σαν να επρόκειτο για έλλογους δρώντες (όπως είδαμε για παράδειγμα, στις αφηγήσεις του αναλυόμενου αξιωματικού), οπότε αισθάνεται ότι τα συστήματα αυτά λειτουργούν ως ημιανεξάρτητα και αντιπαλεύουν το ego, με το οποίο συνήθως το πρόσωπο ταυτίζεται.

Συχνά λοιπόν, κατά τον Gardner,⁸⁷ και εδώ θα συμφωνήσουμε μαζί του, επειδή η έννοια του «εγώ» είναι πολύ φορτισμένη θεωρητικά, όταν αναφερόμαστε στο πρόσωπο, συνεκδοχικά μιλώντας, αναφερόμαστε στο εγώ (ego). Γι' αυτό και οι εύλογες αντιρρήσεις του στο υποσυστημικό μοντέλο του Pears, επειδή αυτό προϋποθέτει λογικές συνδέσεις μεταξύ των ψυχικών υποσυστημάτων, καθώς εκλαμβάνει τα μέρη του ψυχισμού ως ανεξάρτητους δρώντες που συμπεριφέρονται ως αυτόνομα πρόσωπα –ως έλλογα όντα– στο εσωτερικό του ατόμου.⁸⁸ Αρκεί να στραφούμε, λέει ο Gardner, στο παράδοξο φαινόμενο της ανορθόλογης συμπεριφοράς για να διαπιστώσουμε ότι αυτό δεν ισχύει. Πρέπει, λοιπόν, όπως διατείνεται, να εκλάβουμε τη θεωρία των υποσυστημάτων ως εσφαλμένη, εφόσον, υποδηλώνει τη διάσπαση της έννοιας του προσώπου. Διαπιστώνει μάλιστα, ότι δύσκολα μπορούμε να την αποδεχθούμε, γιατί προϋποθέτει μια αντίληψη για την ανθρώπινη φύση που απέχει πολύ από τις γνωσιολογικές και οντολογικές πεποιθήσεις του κοινού νου.

Από τη δική του σκοπιά, ο Pears,⁸⁹ υποστηρίζει ότι το φροϋδικό μοντέλο της ψυχικής χωροθεσίας δεν είναι μεταφορικό αλλά θεωρητικά ισχυρό. Και προκειμένου να επιλύσει το πρόβλημα της ανορθολογικότητας, προσυπογράφει την ιδέα ότι ο νους μοιάζει περισσότερο με μια επιτροπή παρά με ένα μοναδικό ενοποιημένο παράγοντα. Σε αυτή την περίπτωση, όμως, τα πρόσωπα γίνονται πλέον σύνθετες οντότητες, με αποτέλεσμα την αποδόμηση της έννοιας του εαυτού. Ένα πρόβλημα που ανάγεται στον Hume, για τον οποίον «ο Εαυτός είναι απλώς μια δέσμη από παραστάσεις, μια συνηθισμένη αλληλουχία ιδεών, η σταθερά διαπλοκή

---

⁸⁷ Gardner, S., 2006: 178.

⁸⁸ Στο ίδιο, 186.

⁸⁹ Pears, D., 1982: 264- 288.

των οποίων μέσω της συνάφειάς τους στον χώρο και τον χρόνο δημιουργεί τη δοξασία για την προσωπική ταυτότητα».⁹⁰

Αντιθέτως, ο Gardner θα αντιτείνει ότι το ego δεν ισοδυναμεί με το πλήρες πρόσωπο και οι τρόποι δράσης του είναι υποσύνολα των ενεργειών του προσώπου. Ακόμη σημαντικότερο είναι ότι η αντίληψη αυτή μας επιτρέπει να αντιπαρέλθουμε τα προβλήματα που δημιουργεί η ισχυρή κριτική που ασκεί ο Sartre στον Freud, η οποία επίσης, προϋποθέτει λογικές συνδέσεις μεταξύ των ψυχικών υποσυστημάτων.⁹¹ Διατυπώνει λοιπόν την άποψη ότι αυτά τα υποτιθέμενα συστήματα που απεικονίζονται ως σχετικά αυτόνομα πρόσωπα στο εσωτερικό του ατόμου, στην πραγματικότητα είναι εσωτερικευμένα αντικείμενα⁹² - κάποιες δομές που αποτελούνται από δυνάμεις, κίνητρα, ό,τι έχει απομείνει από τις καθέξεις (επενδύσεις)- τα οποία όμως δεν έχουν πραγματική υπόσταση. Υπό αυτή την έννοια, γίνονται αντιληπτά από το υποκείμενο μέσω μιας φαντασιωσικής αντίληψης την οποία σχηματίζει για τον εαυτό του. Ομοιάζουν με τα μυθοπλαστικά αντικείμενα που δεν αντιστοιχούν πλήρως σε κάποια πραγματικότητα.

---

⁹⁰ Hume, D., [1739-1740], 2005: 439).

⁹¹ Gardner, S., 2006: 187.

⁹² Υπενθυμίζουμε ότι «Ο όρος εσωτερίκευση χρησιμοποιείται στην ψυχανάλυση ευρέως. Στη φροϋδική θεωρία μιλάμε για εσωτερίκευση, όταν η διεργασία αφορά σχέσεις. Ωστόσο, εκλαμβάνεται συχνά -κυρίως από την κλαϊνική σχολή- με την έννοια της ενδοβολής, της φαντασιωσικής δηλαδή μετάβασης ενός 'καλού' ή 'κακού' αντικειμένου, ολικού ή μερικού, στο εσωτερικό του υποκειμένου». (Laplanche, J., 1986: 257).

Να αναφέρουμε επιπλέον, ότι με την Melanie Klein, «ο όρος αντικείμενο -έτσι όπως ενσωματώνεται στην έκφραση μερικό αντικείμενο- ενέχει όλη τη βαρύτητα που προσδίδει γενικότερα η ψυχανάλυση στην έννοια αντικείμενο: αν και μερικό, είναι ένα αντικείμενο (μαστός ή άλλο μέρος του σώματος) στο οποίο αποδίδονται φαντασιωσικά χαρακτηριστικά, παρόμοια με εκείνα που αναφέρονται για ολόκληρα άτομα· για παράδειγμα διωκτικό, κατευναστικό, καλοπροαίρετο κ.λπ.». (Laplanche, J., 1986: 55).

Ο Wollheim και η συνθήκη των εσωτερικευμένων αντικείμενων

Στο σημείο αυτό, οφείλουμε να επισημάνουμε τη σύγκλιση των απόψεων του Gardner περί των εσωτερικευμένων αντικείμενων με τις αντίστοιχες του Wollheim,⁹³ ο οποίος, ακολουθώντας τη Segal, διατείνεται ότι η ψυχαναλυτική θεωρία δεν μας δίνει απλώς ένα μοντέλο του νου και του τρόπου με τον οποίο λειτουργεί, αλλά επεξεργάζεται εκ νέου την αναπαράσταση που εμείς οι ίδιοι έχουμε για τον εαυτό μας, μεταβάλλοντας έτσι, την αντίληψη και την ερμηνεία της εξωτερικής πραγματικότητας.

Ο Wollheim παρομοιάζει το νου μας με έναν χώρο που σε καταστάσεις ψυχικής έντασης καταλαμβάνεται από εσωτερικευμένα αντικείμενα (είτε «καλά» είτε «κακά») στα οποία αποδίδουμε φαντασιωσικά χαρακτηριστικά, με τον ίδιο τρόπο που αποδίδουμε σε ένα άτομο μια πραγματική ιδιότητα· εκφράζουμε μια πεποίθηση και λέμε, για παράδειγμα, ότι το αντικείμενο είναι «διωκτικό», «καλοπροαίρετο». Επισημαίνουμε ότι ένα εσωτερικευμένο αντικείμενο μπορεί να αντιπροσωπεύει πολλά εξωτερικά αντικείμενα -το ίδιο αντικείμενο να αντιπροσωπεύει όλους τους φορείς εξουσίας- καθώς, επίσης, να συμπυκνώνει πολλά είδη σχέσεων. Προφανώς, κατά τη διεργασία της εσωτερίκευσης, «της

---

⁹³ Πρέπει να προσθέσουμε όμως, ότι οι θέσεις των Gardner και Wollheim αποκλίνουν ως προς τη γέννηση της φαντασίωσης. Σύμφωνα με το μοντέλο που ακολουθεί ο Wollheim, η ασυνείδητη φαντασίωση (phantasy) μοιάζει περισσότερο να είναι μια μορφή πρωτόγονης πεποίθησης, επειδή πρόκειται για πρωτόγονες αναπαραστάσεις. Προέρχονται από τις παρακινητικές καταστάσεις (motivational states), από ανάγκες και αναδύονται οποτεδήποτε ενεργοποιούνται τα ένστικτα. Οι phantasies, έχουν ένα στοιχειώδες αναπαραστατικό περιεχόμενο και ανήκουν περισσότερο στον τύπο, στον οποίο εντάσσονται οι πεποιθήσεις. Όπως μάλιστα αναφέρει, για την Segal, οι «ιδέες που εκπροσωπούν τα ένστικτα θα μπορούσαν να είναι οι πρωτογενείς στοιχειώδεις φαντασιώσεις. Η διεργασία ενός ενστίκτου, από αυτή την άποψη, εκφράζεται και αναπαρίσταται στην ψυχονητική ζωή με τη φαντασίωση της ικανοποίησης αυτού του ενστίκτου από το κατάλληλο αντικείμενο. Εφόσον τα ένστικτα είναι ενεργά από τη γέννηση μπορεί να υποτεθεί ότι κάποια ακατέργαστη φαντασιακή ζωή υφίσταται ήδη από τη γέννηση». Segal, H., 1999: 38. Αυτές οι «ιδέες» είναι που δίνουν το έναυσμα, ώστε η φαντασίωση να γίνεται σταδιακά εμπρόθετη. Σύμφωνα με τον Gardner όμως, η ασυνείδητη φαντασίωση είναι μια μορφή εκπλήρωσης επιθυμίας (wish fulfillment), «ένας ψυχολογικός σχηματισμός μέσω του οποίου η επιθυμία εκφράζεται υπό μορφή λίγο ως πολύ μεταμφιεσμένη». Κατά τη γνώμη μας, φαίνεται ότι ο Gardner προσεγγίζει τη φροϋδική θεωρία για τη φαντασίωση, σύμφωνα με την οποία οι ασυνείδητες φαντασιώσεις υλοποιούν (εκπληρώνουν) τις ασυνείδητες επιθυμίες. Gardner, S., 2006: 142-145 και Wollheim, R., 2007: 136. Βλ. επίσης, Laplanche, J., 1986: 168.

φαντασιωσικής δηλαδή μετάβασης ενός "καλού" ή "κακού" αντικειμένου, ολικού ή μερικού, στο εσωτερικό του υποκειμένου»,⁹⁴ μπορούν να του αποδοθούν αντιφατικές ιδιότητες. Έχει σημασία όμως, να διευκρινίσουμε ότι πρόκειται για φαντασιωσικά αντικείμενα τα οποία συνδέονται μέσω της συμβολοποίησης με αντικείμενα του εξωτερικού κόσμου.⁹⁵ Ωστόσο, δεν πρέπει να παραβλέπουμε το γεγονός ότι παρ' όλο «που τα αντικείμενα έχουν έναν φαντασιωσικό χαρακτήρα αντιμετωπίζονται από το υποκείμενο σαν να υπήρχαν πραγματικά».⁹⁶ Και ενώ οι πεποιθήσεις, οι επιθυμίες και οι άλλες προτασιακές στάσεις έχουν πραγματικά αντικείμενα ως αναφορά, τα αντικείμενα των επιθυμιών (wishes) είναι φαντασιωσικά. Παρ' όλα αυτά, αν και δεν είναι δεδομένα εκ των προτέρων, εντούτοις δεν είναι αυθαίρετα, γιατί δεν είναι εντελώς φανταστικές μορφές. Γεγονός που σημαίνει ότι μεταξύ των φαντασιωσικών αντικειμένων και της πραγματικότητας υπάρχουν κάποιες σχέσεις.⁹⁷

Το πρόβλημα είναι ότι ένα υποκείμενο, ενδεχομένως, λόγω ψυχικών διαταραχών, συχνά δεν είναι σε θέση να διακρίνει εντελώς το περιεχόμενο μιας φαντασίωσης από το περιεχόμενο της έλλογης σκέψης. Έτσι, μπορεί να αντιλαμβάνεται τον εαυτό του σαν να κατοικείται «φυσικά» από διαφορετικές προσωπικότητες. Ο Wollheim, διερωτάται εάν είναι θεμιτό να αναγνωρίσουμε σ' αυτά τα εσωτερικευμένα αντικείμενα πραγματική υπόσταση. Για να καταλήξει ότι σε τελική ανάλυση πρόκειται για ψυχικές καταστάσεις που δεν είναι σημασιολογικά αξιολογήσιμες. Σε κάθε περίπτωση, κατ' αυτόν, το οντολογικό status των εσωτερικευμένων αντικειμένων παραμένει ασαφές και τα αντιμετωπίζει σαν να ήταν παρόμοια με προϊόντα μυθοπλασίας. Μας προτείνει επιπλέον, να θεωρήσουμε ότι τα εσωτερικευμένα αντικείμενα υπάρχουν με τον τρόπο των χαρακτήρων ενός

---

⁹⁴ Laplanche, J., 1986: 257.

⁹⁵ Ας προστεθεί στο σημείο αυτό ότι για την Segal, αυτή είναι μια «διεργασία που μπορεί να παρεμποδιστεί ...στην ψύχωση, όπου κυρίως πλήττεται η φύση της διαμόρφωσης συμβόλου». (Segal, H., 1999: 26).

⁹⁶ Για τον τρόπο που ο Freud ορίζει την ψυχική πραγματικότητα, βλ. Laplanche, J., 1986: 283, 142.

⁹⁷ Άλλωστε, «η κεντρική και σταθερή θέση του Freud, που υποστηρίζει το τυχαίο του αντικειμένου, δεν υπονοεί ότι η ενόρμηση μπορεί να ικανοποιηθεί από οποιοδήποτε αντικείμενο, αλλά ότι το αντικείμενο της ενόρμησης, που συχνά χαρακτηρίζεται από μοναδικά γνωρίσματα, επικαθορίζεται κατά κύριο λόγο από την ιστορία -την παιδική κυρίως- του καθενός. [Το γεγονός αυτό μας υποδεικνύει], ότι το αντικείμενο είναι το λιγότερο ιδιουσγκρασιακά προκαθορισμένο στοιχείο της ενόρμησης». (Laplanche, J., 1986: 50).

μυθιστορήματος και ότι, ενδεχομένως, θα μπορούσαμε να αναφερθούμε στο φροϋδικό ego ως τον χαρακτήρα που αναπαριστά τον συγγραφέα.⁹⁸

Εν τέλει, εάν ανατρέξουμε συνοπτικά στις προσεγγίσεις τις οποίες περιγράψαμε παραπάνω μπορούμε να διακρίνουμε τα εξής επίπεδα:

A) Από την πλευρά του αναλυόμενου, η αίσθηση της διάσπασης του εαυτού (self) σε επιμέρους δομές, δεν είναι παρά προϊόντα της επινόησής του στα οποία αποδίδει χαρακτηριστικά, παρόμοια με εκείνα που αναφέρονται για ολόκληρα άτομα. Αποτέλεσμα μιας φαντασιστικής αντίληψης την οποία το υποκείμενο σχηματίζει για τον εαυτό του, στη βάση της οποίας ταυτίζει τον εαυτό (self) με το φροϋδικό ego.

B) Από φιλοσοφική σκοπιά, φιλόσοφοι όπως οι Pears και Davidson, υιοθετούν μια συγκεκριμένη ερμηνεία του Freud, και εκλαμβάνουν τα τρία συστήματα ως συμβατά με αυτόνομα πρόσωπα στο εσωτερικό του ανθρώπινου νου. Όπως μας υποδεικνύει όμως ο Gardner, φαίνεται ότι η υποσυστημική θεωρία του Pears υποκύπτει στην επινόηση του αναλυόμενου για να επικαλεστεί ότι η εικόνα αυτή δεν είναι μεταφορική αλλά θεωρητικά ισχυρή. Υποκύπτει δηλαδή, σε μια ρεαλιστική θεώρηση των υποσυστημάτων με αποτέλεσμα να υιοθετεί τον φαντασικό διαχωρισμό του ατόμου.

Γ) Όσο για την ψυχανάλυση, κινείται στο όριο μεταξύ των δύο προηγουμένων θεωρήσεων. Η εμπειρία της πολυδιάσπασης σε επιμέρους συστήματα που βιώνει ο αναλυόμενος αποτελεί πράγματι, την έκφραση υποκειμενικών συναισθημάτων του. Εντούτοις, αποτελεί μια μεταφορική εικόνα. Η ψυχανάλυση χρησιμοποιεί αυτή την μεταφορική εικόνα (λέμε, για παράδειγμα, ότι το «υπερεγώ με βασανίζει») αλλά

---

⁹⁸ Αναφέρεται στο Gardner, S., 2006: 274. Για μια σαφέστερη τοποθέτηση επί του θέματος βλ. επίσης, Hopkins, J., 1982: 28, για τον οποίο τα εσωτερικευμένα αντικείμενα δεν είναι πραγματικά, επειδή έχουν αντιφατικές ιδιότητες· για παράδειγμα, μια εικόνα του πατέρα μπορεί να είναι καλή και ταυτοχρόνως κακή. Δεν είναι πραγματική, ειδικά στο πρώτο στάδιο της ζωής ενός βρέφους που δεν διαθέτει σκέψη που διαρθρώνεται προτασιακά. Σε μια τέτοια κατάσταση, ο βρεφικός ψυχισμός κυριαρχείται από πρωτόγονες σκέψεις και το ίδιο αντικείμενο βιώνεται ως 'καλό' και ως 'κακό' σε τέτοιο βαθμό, ώστε να αποκτά μια σχεδόν υλική υπόσταση που ασκεί κυριολεκτικά επίδραση (για παράδειγμα, διωκτική, καθησυχαστική) πάνω στο υποκείμενο.

δεν την ενστερνίζεται πλήρως και δεν ενδίδει απολύτως σ' αυτήν.⁹⁹ Με αυτή την έννοια, αντιμετωπίζει τα συστήματα σαν να υπήρχαν πραγματικά και όπως πολύ εύστοχα παρατηρεί ο Winnicott, «σύμφωνα με τη δική μας αντίληψη το αντικείμενο έρχεται απ' έξω. Το παιδί όμως δεν το αντιλαμβάνεται έτσι. Δεν έρχεται όμως, ούτε από τον εσωτερικό κόσμο μια και δεν είναι ψευδαίσθηση».¹⁰⁰

Αν και τα ζητήματα που εγείρονται γύρω από τις σχετικές έννοιες είναι πολλά, θεωρούμε ότι τα επιχειρήματα που διατυπώνει ο Gardner είναι πειστικά, προκειμένου να επιλυθούν τα ζητήματα που έχουν ανακύψει στο πλαίσιο της φιλοσοφίας του νου σε σχέση με τη δομή και την υφή των νοητικών περιεχομένων. Ωστόσο, πέρα από τα πλεονεκτήματα που παρουσιάζει η προσέγγισή του για την εξήγηση των μη έλλογων συμπεριφορών, σε σχέση με την εκδοχή του λειτουργισμού των ανθρωπίσκων των Pears και Davidson, δεν θα πρέπει να παραβλέψουμε κάποια θεμελιώδη ζητήματα που αφορούν τις παθολογικές εκδηλώσεις του ασθενούς από κλινική άποψη.

Κατ' αρχήν, είναι αμφίβολο εάν μπορούμε να ερμηνεύσουμε όλα τα νευρωσικά συμπτώματα ανάγοντάς τα σε παρακινητικές καταστάσεις (*motivational states*) και σε εκπλήρωση ασυνείδητων επιθυμιών, δηλαδή *wishes*, όπως τις αποκαλεί ο Gardner. Εάν εννοεί με την έννοια αυτή ότι το υποκείμενο διαθέτει έναν φυσικό εξοπλισμό και υποτάσσεται στην ικανοποίηση των εννομησίων αυτοσυντήρησης με γνώμονα την αποφυγή της δυσάρεστης έντασης και την αναζήτηση της ηδονής, τότε πώς μπορούμε να δικαιολογήσουμε το γεγονός ότι συχνά ένα υποκείμενο δεν δρα (πάντοτε) προς όφελός του; Όπως για παράδειγμα, όταν καταφεύγει σε ψυχαναγκασμούς επανάληψης.

Εξίσου σημαντικό είναι ακόμη το γεγονός ότι η φροϋδική θεωρία δεν «ευνοεί ποιοτικούς διαχωρισμούς των φαντασιώσεων με γνώμονα το αν είναι συνειδητές ή ασυνείδητες».¹⁰¹ Βέβαια οι όροι φαντασίωση και φαντασιωσικός παραπέμπουν στην αντίθεση μεταξύ φαντασίας και πραγματικότητας του αντιληπτικού

---

⁹⁹ Laplanche, J., 1986: 501, 142.

¹⁰⁰ Στο ίδιο, 56

¹⁰¹ Στο ίδιο, 538.

δεδομένου. Ωστόσο, για τους ψυχαναλυτές «εάν θεωρήσουμε αυτή την αντίθεση ως μείζον σημείο αναφοράς, καταλήγουμε να ορίσουμε τη φαντασίωση ως καθαρό προϊόν αυταπάτης, το οποίο κατά την αντιπαραβολή του με την αντικειμενική αντίληψη του πραγματικού δεν μπορεί παρά να καταρρεύσει».¹⁰² Φαίνεται ότι ορισμένα κείμενα του Freud δικαιολογούν μια τέτοια ερμηνεία. Σε ένα άρθρο του με τίτλο «Διατυπώσεις σχετικά με τις δυο αρχές της ψυχικής λειτουργίας» (1911), ο Freud αντιπαραθέτει στον εσωτερικό κόσμο που τείνει προς την ικανοποίηση μέσω της αυταπάτης, έναν εξωτερικό, ο οποίος με τη μεσολάβηση του συστήματος της αντίληψης επιβάλλει στο υποκείμενο, προοδευτικά, την αρχή της πραγματικότητας. Εντούτοις, υπό την πιο ουσιαστική της έννοια, η φροϋδική θεωρία για τη φαντασίωση «υπογραμμίζει τις αναλογίες και τις στενές σχέσεις ανάμεσα στις συνειδητές και τις ασυνείδητες φαντασιώσεις, καθώς και τους τρόπους μετάβασης από τις μεν στις δε».¹⁰³ Από κλινική σκοπιά, «οι συνειδητές φαντασιώσεις των διατροφικών, οι παραληρηματικοί φόβοι των παρανοϊκών, οι ασυνείδητες φαντασιώσεις των υστερικών,... διαθέτουν πανομοιότυπα περιεχόμενα, ανεξαρτήτως του αν είναι συνειδητά ή ασυνείδητα».¹⁰⁴

Ένα επιπλέον πρόβλημα το οποίο αντιμετωπίζει η θέση του Gardner, που ενυπάρχει και στη θεωρία του Wollheim, αφορά την αντίληψή τους για το περιεχόμενο των ασυνείδητων φαντασιώσεων, το οποίο εκλαμβάνουν υπό την κλαϊνική οπτική. Αν και είναι προφανές ότι δεν μπορούμε να υπεισέλθουμε σε μια συστηματική διερεύνηση του εν λόγω ζητήματος, που έχει συχνά προκαλέσει μεγάλες αντιπαραθέσεις απόψεων στην ψυχαναλυτική κοινότητα, οφείλουμε ωστόσο, να επισημάνουμε ότι επικαλύπτει ένα πρόβλημα ουσίας που αφορά τη γένεση του εγώ (σαν ψυχικό σύστημα), καθώς, επίσης, τη συγκρότησή του σαν επιμέρους δομή της προσωπικότητας.

---

¹⁰² Στο ίδιο, 535.

¹⁰³ Στο ίδιο, 538.

¹⁰⁴ Στο ίδιο, 538.

Υπενθυμίζουμε ότι το Εγώ, στην τελευταία φροϋδική θεωρία (1923), συλλαμβάνεται ως «προϊόν διαφοροποίησης από το ψυχικό σύστημα 'Αυτό', διαφοροποίησης που προκύπτει από την άμεση επαφή με την εξωτερική πραγματικότητα».¹⁰⁵ Πιο συγκεκριμένα, ο Freud υποστήριξε σε όλο του το έργο μία θεωρία, κατά την οποία «η συνειδητοποίηση των διεργασιών της σκέψης εξαρτάται από τη σύνδεσή τους με τα «κατάλοιπα των λεκτικών αντιλήψεων»,¹⁰⁶ θεωρία που, επισημαίνουμε, έχει ως πεδίο αναφοράς την αρχή της πραγματικότητας. Αντίθετα, η κλαϊνική σύλληψη του εγώ προϋποθέτει υψηλότερο βαθμό οργάνωσης από όση συνήθως υποθέτει ο Freud. «Προϋποθέτει ότι, ήδη από τη γέννηση, το εγώ είναι ικανό, καθώς ωθείται από τα ένστικτα και το άγχος, να σχηματίζει στοιχειώδεις σχέσεις αντικειμένου (αντικειμενοτρόπες σχέσεις) στη φαντασίωση και στην πραγματικότητα», [καθώς, επίσης, να χρησιμοποιεί] «πρώιμους νοητικούς μηχανισμούς όπως η ενδοβολή, η προβολή και η διχοτόμηση».¹⁰⁷ Κατά συνέπεια, η Klein εκχωρεί προτεραιότητα στη φαντασιωσική ζωή του υποκειμένου, την οποία συνδέει με τις ανώτερες ψυχονοητικές λειτουργίες, όπως για παράδειγμα, τη σκέψη. Σύμφωνα με την εν λόγω άποψη, η σκέψη εξαρτάται και εκλαμβάνεται ως τροποποίηση της ασυνείδητης φαντασίωσης, τροποποίηση που επίσης, προέρχεται από την εξωτερική πραγματικότητα. Όπως έχουμε αναφέρει, οι απόψεις του Gardner για τον ρόλο των ασυνείδητων φαντασιώσεων (*phantasies*)¹⁰⁸ συμβαδίζουν με αυτές της Klein και της μαθήτριάς της Segal, σύμφωνα με τις οποίες, το βρέφος, από τη στιγμή που αρχίζει να αλληλεπιδρά με τον έξω κόσμο, αναγκάζεται να ελέγχει τις φαντασιώσεις στο περιβάλλον της πραγματικότητας. Είναι προφανές, ότι «αυτή η θέση βασίζεται στην αντίληψη ότι υπάρχει ένα θεμελιώδες Εγώ, όπως και στην ιδέα ότι η στοιχειώδης φαντασίωση προηγείται της ανάπτυξης της σκέψης».¹⁰⁹

---

¹⁰⁵ Laplanche, J., 1986: 95.

¹⁰⁶ Freud, S., [1915], 1980: 90, Laplanche, J., 1986: 461.

¹⁰⁷ Segal, H., 1999: 39, Arnoux, D., 2007: 48, 87.

¹⁰⁸ Gardner, S., 2006: 143.

¹⁰⁹ «Η σκέψη δεν είναι μόνο το αντίθετο της φαντασίωσης αλλά «εξαρτάται από την ασυνείδητη φαντασιακή ζωή». (Segal, H., 1999: 52). Αν δεχθούμε αυτή την ανάλυση «ο πλούτος, το βάθος και η ακρίβεια της σκέψης του ατόμου εξαρτώνται από την ποιότητα και την ευπλαστικότητα της ασυνείδητης φαντασιακής του ζωής και από την ικανότητά του να την υποβάλλει στον έλεγχο της πραγματικότητας». (Segal, H., 1999: 53). Το γεγονός δε ότι η δομή της προσωπικότητας, σύμφωνα πάντα με την Segal, είναι στενά συνδεδεμένη με την ασυνείδητη φαντασίωση, δίνει τη

Το πρόβλημα, ωστόσο, με αυτή τη θέση είναι ότι, πρώτον, δεν φαίνεται να επαρκεί για την εξήγηση του πώς είναι δυνατόν το «εγώ» να υπάρχει ήδη από τη γέννηση, να μπορεί δηλαδή εξ αρχής να ασκήσει -μέσω της φαντασίωσης- αμυντική λειτουργία όπως υποθέτει η Klein.¹¹⁰ Και, δεύτερον, εάν αποδεχθούμε την οπτική της κλαϊνικής σχολής για τον αρχαϊκό νου, ότι δηλαδή διαθέτει ένα είδος σκέψης,¹¹¹ τότε είναι σαν να του αποδίδουμε ικανότητες χειρισμού των ψυχικών μας καταστάσεων, οι οποίες προηγούνται της ανάπτυξης του σκέπτεσθαι. Ωστόσο, αυτή η θέση είναι προβληματική γιατί προϋποθέτει ικανότητες έλλογης διαχείρισης που υποθέτουμε ότι ανήκουν σε μεταγενέστερο στάδιο ανάπτυξης.¹¹²

δυνατότητα στη ψυχανάλυση να επηρεάσει τη δομή του εγώ και του υπερεγώ. Αναλύοντας τις σχέσεις του εγώ με τα αντικείμενα, εσωτερικά και εξωτερικά, και μεταβάλλοντας τις φαντασιώσεις περί αυτών των αντικειμένων, μπορούμε να επιδράσουμε στη μονιμότερη δομή του εγώ. Βλ. Segal, H., 1999: 48.

⁵⁰ Υπενθυμίζουμε ότι για την Segal, η φαντασίωση μπορεί να θεωρηθεί ψυχική εκπροσώπηση ή ψυχονητικό αντίστοιχο, ψυχονητική έκφραση των ενστίκτων. «Εντούτοις, οι λειτουργίες της φαντασίωσης είναι πολλαπλές και περίπλοκες και η φαντασίωση έχει μια αμυντική πλευρά που πρέπει να ληφθεί υπόψη. Εφόσον η φαντασίωση αποσκοπεί στην εκπλήρωση ενστικτωδών ενορμήσεων, ανεξάρτητα από την εξωτερική πραγματικότητα, η ικανοποίηση που απορρέει από αυτήν μπορεί να θεωρηθεί άμυνα ενάντια στην εξωτερική πραγματικότητα της αποστέρησης. Όμως είναι κάτι πολύ περισσότερο, καθώς είναι επίσης άμυνα ενάντια στην εσωτερική πραγματικότητα. Το άτομο, παράγοντας μια φαντασίωση ποθητής εκπλήρωσης, όχι μόνο αποφεύγει τη ματαίωση και την αναγνώριση μιας δυσάρεστης εξωτερικής πραγματικότητας, αλλά επίσης πράγμα πολύ πιο σημαντικό, υπερασπίζεται τον εαυτό του εναντίον της πραγματικότητας της πείνας και της οργής του, της εσωτερικής του πραγματικότητας. Οι φαντασιώσεις επιπλέον μπορούν να χρησιμοποιούνται ως άμυνες εναντίον άλλων φαντασιώσεων. Τυπικές του είδους είναι οι μανιακές φαντασιώσεις, που κύριος σκοπός τους είναι η απόκρουση υποκείμενων καταθλιπτικών φαντασιώσεων». (Segal, H., 1999: 42).

¹¹¹ Green, A., [1998], 2012:51.

⁵³ Όπως υποστηρίζουν οι περισσότεροι ερευνητές, μεταξύ των οποίων οι Spitz, Wallon, Piaget και Malher, με τους οποίους ήταν αντίθετη η Klein. Βλ. Arnoux, D., 2007: 75, 141.

Επίλογος

Στην παρούσα εργασία, προσπαθήσαμε να διερευνήσουμε την ανορθολογικότητα που μπορεί να χαρακτηρίζει την πεποίθηση, την επιθυμία, αλλά και την πράξη, εστιάζοντας στον τρόπο με τον οποίον αυτή συλλαμβάνεται στη φιλοσοφία της ψυχανάλυσης. Προφανώς, δεν μπορούμε να πραγματευτούμε διεξοδικότερα το γενικότερο ζήτημα της κατανόησης των μη έλλογων πράξεων, ένα ζήτημα που κατά κοινή ομολογία, συνυφαίνεται με την προβληματική της έννοιας του προσώπου. Μπορούμε, παρ' όλα αυτά, να συνοψίσουμε τις κύριες όψεις του σύγχρονου προβληματισμού, έτσι όπως τίθενται στη φιλοσοφία του νου, οι οποίες αφορούν πρωτίστως το οντολογικό καθεστώς των νοητικών φαινομένων.

Κατ' αρχήν, είναι εμφανές ότι στην περίπτωση που ακολουθήσουμε φιλοσόφους, όπως οι Pears και Davidson, οι οποίοι εισηγούνται τη θεωρία των υποσυστημάτων σχετικά με τον ανθρώπινο ψυχισμό, φαίνεται, πράγματι, να επιλύεται το πρόβλημα της ανορθολογικότητας, με τίμημα, όμως, την πλήρη αποδόμηση της έννοιας του προσώπου.

Σε αντίθεση με αυτές τις ευρέως διαδεδομένες προσεγγίσεις, οι Wollheim, Hopkins και Gardner επιχειρούν να αντιμετωπίσουν τον μη έλλογο χαρακτήρα του πράττειν μας, υιοθετώντας τις εκλεπτυσμένες ερμηνείες που μας παρέχει η ψυχανάλυση, την οποία μάλιστα, εκλαμβάνουν ως επέκταση της δημόδους ψυχολογίας. Η γενική ιδέα έγκειται στη θέση ότι, εάν απορρίψουμε την ισχυρή εκδοχή της αυθεντίας πρώτου προσώπου, αυτό θα μας επιτρέψει να αντιληφθούμε το νόημα της ανορθόλογης συμπεριφοράς και να αποδεχθούμε το γεγονός ότι η libido και οι ενορμήσεις συνολικότερα, επιδρούν στον άνθρωπο και ενδεχομένως, σε κάποιες περιπτώσεις, καθοδηγούν τη συμπεριφορά του.

Άρα, στην ανάλυσή τους, η διαφοροποίηση του ψυχικού οργάνου σε επιμέρους συστήματα -το Αυτό, το Εγώ και το Υπερεγώ (id, ego, και superego)- ενέχει αξία μοντέλου ή «εφευρήματος»,¹ όπως ο ίδιος ο Freud δηλώνει ρητά. Μας υποδεικνύουν δε, εν αντιθέσει με ό,τι υποστηρίζει η θεωρία των υποσυστημάτων, να τα ορίσουμε ως φαντασιωσικά εσωτερικευμένα αντικείμενα, το οντολογικό status των οποίων είναι μεν ασαφές, όμως η εννόησή τους με τέτοιο τρόπο μας δίνει τη δυνατότητα να διατηρήσουμε την ενότητα του προσώπου. Πράγματι, εάν αποδεχθούμε τη θέση τους και αντιληφθούμε τα εν λόγω αντικείμενα ως φαντασιωσικά, που συγκροτούνται αποκλειστικά στη βάση μιας αντίληψης την οποία το υποκείμενο σχηματίζει για τον εαυτό του, τότε οι διακρίσεις αυτές δεν αντιστοιχούν σε αυτόνομα πρόσωπα στο εσωτερικό του ατόμου, αλλά απλώς σε νοητικές «δομές». Η ιδέα ότι ο νους μας είναι ένας χώρος που σε καταστάσεις έντασης κυριεύεται από εσωτερικευμένα αντικείμενα, είτε είναι «καλά» είτε «κακά», στα οποία αποδίδουμε φαντασιωσικά χαρακτηριστικά, μπορεί έτσι να είναι συμβατή με την ιδέα ενός κεντρικού προσώπου.

Για τους παραπάνω λόγους, θα υποστήριζε κανείς ότι το μοντέλο τους φαίνεται καταλληλότερο για την περιγραφή της ιδιαίτερης σχέσης ενός υποκειμένου με τα νοητικά του περιεχόμενα ενώ ταυτόχρονα, αποφεύγεται η υποστασιοποίησή τους. Το ενδιαφέρον μάλιστα της ανάλυσής τους, έγκειται στο γεγονός ότι δεν επιδιώκουν να εξομοιώσουν τις ψυχαναλυτικές ερμηνείες με τις εξηγήσεις κατά το πρότυπο των φυσικών επιστημών, επειδή οι ερμηνείες αυτές σχετίζονται με την προσωπική ιστορία του υποκειμένου, και, συνεπώς, επηρεάζονται από ενδεχομενικούς παράγοντες.

---

¹ Laplanche, J., 1986: 559.

Ως αντίλογο δε στο επιχείρημα εκείνων που αμφισβητούν το επιστημονικό καθεστώς της ψυχανάλυσης, όπως ευθύς εξ' αρχής επεδίωκε ο Freud,² επανατοποθετούν τη συζήτηση και προτείνουν να ενταχθεί η φροϋδική θεωρία στο πεδίο αυτό που έχει ονομασθεί δημώδης ψυχολογία (folk psychology). Αυτή είναι η γραμμή σκέψης που υιοθετεί μεταξύ άλλων και ο Gardner, σύμφωνα με τον οποίο οι ψυχαναλυτικές ερμηνείες, μολονότι δεν ανήκουν στις καθολικές προτάσεις που εκφράζουν αναγκαίες σχέσεις, ωστόσο, μπορούν να γίνουν αποδεκτές, όπως οι κοινά γνωστές γενικεύσεις στην ψυχολογία του κοινού νου, έστω και αν ενέχουν έναν ορισμένο βαθμό απροσδιοριστίας. Εξάλλου, είναι προφανές ότι κανείς -ή σχεδόν κανείς- δεν θα ισχυριζόταν ότι ο τρόπος που ερμηνεύουμε τα πρόσωπα στην καθημερινή μας ζωή είναι λανθασμένος, στην περίπτωση που δεν είναι επιστημονικός.

---

² Αξίζει να επιμείνουμε στο θέμα αυτό και να δούμε λίγο πιο αναλυτικά τη φροϋδική σκέψη. Πράγματι, «δεν ήταν εύκολο για τον Freud να ξεφύγει από αυτό που αποτελούσε κατά τη γνώμη του θεμελιώδη επιστημονική απαίτηση: να εντάξει την ανακάλυψή του -την πρωτογενή και δευτερογενή ψυχική διαδικασία- στα πλαίσια μιας βιολογικής αντίληψης», και να ανάγει τη θεωρία του στη νευροεπιστήμη. (Laplanche, J., 1986: 123). Ήδη από το 1895, στο «Προσχέδιο μιας επιστημονικής ψυχολογίας», προσπάθησε να προσεγγίσει τα ψυχολογικά φαινόμενα μέσω της νευρολογίας ως καταστάσεις ποσοτικά καθορισμένες από υλικά σωματίδια ή νευρώνες. Βλ. Laplanche, 1986: 97, 363. Αναμφίβολα, επεδίωκε ένα επιστημονικό θεμέλιο για την ψυχανάλυση και γι αυτό, υπέβαλλε διαρκώς τους ισχυρισμούς του σε κριτική. Δεν θα πρέπει, λοιπόν, να μας παραξενεύει το γεγονός ότι, «αναζητούσε επανειλημμένα στη δομή του νευρικού συστήματος, αν όχι ακριβείς αντιστοιχίες, τουλάχιστον αναλογίες ή ίσως μεταφορικές εικόνες». (Laplanche J., 1981: 500). Αργότερα, εγκατέλειψε αυτή την αντίληψη προκειμένου να συγκροτήσει μια αμιγώς ψυχική θεωρία του ασυνείδητου, αλλά σε κάθε περίπτωση, «η ψυχανάλυση ήταν επιστήμη σαν όλες τις άλλες, παρά το ασυνείδητο που της αντιστέκεται και την αναγκάζει να λοξοδρομήσει, συνεπώς, δεν μπορούσε ποτέ, κατά τον Freud, να απαλλαγεί από την υποχρέωση να αποδείχνει τις αλήθειες της, ούτε και να μην υποστηρίζει τις υποθέσεις της με όλη την αυστηρή λογική που της επέτρεπε το μη ορθολογικό της υπόβαθρο». (Robert, M., [1974], «Freud», *Encyclopedie de la Pleiade, Ιστορία της Φιλοσοφίας*, Εκδόσεις Μ.Ι.Ε.Τ, Αθήνα 2002, σελ. 112). Ας προστεθεί ακόμη, ότι ο Freud είχε την βεβαιότητα πως κάποια μέρα τα ψυχικά φαινόμενα θα περιγραφούν με όρους της λειτουργίας του εγκεφάλου. Γι' αυτό, άλλωστε, όπως πολύ χαρακτηριστικά επισημαίνει «το μέλλον μπορεί να μας διδάξει πώς να ασκούμε άμεση επιρροή, μέσω ειδικών χημικών ουσιών, πάνω στις ποσότητες ενέργειας και την κατανομή τους στην ψυχική σκευή. Συνεπώς, δεν μπορούμε να αποκλείσουμε ότι θα προκύψουν δυνατότητες θεραπείας που ακόμη δεν μπορούμε να φανταστούμε». (Freud, S., [1939], 2017: 72).

Εντούτοις, δεν μπορούμε να αποκλείσουμε τη δυνατότητα ο αναγωγισμός να δικαιωθεί και οι έννοιες της δημόδους ψυχολογίας (πεποιθήσεις, επιθυμίες) να αναχθούν σε εξηγήσεις διατυπώσιμες με φυσικοεπιστημονικό λεξιλόγιο. Σε μια τέτοια περίπτωση, όλες, σχεδόν, οι ανορθόλογες συμπεριφορές, αντίθετα με τον τρόπο που τις εκλαμβάνει η φροϋδική θεωρία, ως αποτέλεσμα, δηλαδή, ενδοψυχικών συγκρούσεων, θα μπορούν να εξηγηθούν με αναφορά σε νευρολογικά συμβάντα και εγκεφαλικές διεργασίες. Εφόσον καταστεί δυνατό να ξεπεραστεί η καθημερινή ψυχολογία και το φαινομενολογικό της πλαίσιο, ενδεχομένως, να ξεπεραστεί και η ψυχανάλυση. Το πρόβλημα με αυτή την προσέγγιση, όμως, είναι ότι δεν φαίνεται πιθανό να συμβεί κάτι τέτοιο στο άμεσο μέλλον. Ο λόγος είναι ότι, ακόμη, δεν διαθέτουμε μια ψυχολογική θεωρία ικανή να αναγνωρίζει αλήθειες, οι οποίες μπορούν να αποδειχθούν με βεβαιότητα μέσω εμπειρικών ελέγχων. Μάλιστα, είναι ιδιαίτερα αμφίβολο εάν η ψυχολογία του μέλλοντος κατορθώσει να διατυπώσει αιτιακές εξηγήσεις και έγκυρους αιτιακούς νόμους, στους οποίους θα ανάγουμε την ανθρώπινη συμπεριφορά.³ Πράγματι, όπως παρατηρεί εύστοχα ο Δ. Νικολινάκος, «είναι περισσότερο πιθανόν, εξ' αιτίας κυρίως της πολυπλοκότητας του εγκεφάλου, ότι θα υπάρξει μια πολλαπλότητα θεωριών και μεθόδων στρατευμένων στη μελέτη συγκεκριμένων περιοχών των νοητικών φαινομένων».⁴

Εν κατακλείδι, και παρά τις όποιες αντιρρήσεις μπορούμε να εκφράσουμε για τη σχέση μεταξύ της ψυχανάλυσης και της δημόδους ψυχολογίας, δεν έχουμε λόγους να μην επιλέξουμε την προσέγγιση που υιοθετούν φιλόσοφοι, όπως οι Wollheim, Horkins και Gardner. Η αντίληψή τους, αφενός, είναι απολύτως συμβατή με την έννοια του προσώπου που χαρακτηρίζει εν πολλοίς τις διαισθήσεις μας και, αφετέρου, μας επιτρέπει να αποδεχθούμε τη φροϋδική θεωρία, ώστε να κατανοήσουμε το παράδοξο φαινόμενο των ανορθόλογων συμπεριφορών, χωρίς,

---

³ Βλ. Kim, J., 2005: 202.

⁴ Βλ. Νικολινάκος, Δ., 1998: 88.

ταυτόχρονα, να μας επιφορτίζει με το πρόβλημα της κατάτμησης του ψυχισμού σε επί μέρους ανθρωπίσκους.⁵

Σε τελική ανάλυση, όπως και ο ίδιος ο Freud φροντίζει να υπογραμμίσει, «προς το παρόν, δεν διαθέτουμε τίποτα καλύτερο από την ψυχαναλυτική τεχνική και γι' αυτό δεν θα πρέπει κανείς να την καταδικάζει, παρ' όλους τους περιορισμούς της».⁶

---

⁵ Έτσι, ακολουθώντας έναν θεμελιώδη κανόνα της φιλοσοφίας, η αναγκαιότητα του σώζειν τα ανορθόλογα φαινόμενα καθίσταται προφανής. Το να «σώσουμε την εικόνα» συμβαίνει συχνά στην ψυχανάλυση, κυρίως, όταν συνειδητοποιούμε ότι δεν έχουμε ερμηνεία για την εμφανώς χωρίς αιτία φύση των ανθρῶπινων επιλογών. Γι' αυτό, όπως τονίζει ο Hanly, «Η δομική και δυναμική θεωρία του Freud δίνει αυτή την εξήγηση και, ταυτόχρονα, “διασώζει” την ενδοσκοπική εμφάνιση των μη αιτιολογημένων επιλογών... Στην κλινική ψυχανάλυση “σώζουμε την εικόνα” με τη δομή των νευρωτικών συμπτωμάτων [και αναγνωρίζουμε πλέον], ότι η ψυχανάλυση μπορεί στην καλύτερη περίπτωση να ερμηνεύει με συνοχή». (Hanly, C., 2013: 54, 55). Αντιλαμβανόμαστε, επομένως, ότι αυτό που προσφέρει ο Φρόυντ είναι ένα ερμηνευτικό σχήμα για την κατανόηση της ανθρῶπινῃς συμπεριφοράς και της πολυπλοκότητας των ανθρῶπινων σχέσεων. Και τα ερμηνευτικά σχήματα αξιολογούνται εν τέλει, βάσει του πόσο καλά κατορθώνουν να οργανώσουν κάποια δεδομένα. Ακριβώς, όπως η ψυχανάλυση, η οποία, κατά την γνώμη μας, διατυπώνει μια επαρκή θεωρία για τη συναισθηματική διάσταση της ανθρῶπινῃς ζωής.

Τέλος, δεν μπορούμε να μην συμφωνήσουμε με την Β.Κιντή, για την οποία «αντί να προσπαθούμε να εντάξουμε, με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, την ψυχανάλυση στο πρότυπο της φυσικής, όπως αυτό έχει παγιωθεί από ένα ρασιοναλιστικό μοντέλο, η καταγωγή του οποίου μπορεί να αναζητηθεί στο έργο του Renè Descartes, θα ήταν, ίσως, πιο πρόσφορο να αξιοποιηθούν οι αναλογίες της ψυχανάλυσης με κλάδους όπως η ιατρική ή η νομική που κατ' εξοχήν ασχολούνται με τη μελέτη περιπτώσεων. [Εστω και αν] η σύγκριση αυτή θα έφερνε την ψυχανάλυση πιο κοντά σ' αυτό που λέγεται τέχνη ή τεχνική και λιγότερο κοντά σ' αυτό που παραδοσιακά ονομάζεται επιστήμη», η οποία, ως γνωστόν, υπόκειται στους συνήθεις περιορισμούς που έχουν να κάνουν με τεκμήρια και ελεγχιμότητα. (Κιντή, Β., “Η ενικότητα στην επιστήμη” στο *Το μῆλο του Φρόυντ και το ασυνείδητο του Νεύτωνα*, του Αριστείδη Μπαλτά, Αθήνα: 2004, σελ. 11).

⁶ Freud, S., [1939], 2017:72.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Ansermet, F., Magistretti, P., [2004], (2011). *Τα ίχνη της εμπειρίας*. Ηράκλειο: Εκδόσεις ΠΕΚ.
- Arnoux, D., [1997], (2007). *Melanie Klein*. Αθήνα: Εκδόσεις Κατάρτι.
- Αυγελής, Ν. (2014). *Φιλοσοφία της γλώσσας*. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σταμούλης.
- Βαρτζόπουλος, Ι., (2012). «Το διάστημα της πίστης στο Bion: Θρησκεία και επιστήμη στην ψυχανάλυση», στο *Wilfred R. Bion, Η συμβολή του στην ψυχανάλυση*. Αθήνα: Εκδόσεις Νήσος.
- Βασιλαματζής, Γ., (2008). «Το συναίσθημα στην ψυχαναλυτική κατάσταση». Παρατηρήσεις και θεωρητικές προτάσεις», στο *Συζητήσεις για τον Λόγο στο Αιγινήτειο*, σειρά Συνάψεις, τόμος Ι. Αθήνα: Εκδόσεις Κοινός τόπος Ψυχιατρικής, Νευροεπιστημών & Επιστημών του Ανθρώπου.
- Βενιέρη, Μ., (2002). «Λειτουργισμός και qualia», στο *Δευκαλίων*, τεύχος 20/2. Αθήνα: Εκδόσεις Στιγμή.
- Βιρβιδάκης, Σ., (2006). «Συναισθήματα και Κανονιστικοί Λόγοι», στο *Νόησις*, τεύχος 02. Αθήνα: Εκδόσεις Τυπωθήτω, σσ .13-31.
- Βιρβιδάκης, Σ., (2005). «Αναλυτική και Ηπειρωτική φιλοσοφία: Κριτήρια αναγνώρισης και διάκρισης », στο *Νεύσις* , τεύχος 14. Αθήνα: Εκδόσεις Νεφέλη, σσ.3-47.
- Γιανναράς, Χ., (1974). «Το Πρόσωπο & ο Ερως» στο *Δευκαλίων*, τεύχος **3**, αρ. 10. Αθήνα: Εκδόσεις Π. Χριστοδουλίδης.
- Γρηγοροπούλου, Β., (2005-2006). «Προσωπική ταυτότητα και συνείδηση στον Λοκ», στο *Ισοπολιτεία*, τόμοι ΙΧ-Χ σσ. 61-90.
- Γρηγοροπούλου, Β., (2005). «Βούληση και ελευθερία - Διαφωτισμός και πράξη: Ντεκάρτ, Σπινόζα, Λοκ», στο *Δευκαλίων*, τεύχος **23/1**. Αθήνα: Εκδόσεις Στιγμή.
- Γρηγοροπούλου, Β., (2008). «Στοχαζόμενος εαυτός και πρόσωπο: Ερωτήματα σχετικά με την προσωπική ταυτότητα στον Ντεκάρτ», στο *Υπόμνημα στη Φιλοσοφία*, τεύχος **7** . Αθήνα: Εκδόσεις Πόλις.
- Green, A., [1998], (2012). «Ο Αρχαϊκός Νους και η Εργασία επί του Αρνητικού», στο *Wilfred R. Bion. Η συμβολή του στην Ψυχανάλυση*. Αθήνα: Εκδόσεις Ε.Ψ.Ε. - Νήσος.

Hanly, C., [2008], (2013). «Ψυχανάλυση: Ιδεολογία ή Επιστήμη», στο *Ψυχανάλυση και Ιδεολογίες*. Αθήνα: Εκδόσεις ΚΑΠΟΝ, Φίλοι του Διεθνούς Ψυχαναλυτικού Συμποσίου Δελφών.

Θεοδοσίου, Μ., (2013). «Από την ψυχολογία του ασυνείδητου στη στοιχειωμένη γλώσσα», στο *Ludwig Wittgenstein Συζητήσεις για τον Freud*. Αθήνα: Εκδόσεις Ευρασία.

Καψαμπέλης, Β., Χαλκούση, Λ., Σκουλικά, Α., Αλούπης, Π.), Αθήνα: Εκδόσεις Κέδρος.
Κρουστάλλης, Β., (2010). *Το πρόβλημα του Οδυσσέα*. Κέρκυρα: Εκδόσεις Res Cogitans.

Kim, J., [1998] (2005). *Η Φιλοσοφία του Νου*. Εκδόσεις Leader Books.

Κιντή, Β., (2004), «Η ενικότητα στην επιστήμη», στο *Το μήλο του Φρόντ και το ασυνείδητο του Νεύτωνα*, του Αριστείδη Μπαλτά, σελ. 73-90. Αθήνα: Εκδόσεις Εξάντας

Larlanche, J., Pontalis, J.-B., [1981], (1986). *Λεξιλόγιο της Ψυχανάλυσης* (μτφ. Καψαμπέλης Β., Χαλκούση Λ., Σκούλικα, Α., Αλούπης Π.), Αθήνα: Εκδόσεις Κέδρος.

Μανεισιώτη, Μ., (2014). *Η διαμάχη για το εννοιολογικό και μη εννοιολογικό περιεχόμενο στην αντίληψη και την επιδέξια πράξη*. Πάτρα: Διπλωματική εργασία.

Μανωλακάκη, Ε., (2004). «Διάκριση Πεποιθήσεων και Επιθυμιών», στο *Δευκαλίων*, τεύχος **22/1**. Αθήνα: Εκδόσεις Στιγμή.

Μανωλακάκη, Ε., [2015], (2016). *Αλήθεια και Κατηγορήση*. Αθήνα: Εκδόσεις Εκκρεμές.

Μαραγκός, Γ., *Φιλοσοφία του Νου*. <https://student.cc.uoc.gr/uploadFiles/179-%CE%A6%CE%91004.1/PhM%20B.pdf>.

Μαραγκός, Γ., (1995). «Η Συνείδηση, Φυσικά», στο *Δευκαλίων*, τεύχος **14/1**. Αθήνα: Εκδόσεις Ζαχαρόπουλος.

McDowell, T., [1994], (2013). *Ο Νους και ο Κόσμος*. Ηράκλειο: Εκδόσεις Π.Ε.Κ.

Μπαλτάς, Α., (1997). «Αντικείμενο και πειραματικός έλεγχος επιστημονικών θεωριών : φυσική και ψυχανάλυση», στο *Ψυχολογία*, τόμος 4, τεύχος 2.

Μπαρτσιδής, Μ., (2012). «Ταυτότητα χωρίς υποκείμενο». <http://www.philosophica.gr / critica / 2012-08.html>

Μπενιέ, Ζαν-Μισέλ, [1993], (2001). *Ιστορία της Νεωτερικής και Σύγχρονης Φιλοσοφίας*, (μτφ. Κ. Παπαγιώργης). Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη.

Νικολινάκος, Δ., (1998). «Η Εκπληκτική Υπόθεση του Crick και ο Αναγωγισμός», στο *Δευκαλίων*, τεύχος **16/1**. Αθήνα: Εκδόσεις Στιγμή.

Παγωνδιώτης, Κ., (2001). *Το Πρόβλημα των Νοητικών Αναπαραστάσεων στη Γνωστική Επιστήμη: Προς μια Μη - Αναπαραστασιακή Περιγραφή των Νοητικών Φαινομένων*. Αθήνα: Διδακτορική Διατριβή, Ε.Μ.Π.

Παγωνδιώτης, Κ., (1995). «Το Φαινόμενο Συνείδηση» στο *Δευκαλίων* τεύχος **14/1**. Αθήνα: Εκδόσεις Ζαχαρόπουλος.

Pucciani, F.O., [1974], (2002). «Jean-Paul Sartre» στο *Encyclopedie de la Pleiade, Ιστορία της Φιλοσοφίας*. Αθήνα: Εκδόσεις Μ.Ι.Ε.Τ.

Rosenberg, A., [2016], (2017). *Φιλοσοφία των Κοινωνικών Επιστημών*. Ηράκλειο: Εκδόσεις Π.Ε.Κ.

Salmon, M., [1992], (2007). «Η φιλοσοφία των κοινωνικών επιστημών», στο *Εισαγωγή στη Φιλοσοφία της Επιστήμης*. Ηράκλειο: Εκδόσεις Π.Ε.Κ.

Sartre, J. P, [1939], (2009). *Θεωρία των συγκινήσεων*. Αθήνα: Εκδόσεις Αρσενίδη.

Sartre, J.P., [1943], (2007). *Το Είναι και το Μηδέν*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.

Sartre, J-P., [1946], (2010). *Υπαρξισμός είναι ένας Ανθρωπισμός*. Αθήνα: Εκδόσεις Αρσενίδη.

Schaffner, K.F., [1992], (2007). «Φιλοσοφία της Ιατρικής», στο *Εισαγωγή στη Φιλοσοφία της Επιστήμης*. Ηράκλειο: Εκδόσεις Π.Ε.Κ.

Segal, H., [1964], (1999). *Εισαγωγή στο Έργο της Μελανί Κλάϊν*. Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη.

Solomon, R., [1997], (1999). *Μια Σύντομη Ιστορία της Φιλοσοφίας*. Αθήνα: Εκδόσεις Φιλίστωρ.

Freud, S., [1900], (1993). *Η Ερμηνεία των Ονείρων*. Αθήνα: Εκδόσεις Επίκουρος.

Freud, S., [1901], (1992). *Ψυχοπαθολογία της Καθημερινής Ζωής*. Αθήνα: Εκδόσεις Επίκουρος.

Freud, S., [1911], (1995). *Τρία Ιστορικά Ασθενείας. Ο Ράπτενμαν, ο πρόεδρος Σρέμπερ, ο Βόλφσμαν*. Αθήνα: Εκδόσεις Επίκουρος.

Freud, S., [1915], (1980). «Ενορμήσεις και Πεπρωμένα των Ενορμήσεων», στο *Δοκίμια Μεταψυχολογίας*. Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη.

Freud, S., [1915], (1980). «Απόθηση», στο *Δοκίμια Μεταψυχολογίας*. Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη.

Freud, S., [1915], (1980). «Το Ασυνείδητο», στο *Δοκίμια Μεταψυχολογίας*. Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη.

- Freud, S., [1916-1917], (1996). «Μαθήματα Εισαγωγής στην Ψυχανάλυση», στο *Εισαγωγή στη Ψυχανάλυση*. Αθήνα: Εκδόσεις Επίκουρος.
- Freud, S., [1917], (1980) «Μεταψυχολογικό Συμπλήρωμα στη Θεωρία του Ονείρου», στο *Δοκίμια Μεταψυχολογίας*. Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη.
- Freud, S., [1917], (1980). «Πένθος και Μελαγχολία», στο *Δοκίμια Μεταψυχολογίας*. Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη.
- Freud, S., [1919], (2009). *Το Ανοίκειο*. Αθήνα: Εκδόσεις Πλέθρον.
- Freud, S., [1920], (2001). *Πέρα από την Αρχή της Ηδονής*. Αθήνα: Εκδόσεις Επίκουρος.
- Freud, S., [1926], (2007). *Αναστολή, Σύμπτωμα και Άγχος*. Αθήνα: Εκδόσεις Μεταίχμιο.
- Freud, S., [1927], (1991). *Ναρκισσισμός Μαζοχισμός Φετιχισμός*. Αθήνα: Εκδόσεις Επίκουρος.
- Freud, S., [1927], (1994). *Ο Πολιτισμός πηγή δυστυχίας, το μέλλον μιας αυταπάτης*. Αθήνα: Εκδόσεις Επίκουρος.
- Freud, S., [1933], (1977). *Νέα σειρά των Παραδόσεων για την Εισαγωγή στην Ψυχανάλυση*. Αθήνα: Εκδόσεις Επίκουρος.
- Freud, S., [1937], (1985). «Η Ολοκληρωμένη και η Μη Ολοκληρωμένη Ψυχανάλυση», στο *Η Τεχνική της Ψυχανάλυσης*. Αθήνα: Εκδόσεις Επίκουρος.
- Freud, S., [1939], (1990). *Βασικές Αρχές της Ψυχανάλυσης*. Αθήνα: Εκδόσεις Δίοδος.
- Freud, S., [1939], (2017). *Μια Σύνοψη της Ψυχανάλυσης*. Αθήνα: Εκδόσεις Πλέθρον.
- Hume, D., [1739-1740], (2005). *Πραγματεία περί της Φύσεως του Ανθρώπου (Treatise of Human Nature)*, Μετάφραση Μαρία Πουρνάρη. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.
- Χρόνης, Χ., [2013], (2014). «Ντόναλντ Ντέιβιντσον: Μεταξύ νόμου και ανομίας», στο *Φιλοσοφία και Επιστήμες τον εικοστό αιώνα*. Ηράκλειο: Εκδόσεις Π.Ε.Κ.

Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία

Cabestan, P., (2013). «L'inconscient est structuré comme un langage. Sartre et le primat lacanien du signifiant», *Les Temps Modernes*, Τεύχος 3-4, n° 674-675

Davidson, D., [1978], (2007). "Paradox of Irrationality". In: *Philosophical essays on Freud*. Cambridge: Cambridge University Press.

Davidson, D., (1984). *Inquiries into Truth and Interpretation*. Oxford: Oxford University Press.

Davidson, D., (1986). "A coherence theory of truth and knowledge", In: Ernest LePore (ed.), *Truth and Interpretation. Perspectives on the Philosophy of Donald Davidson*. Oxford: Basil Blackwell.

Gardner, S., [1993], (2006). *Irrationality and the Philosophy of Psychoanalysis*. Cambridge: Cambridge University Press.

Gardner, S., (2000). "Psychoanalysis and the personal sub-personal distinction". In: *Philosophical Explorations: An international Journal for the Philosophy of Mind and Action*. <https://www.researchgate.net/publication/248946473> .

Gomez, L., (2005). *The Freud Wars, An introduction to the philosophy of psychoanalysis*. New York: Routledge.

Hopkins, J., [1982], (2007). "Introduction: philosophy and psychoanalysis", In: *Philosophical essays on Freud*. Cambridge: Cambridge University Press.

Hopkins, J., (1995). "Wittgenstein, Interpretation, and the Foundations of Psychoanalysis". https://philpeople.org/profiles/10084/publication_attributions?order=added&page=1

Pataki, T., [2000], (2002). Freudian wish-fulfilment and sub-intentional explanation, In: *The Analytic Freud*. London: Routledge.

Pataki, T., (2014). *Wish-fulfilment in Philosophy and Psychoanalysis*. East Sussex: Routledge.

Pataki, T., (1996). "Intention in wish-fulfilment", In: *Australasian Journal of Philosophy*; 74:1, pp. 20-37.

Pears, D., [1982], (2007). "Motivated Irrationality, Freudian theory and cognitive dissonance", In: *Philosophical essays on Freud*. Cambridge: Cambridge University Press.

Wollheim, R., [1982],(2007). "The bodily ego", In: *Philosophical essays on Freud*. Cambridge: Cambridge University Press.

Wollheim, R., and Hopkins, J., [1982], (2007). *Philosophical Essays on Freud*. Cambridge: Cambridge University Press.

Μορφές ανορθόλογης συμπεριφοράς και το πρόβλημα της διάσπασης του προσώπου στη φιλοσοφία της ψυχανάλυσης

Περίληψη

Η παρούσα εργασία, διερευνά την ανορθολογικότητα που μπορεί να χαρακτηρίζει την πεποίθηση, την επιθυμία, αλλά και την πράξη, εστιάζοντας στον τρόπο με τον οποίον αυτή συλλαμβάνεται στη φιλοσοφία της ψυχανάλυσης. Ένα ζήτημα που κατά κοινή ομολογία, συνυφάνεται με τον σύγχρονο προβληματισμό περί της έννοιας του προσώπου, έτσι όπως τίθεται στη φιλοσοφία του νου και ο οποίος αφορά πρωτίστως, το οντολογικό καθεστώς των νοητικών φαινομένων.

Στην εργασία σκιαγραφούνται οι σχετικές προσεγγίσεις για αυτά τα δυσερμήνευτα φαινόμενα που εμφανίζει η ανθρώπινη συμπεριφορά, σε δύο διακριτές εκδοχές. Η μία υιοθετεί την οπτική του τρίτου προσώπου, η οποία συνδέεται άμεσα με τον υλισμό ή τον φυσικαλισμό στο πλαίσιο μιας λειτουργιστικής εξήγησης για τη συνείδηση. Η άλλη δίνει έμφαση στην αποβλεπτικότητα του νοητικού στοιχείου, το περιεχόμενο του οποίου διαρθρώνεται εννοιολογικά.

Η εργασία εστιάζεται κατά κύριο λόγο στη δεύτερη θεώρηση, και ιδιαίτερα στις απόψεις των Gardner, Hopkins και Wollheim, που προτείνουν να αντιμετωπίσουμε τον μη έλλογο χαρακτήρα του πράττειν μας, υιοθετώντας τις εκλεπτυσμένες ερμηνείες που μας παρέχει η ψυχανάλυση, την οποία εκλαμβάνουν ως επέκταση της δημόδους ψυχολογίας. Σε αντίθεση με φιλοσόφους όπως οι Pears και Davidson, οι οποίοι για να επιλύσουν το πρόβλημα της ανορθολογικότητας εισηγούνται τη θεωρία των υποσυστημάτων (μια εκδοχή ενός λειτουργισμού των ανθρωπίσκων) ερμηνεύουν τα ψυχικά συστήματα – το αυτό, το εγώ και το υπερεγώ – ως φαντασιστικά εσωτερικευμένα αντικείμενα. Το οντολογικό status αυτών των αντικειμένων είναι μεν ασαφές, όμως δεν αντιστοιχούν σε αυτόνομα πρόσωπα στο

εσωτερικό του ατόμου, αλλά απλώς σε νοητικές δομές. Μπορούν λοιπόν να εξηγηθούν με τρόπο ώστε να διατηρείται η ενότητα του προσώπου.

Το φιλοσοφικό ενδιαφέρον αυτής της θέσης έγκειται στο ότι δεν εξομοιώνει τις ψυχαναλυτικές ερμηνείες με τις εξηγήσεις των φυσικών επιστημών, επειδή είναι πολύ ευμετάβλητες. Ως αντίλογο στο επιχείρημα ότι η ψυχανάλυση μπορεί να αναχθεί στην ψυχολογία ως επιστημονική θεωρία, τοποθετεί τη συζήτηση στο επίπεδο της προθετικής και κατά τούτο δημόδους ψυχολογίας. Έτσι απορρίπτει μια υλιστική θεώρηση του νου σύμφωνα με την οποία σχεδόν όλες οι ανορθόλογες συμπεριφορές έχουν σωματικά αίτια. Εάν μια τέτοια υλιστική θεώρηση ήταν ορθή, η εξάλειψη της ψυχολογίας του κοινού νου μέσω της αναγωγής της στην επιστημονική ψυχολογία θα σήμαινε και εξάλειψη της ψυχανάλυσης. Ωστόσο, δεν φαίνεται ότι μπορεί να συμβεί κάτι τέτοιο στο μέλλον, καθώς δεν διαθέτουμε μια «ορθή» ψυχολογική θεωρία ικανή να αναγνωρίζει αλήθειες οι οποίες μπορούν να αποδειχθούν με βεβαιότητα μέσω εμπειρικών ελέγχων.

Λέξεις κλειδιά: ψυχανάλυση, φιλοσοφία του νου, ο Sartre και το φροϋδικό ασυνείδητο

Forms of irrational behavior and the problem of persons in parts in the philosophy of psychoanalysis

---

Summary

This paper investigates the irrationality that characterizes certain beliefs, desires as well as actions, focusing on the way it is conceived by the philosophy of psychoanalysis. It is widely accepted that this issue is associated with contemporary research on the concept of «person» by the philosophy of mind, concerned mainly with the ontological status of mental phenomena.

The paper outlines two distinct approaches to these phenomena of human behavior that are hard to interpret. The one adopts a third person perspective, directly connected to materialism or physicalism or a functionalist explanation of consciousness. The other emphasizes the intentionality of the mental and the conceptual structure of its contents.

The paper mainly concentrates on the second approach, especially on the views of Gardner, Hopkins and Wollheim, who suggest treating the nonrational character of our actions, by adopting the sophisticated interpretations provided by psychoanalysis. They consider psychoanalysis as an extension of folk psychology. Opposing philosophers such as Pears and Davidson who, to resolve the problem of irrationality, introduce the sub-systemic theory (a version of homuncular functionalism), they interpret the mental systems – id, ego and superego – as internalized phantasized objects. The ontological status of these objects remains unclear; however, they do not correspond to autonomous “persons in parts” inside the individual, they simply correspond to mental structures. They therefore can be explained in ways that preserve the person’s unity.

The philosophical interest of this view consists in that it does not equate psychoanalytic interpretations with natural scientific explanations, because the

former are very volatile. Countering the argument that psychoanalysis can be reduced to psychology as a scientific theory, the above view discusses matters at the level of the intentional, thereby at the level of folk psychology. In this way it rejects the materialist approach, according to which almost all irrational behaviors have bodily causes. If such a materialist approach were correct, the elimination of folk psychology through its reduction to scientific psychology, would mean the elimination of psychoanalysis as well. However, this does not seem possible, as we do not have at our disposal a “correct” psychological theory, able to recognize truths that may be proven with certainty through empirical testing.

Although objections could be raised concerning the relationship between psychoanalysis and folk psychology, the above view allows us to accept the Freudian theory of the subconscious and understand the paradoxical phenomenon of irrational behavior without paying the price of partitioning the person’s mind.

Keywords: psychoanalysis, philosophy of mind, folk psychology, Freudian subconscious.